

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Szűcs Kata Ágnes

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet hagiográfiája
A kora újkori szentkultusz kutatásához

PhD-értekezés

Témavezető: Dr. Monok István

Szeged, 2019

Tartalom

I.	Bevezető	4
1.	A két szent külön-külön és egymáshoz képest alakuló életrajza	4
II.	A szentek élete műfaj története és jelentősége a kora újkorban.....	7
III.	A két szent.....	8
1.	Árpád-házi Szent Erzsébet	8
2.	Portugáliai Szent Erzsébet.....	15
a)	Az első életrajz.....	19
b)	Egyéb életrajzi források	23
3.	A két szent csodáinak összevetése és a rózsacsoda.....	25
a)	A rózsacsoda Portugáliában	28
IV.	Források.....	31
1.	Latin nyelvű források	31
a)	Petrus Natalibus, <i>Catalogus Sanctorum</i>	33
b)	Antoninus Florentinus, <i>Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX</i>	41
c)	Jacobus Montanus apud Surium Tom. VI.....	44
2.	Portugál nyelvű források	48
a)	A ferences hagyomány.....	48
b)	A portugál <i>Legenda Aurea</i> hagyománya	88
3.	Magyarországi források.....	100
a)	Illyés András (1637–1712), <i>A keresztyeni életnek példája, vagy tüköre az az: a szentek élete [...] V. A' szent szüzekről, és özvegyekről, Nagyszombat, 1682; 1707...</i>	102
b)	Hevenesi Gábor (1656–1715), <i>Ungariae Sanctitatis Indicia</i> , Nagyszombat, 1692; 1695; 1737.....	111
V.	Ikonográfia	119
1.	Szent Erzsébet-ábrázolások falamand óraskönyvekben.....	119
a)	Óraskönyvek mint a kora újkor bestsellerei.....	119
b)	Szent Erzsébet miniatúrák a óraskönyvek lapjain	122
c)	Az háromkoronás attribútum tipológiai kísérlete	127

d)	A motívum lehetséges eredete	130
2.	Johannes Molanus	132
a)	A Molanus kiadások vizsgálata	133
3.	Jodocus Clichtoveus	134
4.	Justus Lipsius, <i>Diva Virgo Hallensis</i>	138
a)	Szent Erzsébet életrajza	140
VI.	Konklúzió	143
1.	A két szent életútjának hasonlósága a vizsgált forrásokon keresztül.....	143
2.	A hivatkozások és a forráshasználat viszonya	146
3.	Az Erzsébet-ikonográfia alakulása a kora újkorban.....	149
VII.	Appendix	152
1.	Képek	152
a)	<i>A Catalogus Sanctorum</i> metszetei.....	152
b)	A portugál Legenda Aurea-hagyomány:.....	154
c)	A hóraskönyvek Szent Erzsébet-ábrázolásai:	157
d)	Hevenes Gábor, Régi magyar szentség című munkájában megjelenő metszetek: 162	
2.	Szövegek	163
a)	Petrus in Catal[ogus] I[iber] X. c[aput] LXXIX.	163
b)	<i>Antoninus Florentinus, Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX</i> , latin nyelvű szövegközlés – <i>De Sancta Elisabetha</i>	169
c)	Marcos de Lisboa Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzának magyar nyelvű fordítása 172	
	Irodalomjegyzék.....	185

I. Bevezető

Dolgozatomban Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet középkori eredetű hagiográfiai toposzainak kora újkori reflexióját vizsgálom latin, magyar és portugál nyelvű primér szövegek szoros olvasásán keresztül. A vizsgált szövegtörzset főként a gyűjteményes szentek élete kiadások képezik, melyekben egyaránt szerepel a két szent legendája, ezáltal a befoglaló mű kontextusában is értelmezhetővé és követhetővé válik a motívumok ismétlődése, hiánya és esetleges kontaminációja.

1. A két szent külön-külön és egymáshoz képest alakuló életrajza

Árpád-házi Szent Erzsébet élete, középkori legendája és ikonográfiája alaposan kutatott téma. Az általam vizsgált latin nyelvű források már a könyvnyomtatás és a humanizmus korában keletkeztek. Az összegyűjtött források segítségével egy áttekintést adok arról, hogy milyen Erzsébet életrajzok, illetve milyen legendarészek éltek túl a középkort, és maradtak elevenek a megváltozott hitélet, a megerősödő kritikai-filológiai szemléletmód, és a szentség mibenlétéről ekkoriban formálódó *imitatio Christi*-felfogás kialakulásának időszakában.

A magyar szent mellett nagy hangsúlyt kap a dolgozatban Portugáliai Szent Erzsébet alakja, és legendairódalmának kialakulása is, hiszen nagyon kevés magyar nyelvű szakirodalom érhető el vele kapcsolatban. A portugál szent első életrajzát a halálát követő években jegyezték le, azonban a kezdeti időszakban kultusza és tisztelete csak korlátozottan volt jelen, nem csak az Ibér-félszigeten, hanem a Portugál Királyságon belül is. Az évszázados törekvések végül 1516-ban értek el eredményeket, amikor X. Leó pápa boldoggá avatta a portugál Erzsébetet. Kivételes helyzetbe került tehát: életével a középkorhoz, míg legendájával kora újkorhoz kötődik szorosabban. Ezzel összefüggésben elterjedt európai kultusza sokkal inkább a 16. századtól kezdődően mutatható ki. A dolgozatban a tematikusan vizsgált források mellett röviden bemutatásra kerülnek olyan életrajzok is, amelyek a 16. században keletkeztek és a portugál szent legendáját voltak hivatottak terjeszteni.

Közismert, hogy a két középkori női szent rokoni kapcsolatban állt egymással, mindketten az Árpád-ház leszármazottjai voltak. Életrajzuk és a legendáriumuk nagyban megegyezik egymással, melyek között a kora újkorra egyre több átfedés fedezhető fel, melyre a király származás, a ferences rendhez való szoros kötődés és a rokoni kapcsolat szolgál magyarázatul. Ezt a kapcsolatot tovább erősíti a névazonosság is. Azt már az eddigi kutatások is igazolták, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet legendája hatott a portugál szent legendájának alakulására a középkorban. A dolgozat azt, az eddigiek fényében felmerülő újabb kérdést

igyekszik megválaszolni: milyen hatással volt az 1625-ben szentté avatott portugál királyné megjelenése az európai egyházi irodalomban a középkor óta eleven Árpád-házi Szent Erzsébet-kultuszra.

A dolgozat IV. pontjában három csoportra osztva vizsgálom a forrásszövegeket. Az első nagyobb egységet a latin nyelvű, kora újkori Árpád-házi Szent Erzsébet-életrajzok képezik. Ebben Petrus Natalis *Catalogus Sanctorum*ában, Antoninus Florentinus *Chronicon*jában található legendát és Jacobus Montanus Erzsébet-vitáját vizsgálom meg. Jelentőségüket a későbbi korok – még a 18. században is élő – szerzői hivatkozásai adják. Másik fontos szerepük is ebből következik: a középkor Erzsébet-legendáit közvetítik tovább a kora újkor számára. Igaz, hogy ezen források még nem foglalkoznak, és keletkezésüket figyelembe véve még nem is foglalkozhattak a portugál szent alakjával. A források összegyűjtése és feldolgozása azonban egyrészt a magyarországi szent kora újkori legendáinak alakulását teszik bizonyos mértékben követhetővé a bennük szereplő hivatkozások és szövegszintű átvételek segítségével. Másrészt, a magyarországi szakirodalomhoz való hozzájárulás mellett az is kiderül, hogy az Ibériai-félszigeten ismerték és hivatkozták ezeket a latin nyelvű Erzsébet-életrajzokat a 16. század során.

Bár Erzsébet kora újkori legendája ismert volt a spanyol-portugál nyelvterületen, ezért akár felhasználhatták őket Portugáliai Szent Erzsébet szintén 16. századi legendájának megírásakor, mégsem ezekre a forrásokra támaszkodtak. Valószínűbbnek tartom, hogy erősebben hatott a portugál szent hagiográfiájára Árpád-házi Szent Erzsébet a középkori kultusza. A humanista vagy a középkori források szerepe inkább a magyar szent Ibériai-félszigeti legendavariánsaiban jelentősebbek.

A fejezeten belül a második nagyobb egységet az Ibériai-félszigeten keletkezett források vizsgálata jelenti. Az egyik legkorábbi nyomtatvány, amely mindkét szent életrajzát tartalmazza az a portugál ferences, Marcos de Lisboa (1511–1591) három részes krónikája, amely *Chronica da Ordem dos Frades Menores* címen jelent meg (1557–1562). A mű egyúttal a ferences rend egyik első, átfogó jellegű krónikája, mely több mint 100 kiadást ért meg és kiemelkedő európai recepcióval rendelkezik. A három rész időrendben sorakoztatja fel a rendhez kötődő szentek és boldogok életrajzát és csodáit. A vizsgált félszigeti források másik csoportja a *Legenda Aurea*-hagyomány mentén körvonalazódik. Ezek a gyűjteményes kötetek is egyaránt tartalmazzák mindkét szent életrajzát, amelyeket szintén összehasonlító jelleggel vizsgálok: az egyéni jellegzetességek mellett milyen hasonlóságok, különbségek

figyelhető meg a két legenda között és az egyes legendák középkori változataihoz képest a motívumkészletben, milyen forrásokra hivatkozik a szerző vagy szerkesztő.

A harmadik és egyben utolsó, forrásokat tárgyaló blokkban a magyarországi kiadványok találhatóak, melyek többnyire a 17. század végén és a 18. század elején keletkeztek és valamilyen módon a jezsuita rendhez köthetők. A magyar szent királyok és a velük fogalmilag összekapcsolódó magyar szentek kultuszát a humanizmus szövegkritikai hagyománya mentén tudományos igényű feltáró munkák értelmezték újra a kora újkorban. A jezsuita rend gondozásában megjelent *Acta Sanctorum* sorozat remek példája ennek, melyet ugyan a szentisztelet történeti hagyományát megkérdőjelező reformáció és a katolikus megújulás vitája motivált, de végsősoron a szenttörténetek hitelességének igazolását tűzte ki célul. Ezekben a magyarországi keletkezésű, szentek életét összefoglaló gyűjteményes munkákban is megtalálható mindkét szent életrajza. Az Illyés András és Hevenesi Gábor munkáinak elemzésével képet kapunk arról, hogy a 17–18. században hogyan élt a köztudatban Árpád-házi Szent Erzsébet alakja, milyen motívumokat tartottak meg, vagy hagytak ki az eddigi hagyományhoz képest, illetve arról, hogy miként kerül be Portugáliai Szent Erzsébet a magyar szentek közé.

Amennyiben az egyes kötetekben előfordulnak életrajzokat kísérő illusztrációk vagy metszetek, azokat összefüggésbe hozom a legendák tartalmával. A vizsgált forrásokban ilyen illusztrációk Petrus Natalis *Catalogus Sanctorum*ban, Diogo do Rosário *Flos Sanctorum*ában és Hevenesi Gábor *Régi magyar szenteség* címen ismert gyűjteményében találhatóak. A szenteket érintő ábrázolásokról az adott fejezetben tesztek említést, a metszeteket pedig függelékben közlöm. A már említett életrajzi és legendáriumbeli hasonlóságok megjelenését ugyanis a két szent ikonográfiájában is megmutatkozik.

A dolgozat V. fejezete pedig kifejezetten Árpád-házi Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájára koncentrál. A németalföldi óraskönyvek ábrázolásai alapján vizsgálom Erzsébet kora újkorban jellegzetes ikonográfiai jellemzőjét, a három, vagy hármaskoronát és ezzel összefüggésben a rózsacsoda motívumát, amely a 13. század második felétől kezdődően a magyar szenthez kapcsolódott, de a 16. századtól egyre gyakrabban használják a portugál szent ábrázolására. Nagy hangsúllyal szerepel ebben a fejezetben Johannes Molanus *De Picturis et imaginibus sacris* című munkája. Ez az egyik első, az írott források közül, amelyik ezt az attribútumot az Árpád-házi Szentnek tulajdonította. Végül az ikonográfiai jellemzők mentén Justus Lipsius *Diva Virgo Hallensis* című traktátusában megjelenő Erzsébet-életrajza is elemzésre kerül.

II. A szentek élete műfaj története és jelentősége a kora újkorban

A szentek élete műfajtörténeti hagyományának ismertetése elengedhetetlen a legendák kontextusának vizsgálatához. Mint ismeretes a keresztényüldözések időszakában a mártírok és vértanúk tiszteletéből, a sírjuknál tartott megemlékezésből és a közbeavatkozásukba vetett hitből fejlődött ki a szentek kultusza.¹ A szentek tisztelete sokrétű egyházi irodalom kialakulásához vezetett: legendák, csodajegyzékek, ereklyékhez kapcsolódó elbeszélések születtek. A hagiográfia (gör. *hagio-grafein*) terminust a 11–12. századtól kezdődően alkalmazták a szentekről szóló írások megnevezésére. A legrégebbi hasonló dokumentumok a mártírok periratai, illetve a szenvedéstörténetüket taglaló írások (*passió-elbeszélések*) voltak. A szentek ünnepnapján tartott megemlékezések során ezekből olvastak fel, innen ered a műfaj elnevezése; *legenda*, amely végigkísér a kereszténység történetén.

A keresztényüldözések végével (Nagy Konstantin, 313) új típusú magatartásformákat követő embereket kezdtek el szentként tisztelni a keresztény közösségek. Egyrészt a civilizációval szembeforduló és a társadalomból kivonuló aszkéták, másrészt a térítő keresztény egyház új vezetői, a püspökök kerültek a figyelem középpontjába, akik a vallási erények mintaszerű gyakorlásában mutattak példát. A korábbi mártír és aszkéta szentek életírás-hagyománya az antik történeti életrajz-irodalom tradíciójával társult a 4–5. században – új műfajt teremtve ezzel. Ezt örökölte és alakította tovább a középkori kereszténység a társadalom igényeinek megfelelően.

A szentek és mártírok élettörténeteit összegyűjtő legendárium a 8. század közepe táján alakult ki. Az egyik első ilyen olvasmánygyűjtemény Beda Venerabilis nevéhez kötődik, aki a *Historia ecclesiastica gentis Angolorum* [Az angol nép egyháztörténete] című művébe számos szent élettörténetét megírta. A 8. század közepe előtti legendáriumok ritkák, számuk a 9–12. századig egyre növekszik.

A 13. századig megkülönböztettek *liber legendarius* és *liber passionarius* típusú könyveket: ezek a liturgikus használatra készült gyűjtemények az istentisztelet olvasmányai voltak. Közöttük is megkülönböztethető a zsolozsma *lectionariuma*, amely szekciókra osztva lehetett biblikus, patrisztikus, homiletikus vagy hagiografikus szöveg egyaránt, míg a legendáriumban csak hagiográfiai szövegeket találunk, amely nincs további részekre tagolva, azaz alapvetően nem felolvasásra szánták ezeket a szövegeket.

¹ Peter BROWN, *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*, ford. SÁGHY Marianne (Budapest: Atlantisz, 1993).

A 13–15. század folyamán jelennek meg az új fajta legendáriumok, melyek „legenda novae” vagy „passionale novum” megjelöléssel láttak el. Ezek lényegében újra írt, lerövidített vagy új bevezetővel, magyarázattal ellátott hagiográfiai szövegeket jelentettek, ilyen többek között Jacobus de Voragine és Petrus Natalis gyűjteménye is. Ezen felül elkezdődött a gyűjtemények tematikusan különböző alkategóriákba sorolása is, ezáltal olyan olvasmányösszeállítások születtek, mint: *Liber confessorum*, *Liber virginum*, *Passionale* és *Vitae Patrum*. Emellett továbbra is készültek egyetemes legendáriumok. Mivel a legendárium összeállításáért és így tartamáért is sokszor a megrendelő volt felelős, ezért egy-egy ilyen gyűjtemény összetétele megfelelően tükrözi a korizlést. Helyi gyűjtemények kialakulása is jellemző volt; ilyenkor egy földrajzi egység, vagy egyházi közösség védőszentjeinek, egy nemzet, vagy egy szerzetesrend leginkább tisztelt szentjeinek legendáit egy kötetbe szerkesztve adták ki.

A szerzetesrendek szerepe különösen nagy volt a breviáriumok és a legendáriumok esetében, hiszen mindegyik rendi szabályzatban megtalálható az egyéni és a közös olvasásra felszólító kitétel. A lekciónkra osztott életrajz helye általában a zsolozsmában, a matutinum második nocturnisában volt.² A szerzetesek számára legalább annyira fontos volt a követendő példákról, mint a teológiai kérdések megértéséről olvasni és tudni. A *devotio moderna* irányzatainak megjelenésével pedig egyre inkább fontossá vált a laikusok körében is a szentek életéről és Krisztus követéséről való elmélkedés, amelynek szintén e gyűjtemények képezték alapját.

III. A két szent

1. Árpád-házi Szent Erzsébet³

A középkor egyik legismertebb magyar származású női szentje Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231), II. András (1176–1235) és első felesége, Andechs-Merani Gertrúd (1185–1213)

² TÖRÖK József, *Egyetemes egyháztörténelem I–II*, (Budapest: Szent István Társulat, 1999), II, 13–15.

³Számos monográfia és tanulmánykötet jelent meg Árpád-házi Szent Erzsébetéről, ezek közül a teljesség igénye nélkül megemlítenék néhányat: Ottó GECSER, *The Feast and the Pulpit – Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235–ca. 1500*. (Spoleto: Fondazione Centro Italiano di studi sull alto medioevo, 2012); Dieter BLUME, Matthias WERNER, u. a., Hg., *Elisabeth von Thüringen – eine europäische Heilige, Katalog und Aufsatzband, 2 Bde.* (Petersberg: Michel Imhof, 2007); FALVAY Dávid, szerk., *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai* (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009); FALVAY Dávid, *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2012); GÁBOR Csilla, KNECHT Tamás, és TAR Gabriella-Nóra szerk., *Árpád-házi Szent Erzsébet: Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép- Európában* (Kolozsvár: Verbum, 2009).

lánya volt. Születési helye legnagyobb valószínűséggel Sárospatakra tehető. Négy éves korától fogva a tübingiai örgróf udvarában nevelkedett, majd IV. Lajos felesége lett, három gyermekük született, Zsófia, Henrik és Gertrúd. Vallásos és karitatív életet élt, a 1235-ben elsőként kanonizálták az új típusú női szentség képviselőjeként, mely az apostoli élet köré szerveződött s a javaikról lemondó királynőket és nemes asszonyokat jelölte ki az uralkodói család dicsőségének továbbvitelére.

Életéről a történelmi források alapján nagyjából ennyi mondható el, hiszen tettei leginkább a magánéletre korlátozódtak. Alakját azonban felkarolta a legendairódalom; szentbeszédet tárgyát képezte, így hosszú időre társadalmi jelentőségűvé vált, és már a halála utáni években európai kultusza kezdett kialakulni. Szentté avatását gyóntatója, Marburgi Konrád kezdeményezte, majd 1233-as meggyilkolását követően Erzsébet sógora, Tübingiai Konrád folytatta, melynek eredményeképpen IX. Gergely pápa 1235. május 27-én avatta szentté.

Erzsébet életét a szegények szolgálatában töltötte és özvegységében ő maga is a szegénység életformáját választotta. Elhivatottsága laikus volt, azaz semmilyen hivatalos szál nem kötötte őt egyetlen szerzetesrendhez, és mivel az Erzsébet által képviselt ideál, illetve az általa megvalósított munkák értékes szociális szükségleteket elégítettek ki, sok egyházi író és prédikátor felkarolta alakját, és mint szentbeszéd témája a későbbiekben is sokakat meghihletett.

Az első hagiográfiai jellegű forrás a *Summa Vitae*, amely egy Marburgi Konrád által összeállított 60 csodát tartalmazó jegyzék. A szerző a felsorolást egy rövid, és főként a tübingiai grófné élete utolsó szakaszára koncentrááló életrajzzal egészítette ki. Pápai utasításra az életrajzot és a csodákat újabb tanúvallomásokkal kellett megerősíteni. Ennek megfelelően egészült ki a *Miracula sancte Elyzabet*ben a csodák száma: ebben már 106 mirákulum szerepel részletező leírással. Ezzel párhuzamosan a szentté avatás után kezdett el keringeni az ún. *Dicta* (vallomás), mely az Erzsébethez legközelebb álló négy szolgálólány vallomását tartalmazza, melyben a grófné gyermekkorának és házasságának időszakáról is számot adnak.

Ezekben a hosszabb tanúvallomásokban jelentősen kiegészül a Konrád által vázolt élet. Gouda Erzsébet gyermekkorától Lajos haláláig volt vele, és részletesen beszámol a gyerekkori szokatlan és mély áhítatosságáról. Isentrud a házassága idején került mellé, az ő elmondásai alapján rajzolható meg Erzsébet és Lajos bensőséges kapcsolata, meghitt házassága és mindazok a lelki és testi gyakorlatok, melyeket Erzsébet ebben az időben

végzett. A szolgálók Erzsébet által megtapasztalat jelenésekről is megemlékeznek. A férj halála után Konrád elküldte a régi szolgálókat a teljes mértékű lemondás jegyében, és ekkor két újabb nő, Irmengard és Erzsébet kerültek mellé özvegysége idejére. 1235–1239 között a *Dicta* betoldásokkal egészül ki, és konklúzióval látják el, illetve olyan eseményeket fűznek hozzá az elbeszéléshez, amelyek a szentté avatástól a *translati*óig következtek be. Nem sokkal később egy eredetileg külön *sermó*-ként megírt prológus is kerül a szöveg elé (melyet *Sermo „Ad decus et honorem”* címen is emlegetnek). Ezt a kiegészítésekkel ellátott szöveget *Libellus de dictis quatuor ancillarum sancte Elizabeth confectus* címen ismeri a szakirodalom. A *Miracula felicis Elizabeth* pedig egy második pápai bizottság által végrehajtott, a szentté avatási eljárás újabb kihallgatásainak eredményeként 23 további csodával bővíti az eddigieket.

A IX. Gergely által kiadott szentté avatási bulla az eddig említett forrásokra támaszkodva sorolja fel a szent érdemeit és indokolja meg csodáit, amely aztán 1239-ben bekerült a pápáról készült életrajzba is. Ez az eddig ismert első, hivatalos életrajz, amely a szentté avatási eljárás jogi környezetében született. A szertartás alatt elhangzott prédikációt egy későbbi iratból is ismerjük, ez pedig a pápa Beatrix kasztíliai királynőnek küldött levele. A *Processus et ordo canonizationis beatae Elyzabet [...]* [Erzsébet kanonizációjának rendje és menete] kezdetű, Raimundus de Peñafortnak tulajdonított irat a szentté avatási eljárás lefolyásáról tudósít 1235-ben. Egy évvel később keletkezett a *Narratio brevis de translatione sante Elisabethae* [Erzsébet *translati*ójának rövid elbeszélése], mely a szent földi maradványainak áthelyezéséről számol be.

Erzsébet egyik első, a pápai udvartól független életrajzírója Caesarius von Heisterbach,⁴ akit a Német Lovagrend kért fel erre a feladatra, valamint egy ismeretlen ciszterci szerző volt, aki a Zwettl kolostorban élt. Ezek a 13. század első felében összeállított Árpád-házi Szent Erzsébet-*viták* tartalmukat tekintve szorosabban kapcsolódnak a fent említett, elsődleges forrásokhoz és a szentté avatási eljárás kontextusához. Ezzel szemben új, másutt nem igazolt csodák kerülnek elő a 13. század derekán, többek között a köpenycsoda, a leprosus csoda és a virággá változó étel motívuma is ekkoriban jelenik meg legendáriumában először. Ez jelöli nagyjából azt a pontot, ahol az Erzsébet-életrajz a mai értelemben vett legendává lett,⁵ amely sok változatban és interpretációban maradt fenn. Gecser Ottó kutatásai nyomán feltérképezhető a

⁴ Caesarius von HEISTERBACH, *Vita Sancte Elyzabeth Lantgravie, 1236–37.*

⁵ J. HORVÁTH Tamás és SZABÓ Irén, szerk., *Magyarország virága, 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*, Középkori keresztény írók 3 (Budapest: Szent István Társulat, 2001), 22.

korai életrajzok elterjedése a bennük szereplő motívumok alakulása is. A következőkben ennek rövid összefoglalását olvashatjuk.

Az első új elemeket is tartalmazó életrajzok domonkos környezetben kerültek megírásra. Bartolomeo da Trento (1200k.–1278) észak-itáliai szerzetes által írt *Liber epilogorum in gesta sanctorum* [A szentek történetének zárszava] című munka,⁶ amely a 1245 körül készült el,⁷ tartalmaz egy Erzsébet-életrajzot, amely röviden ismerteti a szent életének eseményeit, majd hosszabban a neki tulajdonított csodákat. A csodák közül több is elsőként jelenik meg a szent legendáriumában: az egyik, hogy Erzsébet anyja, Gertrúd megjelenik a szent álmában és a segítségét kéri, hogy imádkozzon érte, a másik, hogy Erzsébet egy beteg kérésére halat fog egy teljesen meddő folyóból, a harmadik pedig a *sponsa Christi* motívumot a szent halála előtti eseményként meséli el. Erzsébetnek látomásában megjelenik Krisztus és így szól: „Gyere, választottam a hajlékba, melyet számodra készítettem elő.” A halála utáni eseményeket pedig felsorolásszerű rövidegességgel foglalja össze.

Vincent de Beauvais 1244–1254 között készült *Speculum historiale* [A történelem tükré] című művében is helyet kap az Árpád-házi szent rövid életrajza, amely egyike a kevés „kortárs” szentekének. Fő forrásai a *Libellus* és az azt bevezető sermo voltak. Végül Jacobus de Voragine *Chronicon Januense* [Genova története] című, négykötetes prédikációgyűjteményében is helyet kap a szent életrajza. A legendáskönyv az utókortól a *Legenda Aurea* nevet kapta, de *Historia Lombardica*ként is ismert volt, a gyűjtemény végén található longobárd nép történetéről szóló összefoglalás miatt.⁸ A 13. századi szentek közül Jacobus is csak négyet szerepeltet, Erzsébeten kívül Szent Domonkos, Veronai Péter mártír és Szent Ferenc életrajzát. Az 1260-as években készült művet a szerző-kompilátor még életében többször is átszerkesztette, bővítette. Az Erzsébet-vita a legkorábban 1272–1276 között került be a gyűjteménybe.⁹ Az életrajz szintén a négy szolgáló elbeszélésein alapszik, de kiegészül a Bartolomeo da Trentónál olvasható csodákkal és Jacobus etimológiai névmagyarozatával is, továbbá az események kronológiai sorrendjét is módosította némileg. Az életrajzot egy válogatás zárja a szent halála után történt csodái közül.

⁶ A szerzetesek számára készült egyrészt egyéni használatra, áhítatos olvasmányként, másrészt pedig a szentbeszédek írását segítő, példázatokot tartalmazó gyűjteményként való alkalmazásra.

⁷ A másik fennmaradt példány 1254 utánra datálható.

⁸ MADAS Edit, „Utószó”, Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*, elérés 2019. június 4., <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0112.html>.

⁹ Jacobus de VORAGINE, *Legenda aurea*, I–II. köt, szerk. Giovanni Paolo MAGGIONI (SISMEL, 1998), II, 1156–1179. Idézi GECSER, *The Feast and the Pulpit – Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235–ca. 1500.*, 18.

Az életrajzok másik csoportja a ferences rendhez, Erzsébet kultuszának későbbi legfőbb előmozdítóhoz kötődik. Az elterjedt nézet ellenére, miszerint Erzsébet a ferences rend tagja volt, az első legendák megjelenése későbbre datálható a domonkos rendiekénél. Ez főleg annak tudható be, hogy a korai időkben Erzsébet megosztó jelenség volt a ferencesek körében, a laikus és a szekuláris irányzatokat támogató tagok között fellépő, a rend jövőjét illető nézeteltérések miatt.¹⁰

Először a négy szolgáló vallomásaiban kerül elő az a motívum, hogy férje halála után felöltötte a „ferencesek szürke tunikáját.” A legkorábbi életrajz pedig, amely megemlíti a ferences renddel való kapcsolatát, a *Zwettl-vita* volt 1230 körül. A 13. század végétől kezdődően Erzsébet legendájának gyakori részévé vált, hogy belépett a ferences harmadrendbe, mely nézet a szakirodalomban is megjelent. Persze a feltételezés önmagában nem teljesen alaptalan, hiszen Eisenachban ferences kápolnát alapított, és az özvegyi járadékából finanszírozott kórházat is Szent Ferencnek ajánlotta, illetve az ottani ferencesekkel személyes kapcsolatot ápolt (saját maga által font fonállal, illetve az ebből készült vásznakkal látta el őket). Emellett pedig az általa képviselt lelkiesség és életmód is ilyen affiliációknak adhat alapot. A szakirodalomban is elterjedté vált nézetet azonban egyértelműen cáfolja a harmadrend 1289-es megalakulásának ténye.¹¹ Az azonban bizonyos, hogy nem sokkal ezután a harmadrend patrónájának választották, amely tovább erősítette a szentnek a ferencesekhez való tartozás téves nézetét, és új lendületet adott kultuszának is.

A korai ferences forrásokot nem ismerték széles körben, még a renden belül sem. A fennmaradt kéziratok anonim jellegűek, nem köthetők sem ismert, sem ismeretlen szerzők nevéhez. Mindez a renden belüli népszerűségének csekély mértékére utal a korai időszakban. Az első életrajzok a 13. század második felében keletkeztek, Gecser Ottó öt kézíratos forrást említ, amelyek egymásra is építve alakítják, formálják Erzsébet ferences legendáriumát. Az első életrajzot egy ismeretlen francia ferences készítette 1250–1280 között, ez alapján készült a második, breviáriumi *lectiókra* osztott életrajz. Emellett még egy sevillai kézitról,¹² egy Marburg közelében keletkezett Anonim Ferences-vitáról és egy ötödik, Toszkán Ferences életrajzként aposztrofált forrásról tudunk. Általánosságban elmondható, hogy a ferences

¹⁰ GECSER, *The Feast...*, 12.

¹¹ A 13. században nem volt egységes a harmadrendhez való viszony a ferences renden belül sem, egyesek a valódi szerzetességet megelőző állapotként vélekedtek róla. F. ROMHÁNYI Beatrix, „Gecser Ottó: The feast and the pulpit. Preachers, sermons and the cult of St. Elisabeth of Hungary, 1235-ca. 1500”, *BUKSZ - Budapesti Könyvszemle*, 25 (2013): 355.

¹² A forrásról még bővebben is lesz szó a 4.2. fejezetben.

életrajzokban gyakran előkerül Erzsébet magyar királyi származása, kiemelik a szegények felé mutatott rendkívüli jótékonyágát és gyóntatójának való engedelmisségét. Az ötből négy életrajzban a ferencesek anyjaként említik a szentet, és Magdolnához hasonlítják karitatív tevékenysége miatt, amellyel fokozatosan a kialakulóban lévő ferences harmadrend eszményképéhez igazítja az Erzsébetről kialakult képet.¹³ A ferences életrajzokban fokozatosan jelentek meg az új csodás elemek. A Francia Ferences életrajz és a breviárium három új mirákulumot emel be a hagyományba: Marburgi Konrád testvérének meggyógyítását, a születésétől fogva vak fiú meggyógyítását, mint életében történt csodát és a köpeny vagy ruhacsoda néven is ismert elemet is.¹⁴

Az Anonim Ferences életrajza egyebek mellett további két csodával egészül ki. Egy néma és paralízises fiú meggyógyításával és a rózsacsoda hosszú leírásával, melyben az eseményeket a szent gyermekkorára és a magyarországi királyi udvarba helyezve meséli el. A másik, ún. Toszán Ferences életrajzában is megtalálható az öt ferences csoda. Ez a két utóbbi életrajz egyaránt hozza a Bartolomeo da Trento domonkos életrajzában három kiegészítő csodáját is.

Látható, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet legendáriumban a rózsacsoda felbukkanása erősen kapcsolódik a ferences rendhez és Itáliához. A mirákulum első ismert előfordulása tehát a *Névtelen Ferences vitáiban* található, mely a 13. század végén keletkezett.¹⁵ Ez a francia ősgendára épülő, német átdolgozásokat is tartalmazó, végül magyar és/vagy lengyel szerkesztőkre utaló latin nyelvű szövegváltozat két 15. századi itáliai kéziratban maradt fenn. A töredékesség ellenére a szakirodalom szerint több-kevesebb bizonyossággal rekonstruálható csoda teljes szövege magyar fordításban is elérhető.¹⁶

¹³ GECSER Ottó, *The Feast and the Pulpit...*, 19–26.

¹⁴ Nemes vendégek érkeznek Lajos udvarába, és Erzsébetet akarják látni, de neki nincs már az alkalomhoz illő előkelő ruhája. Engedelmes akar lenni a férjéhez és elmegy, közben imádkozik. Krisztus meghallgatta imáját, és küld neki egy szép ruhát (más változatok szerint köpenyt). Ez utóbbi később kedvelt ikonográfiai attribútuma lett a szentnek.

¹⁵ GECSER Ottó, „Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai”, in *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* szerk. FALVAY Dávid, Studia Franciscana Hungarica 2. (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009), 105.

¹⁶ „[...] Egyszer pedig, amint a kislány kilépett a konyhából a várkapu előtt aléltan várakozó szegényekhez sietve, hogy megnyissa nekik [ruhája] ennivalóval telerakott ölet, szembe jött vele apja, a király úr, aki figyelmes lévén megkérdezte tőle, hogy mit visz [ruhája] ily nagyon telerakott öleiben. Ő pedig, a Szentlélek bölcs tanácsára, habozás nélkül válaszolt: Rózsákat viszek a [ruhám] öleiben, uram királyom – mondta. Ekkor a király kételkedni kezdván lánya szavaiban, minthogy túlságosan fiatal volt, ezt mondta neki: Nyisd meg nekem, lányom, [ruhád] ily nagyon telerakott ölet, hogy megvizsgálhassam, milyen rózsákkal rakhattad tele ebben az időben. Amint [Erzsébet] megnyitotta [ruhája] ölet, azonnal gyönyörű rózsák tűntek elő. Ekkora a király meggondolva magában a dolgot, és elcsodálkozván e szokatlan csoda újdonságán, végül úgy határozott, hogy szeretett Erzsébet lánya a következőben teljes szabadságot élvezzen Krisztus szegényeinek nagylelkű támogatásában.” GECSER, *Szent Erzsébet...*, 2009, 106.

Emellett még két 13–14. századi Erzsébet-életrajzról tudunk, melyek, noha mindkettő a firenzei Santa Croce könyvtárában található, mégis egymástól függetlenül tartalmazzák a rózsacsodát, az előbbieknél sokkal rövidebb változatban: „*Amit csak tudott a szegényeknek adott. A konyhából elcsent étel, [amint] ruhája ölében vitte, csodálatos módon tavaszi virággá változott.*”¹⁷ A csoda itt a gyermekkorban, de legalábbis a házassága előtt időszakban történik. A két életrajz a rózsacsoda rövid leírásán kívül semmi másban nem egyezik.

Egy 13–14. század fordulóján keletkezett firenzei krónikában megtalálható a csoda vernakuláris, olasz nyelvű variánsa is, amely a korábbi latin szövegváltozattal mutat rokonságot, azaz részletezőbb leírással jellemzi, és a gyermekkorban helyezi el történeteket.¹⁸ A 14–15. század folyamán az Árpád-házi szent életrajzában a rózsacsoda népszerű és elterjedt motívum lett Itáliában, majd egész Európában, és a szövegek mellett már képi ábrázolásokon is megjelent.¹⁹

Az Erzsébet-kultusz egészében pedig érzékelhető egyfajta hangsúlyeltolódás a csodás elemek és a misztika felé, melyet jól példáznak a Szent Erzsébethez kapcsolódó Mária-revelációk is. A Szent Erzsébetnek tulajdonított, látomásokat tartalmazó legendatípus szintén olasz nyelvterületen jelenik meg először.²⁰

Árpád-házi Szent Erzsébet ikonográfiájához és hagiográfiájához több olyan elem kapcsolódott Itáliában, amely hiányzik a szakirodalom által legautentikusabbnak tekintett „életrajzi” források közül. Ilyen a rózsacsoda is. Jóllehet az életrajz szempontjából nem hiteles történet, viszont hatásos metaforája Erzsébet életszentségének, az udvari körülményeknek ellentmondó evangéliumi vallásosságnak.²¹

¹⁷ L. LEMMENS, *Zur Biographie der heiligen Elisabeth, Landgräfin von Thüringen*, Mittheilungen des Historischen Vereins der Diözese Fulda, 1901, 15.; GECSER *Szent Erzsébet...*, 106–107.

¹⁸ FALVAY Dávid, „Szent Erzsébet és a rózsacsoda Itáliában: olasz nyelvű kéziratok”, in *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században* (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009), 123–140.

¹⁹ Ld. Giotto freskója a firenzei Santa Croce Bradi kápolnájában (1317), Lippo Vanni szárnyasoltára (1340 k.), Bartolo di Maestro Fredi egyik követőjének tulajdonított festmény Peruggiában (1330 k.) vagy Pietro Nelli festménye (1365 k.).

²⁰ FALVAY Dávid, „Szent Erzsébet és a rózsacsoda Itáliában: olasz nyelvű kéziratok”, in *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században*, szerk. FALVAY Dávid, *Studia Franciscana Hungarica* 2, (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009), 123–140.

²¹ FALVAY Dávid, *Szent Erzsébet...*, 135.

2. Portugáliai Szent Erzsébet

Portugáliai Szent Erzsébet (1270–1336), Coimbra városának patrónája és Szent Antal mellett Portugália legismertebb és egyik legünnepeltebb szentje. Tisztelete máig aktív, ünnepét két évente július 4-én tartják, amikor több napos körmenet alkalmával elviszik a szent szobrát a Santa-Clara-a-Nova monostorból a Santa Cruz templomig, ahol misét tartanak a tiszteletére, majd az ünnepség végén a szobor visszakerül a monostorba.

A spanyol-magyar kapcsolattörténeti irodalomban többek is megemlékeztek már Portugáliai (vagy Aragóniai) Szent Erzsébet alakjáról és az Árpád-házhoz fűződő rokoni kapcsolatáról.²² A portugál szent fontosságára, illetve Árpád-házi Szent Erzsébettel párhuzamos élettörténetére pedig Rákóczi István hiánypótló tanulmánya hívta fel a figyelmet,²³ aki bővebben kitért a portugál szent hagiográfiájában megjelenő rózsacsodára is.²⁴

Izabel, Rainha Santa, azaz Szent Királyné, a Magyarországon Portugáliai Szent Erzsébet néven ismert királylány 1270 körül született az Aragón királyi udvarban. Nevét atyai nagyanyja testvéréről,²⁵ az 1235-ben szentté avatott Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta.²⁶ Nagyszülei udvarában, I. Jakab és Árpád-házi Jolánta mellett nevelkedett 1276-ig. Nagyapja halála után került vissza a szüleihez, majd 1282-ben jegyezte el a *Rei Lavrador* vagy *Rei Poeta*-ként is emlegetett I. Dénes portugál király,²⁷ a Burgundi-ház leszármazottja, aki 1261–1325 között uralkodott.

²² KROPF Lajos, „Árpád-házi Jolánta, Aragón királynéja”, *Századok*, 31. (1897): 221–24; ANDERLE Ádám, *Magyarországi Jolánta Valenciában*, In *Kalandozók és zarándokok, magyar témák a középkori spanyol történelemben - historiográfiai vázlat*. (Szeged: JATE Press, 1992); BRACHFELD F. Olivér, *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*, ford. CSIKÓS Margit, Második, javított (Szeged, 1994); Ádám ANDERLE, *Hungria y Espana, relaciones milenarias* (Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007); HORVÁTH Emőke, „Árpád-házi Szent Erzsébet spanyolországi kultuszának egy példája”, *Debreceni Szemle* 16. évf., 2. (2008): 223–29.

²³ István RÁKÓCZI, „Vidas paralelas - ícones abrazados: Achegas filológicas para o estudo do »milagre das rosas« de Santa Isabel da hungria e da rainha Santa isabel”, in *Mares Literários Luso-Húngaros* (Edicoes Colibri, 2003), 131–144. István Rákóczi, „Párhuzamos élet-rajzok: Filológiai észrevételek Árpád-házi és Aragóniai Szent Erzsébet rózsacsodáihoz”, in *A középkor szeretete: Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona születésnapjára.*, szerk. KLANICZAY Gábor és NAGY Balázs (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1999), 375–381.

²⁴ A szent kötényében vitt alamizsna isteni közbeavatkozásra rózsává változik, amikor a férj vagy az apa kérdőre vonja a királylányt.

²⁵ A rokoni kapcsolatokat ld.: Leszármazási táblázatok, Sz. JÓNÁS Ilona, *Árpád-házi Szent Erzsébet: Életek és korok* (Budapest: Akadémiai, 1986); RÁKÓCZI István, „Párhuzamos élet-rajzok...”, 376, 4. lábjegyzet.

²⁶ E dinasztikus kapcsolat hangsúlyozása gyakran tárgya a későbbi életrajzoknak és legendáknak is, a középkorban elterjedő uralkodói szentség eszméjének köszönhetően. A szentek életük során kiteljesedett erényeikkel követhető mintát adnak, és emellett lehetőséget nyújtanak az uralkodók számára, hogy a családi szentségből fakadó előnyöket a politikai színtéren is érvényesíteni tudják. Vö.: KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. (Budapest: Balassi, 2000), 171.

²⁷ A portugál részről 1297-ben lezárult rekonkvizta után Dénes uralkodását a nemzeti identitás kialakítása, a királyság határainak megszilárdítása és nagyfokú centralizálás jellemezte. Törekedett a vidék integrálására, a

Nevét a magyarországi szentről kapta. Az elsőre talán szokatlan egyezést az Erzsébet és az Izabel névalak között azok történelmi változataiban kell keresni. Egyes nézetek szerint a név eredete a héber Elisheba alakból vezethető le, amellyel a Bibliában Zakariás feleségét, Keresztelő Szent János anyját illették. A név görög (Élisabet, Elisábet) és latin (Elisabetha) változatai közvetítették tovább azt az európai nyelvekre. Germán nyelvterületen Elisabeth, míg a középkori latin, illetve provanszál változatában Elisabel formában jelent meg; spanyol, illetve portugál nyelvterületen jelent meg Isabel vagy Izabel.²⁸ A két névalakot (Erzsébet és Izabel) egyébként egészen a 19. századig nem különböztették meg egymástól, párhuzamos variánsként maradtak fenn Európa-szerte. Az Erzsébet név Ibériai-félszigeten fellelhető legarchaikusabb formája az Elisabet / Elisavet,²⁹ melynek megjelenése már a 10. századtól kezdve forrásokból is kimutatható.³⁰ Az Elisabeth, illetve Helisabeth vagy Helidabed³¹ névalak először a 13. századtól kezdődően Árpád-házi Szent Erzsébet nevének leírásával jelenik meg, mint idegen eredetű név, de még a 15. században is használják vele kapcsolatban.³² Ugyanakkor a Helisabeth névalak Portugáliai Szent Erzsébetre vonatkoztatva is megtalálható hivatalos dokumentumokban a 13. századtól kezdődően. A névalak mindenesetre még a 15–16. században is fellelhető. Azután a szóvégi ‘d’/ ‘t’ hang fokozatosan ‘l’-re váltott és megjelent a Helisabell névalak is, majd a szóeleji, etimológiailag hibásan odakerült ‘h’ hang lekopásával az Elysabel, végül az Isabel névalak jött létre. A középkori portugál nyelvterületen az Isabel elsősorban népnyelvi változatnak tudható be, amely éppen a szentként tisztelt királyné hatására terjedt el. Dénes király kancelláriájának

földek újraelosztására a parasztok között. Hivatalos nyelvvé tette a portugált és megalapította az első portugál egyetemet. A művészetek és a tudomány pártolója volt, emellett trubadúrköltőként is számon tartja őt az irodalomtudomány: 73 *cantigas de amor*, 51 *cantigas de Amigo* és 10 *cantigas de escárnio e maldizer* fűződik a nevéhez. Két gyermekük született, Constanza 1287-ben és Afonso 1291-ben. COELHO Maria Helena da Cruz, *O reino de Portugal ao tempo de D. Dinis*, in *Imagen de la Reina Santa. Santa Isabel, Infanta de Aragón y Reyna de Portugal*, (Zaragoza, Diputación de Zaragoza, 1999), 50–83.

²⁸ Névváltozatok az Izabelre a teljesség igénye nélkül: Elisheba (héber), "Elisabel" (középkori latin), "Isabell" és "Isabel" (spanyol), Izabel (portugál), Isabella (olasz), Isabelle (francia, holland, német), Izabela, Isobel, Ishbel (skót), Iseabail (Gaelic skót), Ysabeau, Elizabeth (angol).

²⁹ A ‘v’ megjelenése az ibér térség nyelveire jellemző betacizmusnak köszönhető. E nevelvtörténeti hangváltozás következtében a [b] és [v] mássalhangzók egybeesnek. A névalak a bibliai szenttel kapcsolatban jelentkeztek először. Gonzalo de BERCEO, *El latín bíblico y el español medieval hasta el 1300*, 2., köt. I. (Logroño: Gobierno de La Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 1991), 152.

³⁰ Az itt következő rövid, nyelvtörténeti összefoglalást Russo tanulmánya alapján közlöm. Vö.: Mariagrazia RUSSO, „Isabella d’Aragona, Regina del Portogallo, »Rainha Santa«: la tradizione manoscritta e el miracolo delle rose”, in *Donne Sante Sante Donne, a cura di Associazione F.I.D.A.P.A. - sezione Viterbo* (Viterbo: Sette Città, 2007), 33–36.

³¹ Ez a módosulás is az ibér térségre jellemző zöngés és zöngétlen zárhangok nyelvtörténeti fejlődésének eredménye.

³² Vö.: A dolgozat portugál nyelvű ferences forrásait tárgyaló fejezetben tárgyalt forrás, a *XXIV Generalis Krónikája* is ilyen formában említi a magyar szent nevét.

dokumentumai között Jsabel-ként is szerepel a neve, míg a latin nyelvű dokumentumokban Elisabeth, Elisabet vagy Helisabeth a jellemző.

A portugál királyné mélyen vallásos életet élt, olvasott és imádkozott, adakozott és türelemmel viselte férje hűtlenkedéseit. Az életrajzok tanúsága szerint befogadta a férje törvénytelen gyermekeit és sajátjaként nevelte fel őket.³³ Különös érzékenységgel viszonyult a szegényekhez, a betegekhez és az árvákhoz. Karitatív cselekedeteit férje támogatása mellett saját jövedelméből finanszírozta. Szociális tevékenységének mértékéről végrendeleteiből tudunk bizonyosságot nyerni, melyekben részletesen kifejti, melyik általa alapított intézményre mekkora éves jövedelmet kíván hagyni.³⁴ A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint több kórházat, leprásházat és szegényházat is alapított.³⁵

A Szent Klárának és Árpád-házi Szent Erzsébetnek szentelt monostor volt az életút szempontjából is az egyik legjelentősebb intézmény, melyet a királyné pártfogásába vett.³⁶ A ma már Santa-Clara-a-Velhaként ismert monostort Portugáliai Szent Erzsébet egy kórházi szárnyal kiegészítve pápai engedéllyel újra alapította. Az új intézményt Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szenteltette fel.

A monostor újra-, illetve a kórház megalapítása és a patrónusválasztás, melyekről nemcsak a későbbi tudósítások vagy krónikák, hanem saját végrendeletei és a pápával, püspökökkel folytatott, az alapítás körülményeire vonatkozó hivatalos levelezés is tanúskodnak, arra engednek következtetni, hogy Portugáliai Szent Erzsébet valószínűleg ismerhette Árpád-házi Erzsébet életrajzát, életszentségét, talán a hozzá fűzött csodákat is, és követendő példának tartotta, melyet a rokon kapcsolat és a névazonosság is tovább erősíthetett. Portugáliai Erzsébet a korban szokatlan műveltségének hangsúlyozásakor többször is felemlégetik a spirituális könyvek, breviáriumok olvasását. Gabriel Asztrik kutatásai nyomán tudjuk, hogy

³³ D. Afonso Sanches, D. Pedro Conde de Barcelos, D. Pedro, D. Fernando Sanches, D. Joao Afonso, Fernando Afonso, Martim Afonso, D. Maria (később Lacerda) és D. Maria (az odivelas-i konvent apácája). Russo, „Isabella d’Aragona, Regina del Portogallo, »Rainha Santa«: la tradizione manoscritta e el miracolo delle rose”, 33–79.

³⁴ A férje halála után keletkezett végrendeletében az általa építtetett Szent Klára monostort jelöl ki temetkezési helyül. A királyné második végrendelete, kiad. A. de VASCONCELOS, *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa)* I–II. (Coimbra, Arquivo da Universidade de Coimbra, 1993) II, 12–18.

³⁵ *Hospital dos Meninos Inocentes de Santarem, Hospital de Leiria, Hospício dos Pobres, Hospital de Velhas Inválidas em Coimbra*, szegényházakat (*albergarias*) Estremoz-ban, Alenquerben és Odivelasban, illetve leprásházakat *Gafarias de Óbidos* és *Gafaria de Leiria, Recolhimento para Regeneração das Desgraçadas de Coimbra*. Maria de Lourdes Cidraes, „Isabel de Aragão, Rainha Santa: da História ao Mito”, *Laços* XVI, 104 (2004), <http://www.aaao.pt/public/iorev104.htm>. (Letöltés: 2017.07.07.)

³⁶ A klarissza monostort Mor Dias, portugál nemes asszony alapította a 13. század folyamán, működését azonban a szintén Coimbrában működő Santa Cruz Ágoston rendi monostor – a jövedelmeit feltve – ellehetetlenített, végül bezáratott. Aníbal Pinto de Castro, *A coroa, o pão e as rosas, VIII. centenário do nascimento de Santa Isabel de Hungria* (Coimbra: Audiodecor, 2007), 94–96.

az Ibériai-félszigeten már a 13. századból maradtak fenn olyan breviáriumok, amelyekben megjelent Árpád-házi Szent Erzsébet is. Gabriel a 14–15. század fordulójára teszi azt a spanyol-latin, kétnyelvű kódexet, amely a magyar szent életét 29 miniatúrával illusztrálva meséli el.³⁷ A kódex nem más, mint egy officium-részlet, amely feltehetően női szerzetesek számára készült. Ennyiből is látható, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet alakja kanonizálása után nem sokkal már ismert volt az Ibér-félszigeten.³⁸

A királyné életrajzaiban karitatív tevékenysége mellett leginkább kiemelt tulajdonsága a békére való törekvés. A „béke angyala” mint állandó jelző kapcsolódik a nevéhez.³⁹ legendája szerint már születése alkalmából békült ki a már régóta hadakozó apja és nagyapja. Portugáliába kerülése után beavatkozott a félszigeti politikába, közbenjárásával több háborús konfliktus oldódott meg. Ilyen volt a portugál korona és a Szentszék közötti, illetve a Portugália és Kasztília közötti nézeteltérés, melyekben segített konszenzusra jutni. Az életrajzírók ezek mellett az Ibériai-félsziget félsziget uralkodói, jelesül I. Dénes és fia, IV. Alfonz, majd IV. Alfonz és fia, XI. Kasztíliai Alfonz közötti összetűzéseket szokták kiemelni, melyek közül előbbi a királyné rövid száműzetéséhez, utóbbi pedig Erzsébet halálához vezetett.⁴⁰

A legendák tanúsága szerint férje halála (1325) után a királyné elzarándokolt Santiago de Compostelába, ahol Szent Jakab tiszteletére gazdag adományokat hagyott, majd visszatért Portugáliába. Coimbrában a világi élettől visszavonultan, a klarissza habitust felöltve az általa alapított Santa-Clara-a-Velha monostorban élt harmadrendi apácaként. A második – már özvegységében írt – végrendeletében foglaltaknak megfelelően halála után ide temették el. A koporsó a közeli Mondego folyó áradásai miatt megrongálódott épületből 1677-ben átkerült a ma Santa-Clara-a-Nouva-ként ismert és működő monostorba, ahol a mai napig megtalálható.

Portugáliai Erzsébetet 1516-ban, I. Mánuel király uralkodása alatt avatta boldoggá X. Leó pápa. Kultusza ekkor mindössze a coimbrai egyházmegyére terjedt ki, július 4-i ünnepét csak

³⁷ Ezzel szemben Gecser Ottó sokkal korábbra, a 13. század végére datálja azt. A dolgozatban a ferences forrásokat elemző részben még bővebben is lesz szó a forrásról.

³⁸ Vö.: ASZTRIK L. Gabriel, *El culto de Santa Isabel de Hungría en España durante la Edad Media* (Notre Dame: Medial Institute, Uiniversity of Notre Dame, 1952).

³⁹ Maria Teresinha DUARTE, *Santa Isabel Rainha de Portugal: Modelo de santidade feminia e leiga*, OPSIS – Revista do NIESC., 6(2006), 129–141.

⁴⁰ RUSSO, „Isabella d’Aragona, Regina del Portogallo, »Rainha Santa«: la tradizione manoscritta e el miracolo delle rose”, 33–79.

1556-ban tette országossá IV. Pál pápa.⁴¹ Végül 1625. május 25-én avatta szentté VIII. Orbán pápa.

Portugáliai Szent Erzsébet volt az első, aki az Ibériai-félszigeten képviselte azt az új típusú női szentséget, melynek első kanonizált képviselője Árpád-házi Szent Erzsébet volt. A modell Közép és Kelet-Európában vált igazán népszerűvé a 13. század első harmadától kezdve.⁴² Ez a karitatív, ferences eszmeiségből eredeztethető modell másfajta szerepet biztosított a nők számára a társadalomban – elsősorban az uralkodó és a nemesi családok női sarjainak – azáltal, hogy egyre inkább a javaikról lemondó, fogadott szegénységben élő, életüket a rászorulóknak megsegítésének és a betegek ápolásának szentelő királynők és nemes asszonyok erősítették a dinasztia politikai befolyását.⁴³ A portugál szent életrajzából is kitűnik, hogy a javakról való lemondás esetében az Erzsébeti modell némileg módosult. A királyné, bár a világi élettől távol tartotta magát és visszavonultan élt, nem lépett be a klarissza rendbe, hanem harmadrendiként továbbra is rendelkezett birtokai felett, hogy a jövedelmeit a szegények és rászorulóknak megsegítésére használhassa.

a) Az első életrajz

Az életrajz filológiai kérdéseit már nagyjából feltártar a nemzetközi szakirodalom. Az alábbiakban A. Vasconceslos és J. J. Nunes portugál, illetve M. Russo és L. Campannolo olasz nyelvű munkái alapján adok a témát illetően egy rövid összefoglalást.⁴⁴ A portugál királyné kultuszának kézzel fogható, az utókor számára is értelmezhető alapját egy *Lenda*, azaz legenda néven ismert anonim életrajz adja. A szakirodalom jelenleg a királyné gyóntatójának, Salvado Martins (?–1349) ferences szerzetesnek, Lamego püspökének tulajdonítja a szerzőséget. Az mindenesetre biztos, hogy a királyné fia, IV. Alfonz és Martins kezdeményezték a szentté avatást. A *Lenda* első része a királyné életének lineárisan strukturált elbeszélését tartalmazza. Ezt egy stílusában eltérő és különböző forrásokból

⁴¹ Stéphane Boissellier, „La ‘Vie de sainte Isabelle de Portugal’ en langue vulgaire □: présentation et traduction annotée du texte original”, *Revue Mabillon* 18 (2007): 222–223., <https://doi.org/10.1484/j.rm.2.303608>.

⁴² Ld.: Sziléziai Szent Hedvig (1174/78–1243), Csehországi Szent Ágnes (1205–1282), Árpád-házi Szent Margit (1242–1270), Tőssi Boldog Erzsébet (1292–1338), in KLANICZAY, *Az uralkodók...*, 180–201.

⁴³ KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók...*, 170–171.

⁴⁴ Néhány fontosabb szakirodalom a teljesség igénye nélkül: Luca CAPANNOLO, „Lo scettro deposto. Santità penitenziale e potere regale nella tradizione agiografia isabellina italo-portoghese.” (PhD dissertazione, Università degli studi di Roma Tre, 2013), 3–49.; José Joaquim NUNES, „Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas”, in *Boletim da Classe de Letras*, vol. XIII. (Coimbra: Imprensa da Universidade, 1921), 3–16.; RUSSO, „Isabella d’Aragona, Regina del Portogallo, »Rainha Santa«: la tradizione manoscritta e el miracolo delle rose”, 33–79.; A. de VASCONCELOS, *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa)*, (Coimbra: Arquivo da Universidade de Coimbra, 1993), I–II. köt.

táplálkozó – feltehetőleg később keletkezett – második rész követi, amelyben a csodákat közlik.⁴⁵ Az életrajz az első része a királyné testvérére, II. Frigyesre (?–1337) vonatkozó utalások alapján 1336–1337-re; vagyis Izabel halála utáni egy-két évre datálható, célja pedig egyértelműen a szentté avatási eljárás elindítása volt. A kegyesség jegyében leélt életét, békére való törekvését és szociális érzékenységét, illetve segítségnyújtását hangsúlyozták ebben az első *vitá*ban. Ugyanitt szerepel a kortársak tanúvallomásai által megerősített első csodás jelenség is. Ez a következő: a halála utáni hosszú út alatt, amíg a testét a temetés helyszínére, Coimbrába szállították, a koporsóból végig rózsailleség áradt. Továbbá sokat idéznek egy Orraca Vazquez nevű, Santaremből származó nő vallomásai közül, aki feltehetően még személyesen ismerte a szent királynét. Megemlítenek több *post mortem* bekövetkezett csodás gyógyítást is.

A szöveg eredeti példánya nem ismert. Közvetett adat utal rá, hogy léteznie kellett egy 15. század eleji másolatnak, amelyről Ferdinánd infáns (1402–1443) végrendeletéből tudunk: a *Livro da Reynha dona Helisbeth* [Erzsébet királyné könyve] című könyvet a lisszaboni *Donas de Sam Salvador* monostorra hagyományozta végrendeletében.⁴⁶ Ugyanebben a végrendeletben megemlítenek egy füzetet (*caderno*), melynek címe *Officio de santa Helisabeth* [Szent Erzsébet officiuma]. Az infáns ezt más dokumentumokkal együtt a leiriai ferences monostorra hagyományozta. Nunes meglátása szerint ez utóbbi füzet esetében Árpád-házi Szent Erzsébetre kell gondolni, akinek legendája addigra már ismert volt Portugáliában.⁴⁷

Portugáliai Szent Erzsébet neves kutatója, António de Vasconcelos (1860–1941) szerint az eredeti kéziratról a 15. században készült egy másik másolat is, melyet sokáig a Coimbrai Szent Klára Monostor Levéltárában őriztek, és a 19. századi kutatásai során még lehetősége volt ezt megtekinteni. Az említett másolat azonban a 20. század eleje óta lappang, így ebben a kérdésben csak Vasconcelos eredményeire támaszkodhatunk.

Feltehetőleg ebből a 15. századi másolatból dolgozott később Francisco Brandão 1672-ben. A ciszterci szerzetes elsőként jelentette meg nyomtatott kiadásában a Szent Királyné *első* életrajzát, a *Monarchia Lusitana* VI. részének függelékéként. Jelenlegi tudásunk szerint ez a nyomtatvány őrzi leghitelesebben az eredeti kézirat szövegét. Emellett több másolat is készült

⁴⁵ RUSSO, „Isabella d’Aragona...”, 44–45.

⁴⁶ Mivel azonban ez a kézirat sincs meg, az sincs kizárva, hogy ez maga az eredeti lett volna. NUNES, „Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas”, 1375.

⁴⁷ NUNES, *Vida e milagres...*, 1302.

a 15. századi, a Szent Klára monostorban lévő szövegről, az egyik korainak számító másolat 1576-ban, I. Sebestyén király (1554–1578) kérésére. A kéziratot Laurentius Suriusnak küldték volna, aki a *De probatis sanctorum*-on dolgozott.⁴⁸ A király és a hagiográfus 1578-as halála nem akasztotta meg a folyamatot, a lemásolt életrajz végül eljutott a vatikáni udvarba, ahol Rodrigo Gomes portugál főpap latinra fordította. Ez később 1750 és 1800 között nyomtatásban is megjelent *Summarium vitarum et miraculorum S. Martirum Marrochi et [...] Reginae Elisabeth in publicata autentica forma scriptum* [A marokkói mártírok és Erzsébet királyné életének összefoglalása hiteles források alapján kiadva] címen. A latin nyelvű kézirat egyrészt a szentté avatási eljárás alapját képezte, másrészt a bollandisták is felhasználták az *Acta Sanctorum* júliusi kötetéhez (1721).

Antonio Brandão, a coimbrai *Confraria da Santa Isabel, Rainha de Portugal* névre keresztelt, 1556-ban alapult konfraternitás egyik intézője, 1556 és 1560 között készített egy kézíratos másolatot a királynő kézíratos életrajzának egy példányáról. Arról a kérdésről, hogy a másolásakor Antonio Brandão pontosan milyen kéziratot vett alapul, nem alakult ki szakirodalmi konszenzus.⁴⁹ A másolatot – a címert ábrázoló festmény alján szereplő dátum alapján – 1592-ben két pergamen alapú festménnyel egészítettek ki.⁵⁰ Az egyik Portugáliai Szent Erzsébetet ábrázolta klarissza habitusban, a másikon a királyné aragón-portugál kettős címere látható. Ezen fehér klarissza öltözékben ábrázolják, egy korona és egy jogar jobbra lent látható a földön, fején pedig töviskorona. A kép alján olvasható latin szöveg: „*Cruce et spinea domini mei, sceptrum et corona mea.*” A kézirat, Izabel többi ereklyével együtt ma is megtalálható a coimbrai Machado de Castro Múzeumban,⁵¹ címe pedig: „*Livro que fala da boa vida que fez a Rainha de Portugal, Dona Isabel, e seu bons feitos e milagres em sua vida, e depois da morte*” [Könyv, amely Portugália Királynőjének, Izabel asszonynak életét és csodáit mondja el, melyek életében és halála után történtek].

1560-ban a konfraternitás Coimbrában, João de Barreira nyomdájában nyomtatásban is megjelentette a Portugáliai Szent Erzsébet életrajzát *Vida e milagres da gloriosa Raynha*

⁴⁸ Laurentius SURIUS (Lorenz Sauer; 1523–1578), *De probatis Sanctorum historiis ab Al. Lipomano olim conscriptis nunc primum a Laur. Surio emendatis et auctis*, (Colonia, 1570–1575.); CAPANNOLO, „Santità penitenziale e potere regale nella tradizione agiografica isabellina”, 17–18.

⁴⁹ Az eredetként kezelt kézirat a 14. században keletkezett, nem sokkal a királyné halála után. Emellett pedig volt egy feltehetően 15. századi kézirat is a coimbrai Szent Klára monostor klarisszái tulajdonában, amely az idők során elveszett és létezéséről a különböző másolatok és fordítások révén tudunk.

⁵⁰ Antónoi Manuel Ribeiro Rebelo, „Percurso histórico do códice seiscentista do Livro que fala da boa vida”, in *Vir bonus peritissimus aequae: estudos de homenagem a Arnaldo do Espírito Santo* (Lisboa: Centro de Estudos Clássicos da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 2013), 699–706.

⁵¹ Museu de Arte Sacra da Universidade de Coimbra MNMC 2221.

Sancta Ysabel, molher do catholico Rey dõ Dinis sexto de Portugal: Com o compromisso da cõfraria do seu nome, e graças a ella concedidas [A boldog Szent Izabel királynénak, Dénes katolikus király feleségének élete és csodái: a konfraternitás engedélyével, melyet az ő nevében és az ő dicsőségére alapítottak] címen.⁵² Ebben módosítottak a legenda szerkezetén, és új csodákkal is kiegészítették. A Confraria által létrehozott két Portugália Szent Erzsébet-életrajz tehát nem csak szerkezetében, hanem tartalmában is eltér egymástól.⁵³

A portugál népnyelvű *viták* mellett a 17. században két latin nyelvű fordítás is készült, Vasconcelos meglátásai szerint a 15. századi másolatot véve alapul. Az egyiket II. Fülöp kérésére készítette Rodrigo Gomes 1612-ben, a szentté avatási eljárás elindításakor.⁵⁴ A másik, 1678-as latin nyelvű fordítás Antonio Macedo, portugál jezsuita szerzetes munkája, melyet a készülő *Acta Sanctorum* júliusi kötetébe szánt.⁵⁵

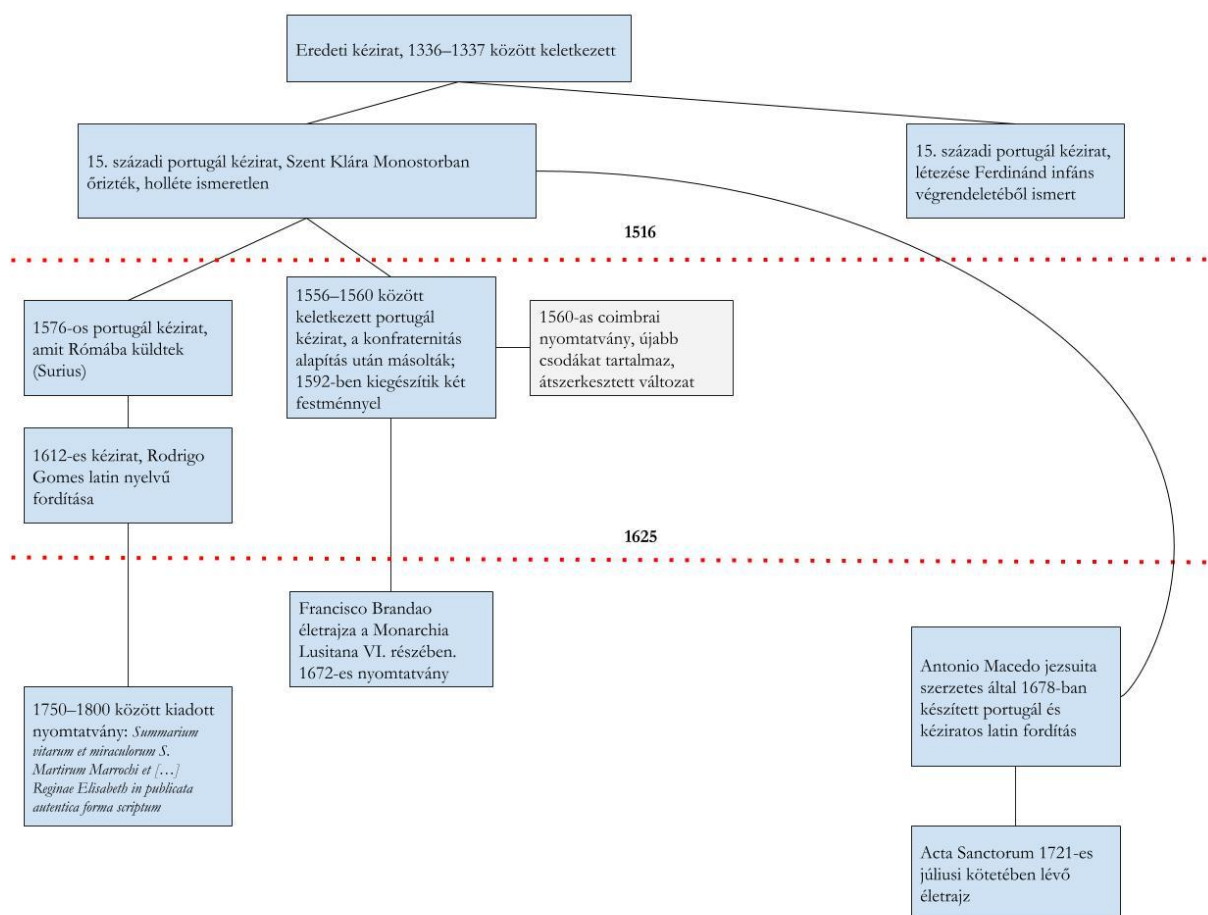
Portugália Szent Erzsébet életrajzának első modern kiadása az 1920-as évek elején jelent meg Jose Joaquim Nunes szerkesztésében, jegyzetekkel ellátva. Nunes e kiadásban a forrásanyag nyelvészeti és filológiai elemzéseire támaszkodva törekszik a 14. századi ósváltozathoz közelíteni a szent királyné hagiográfiáját.

⁵² Hogy ki az életrajz szerzője, nem egyértelműen meghatározható, ellentmondásos adatok kerültek elő különböző cikkekből. Az egyik vélemény szerint, amelyet a könyvtári katalógusban is feltüntettek, Diogo Afonso a szerző, Rebelo tanulmányában viszont a konfraternitás intézőit, Antonio Alpoimot és Antonio Brandãot teszi meg az életrajz szerzőinek.

⁵³ REBELO, „Percurso histórico do código seiscentista do Livro que fala da boa vida”, 707.

⁵⁴ NUNES, „Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas”.

⁵⁵ CAPANNOLO, „Santità penitenziale e potere regale nella tradizione agiografica isabellina”, 24–25.

1. Kép: Portugáliai Szent Erzsébet első életrajzáról készült másolatok (a teljesség igénye nélkül)⁵⁶

b) Egyéb életrajzi források

Coimbra városa volt Izabel özvegységének helyszíne, ahol a város lakói már életében szentként tisztelték köszönhetően a folyamatos segítségnyújtásának, és coimbrai Szent Klára Monostor felújításának. Halála után közvetlenül már tisztelet övezte, ez azonban lokális jellegű volt. A szentté avatási kísérlet nem járt sikerrel a 14. században, de az akkor készült életrajz fontos és alapvető forrásul szolgált a későbbi életírásoknak is. Emellett a jegyzőkönyvbe vett csodaleírások játszottak fontos szerepet a tisztelet alakulásában, ezek jegyzékét szintén a Szent Klára Kolostor Könyvtárában őrizték.

Portugáliai Erzsébet életrajza, vagy abból átvett részletek udvari krónikákban is megjelentek. Az egyik, *Cronica de 1419* címen ismertté vált elbeszélésgyűjteményben az életrajzhoz fűzött új kiegészítések is megjelentek. A Portugália első hét királyának uralkodásáról tudósító művet

⁵⁶ A stemma elkészítéséhez M. Russo és L. Capanollo tanulmányait is felhasználtam.

aszakirodalom jelentős része Fernão Lopes (1380k.–1460k.)⁵⁷ krónikaírónak tulajdonítja. A mű két kéziratban maradt fenn, de létezésükről csak a 20. században szereztek tudomást.⁵⁸ A *hét király krónikájában* Dénes uralkodásának időszaka a hatodik, amelyhez mellékelték a Szent Királyné (Rainha Santa) életrajzát is. A másik krónika Rui de Pina (1440k.–1522) nevéhez kötődik, aki részben Lopes munkájára alapozza sajátját, többek között Dénes király krónikáját is, amely a 18. században nyomtatásban is megjelent.⁵⁹ Ezekben átemeltek információkat a *Lendából*: a királyné jótékonykodását, a békéltető szerepét és a közbenjárására bekövetkezett csodákat. De emellett újakkal is kiegészítik, amelyekről a királyi levéltárban lévő dokumentumok alapján.⁶⁰ Ezek az életrajzok már inkább felhasználták a *Lenda* szövegét a saját céljaikra ahelyett, hogy csak egyszerűen lemásolták volna. Nincs szakirodalmi konszenzus arról, hogy milyen konkrét forrásból dolgoztak a krónikaírók.

Ezzel együtt is a királyné kultusza inkább helyi jellegű maradt és területileg inkább csak Coimbrára korlátozódott a 15. században. Az ország uralkodói folyamatosan igyekeznek a szentté avatás ügyét előmozdítani és végül I. Mánuel király (1495–1521) uralkodása idején, 1516-ban történt előrelépés, amikor is hivatalosan boldoggá avatták Izabelt.⁶¹ 1556-tól pedig július 4-én tartott ünnepét országsszerte megtartották. A boldoggá avatás után két officium is készült Coimbrában, az egyik 1538-ban a Santa Cruz templom kanonokjai számára, a másik 1551-ben André de Resende tollából.⁶² Mindkettő a lendán alapszik.⁶³ A boldoggá avatás és főleg az országos tisztelet nagy előrelépést jelentett az életrajzok keletkezésének és elterjedésének tekintetében is. Az 1560-as évektől kezdődően jelentősen megnő az életrajzok száma, és eközben a tartalmuk is kezd mindinkább eltérni az eredeti kéziratétól. 1556 után III.

⁵⁷ 1418-tól a Királyi Archívum vezetője, 1434-ben Edwárd király (1433–1438) kinevezte királyi krónikásnak. Megírta Portugália történetét, de munkájának nagy része elveszett.

⁵⁸ ("Portugália első öt királyának krónikája", Porto MS) *Crónica dos Cinco Reis de Portugal* (a cod.886 jelzetű kéziratot 1942-ben fedezték fel Porto Városi Könyvtárban.)

("Portugália első hét királyának krónikája, vagy Az 1419-es krónika, Cadaval MS.) *Crónica dos Sete Primeiros Reis de Portugal*, vagy *Crónica de Portugal de 1419* (cod. 965 jelzetű kézirat, melyet 1419-re datálnak, a Cadava-ház archívumában találták meg.) Vö.: Artur de Magalhães Basto, *Estudos: cronistas e crónicas antigas, Fernão Lopes e a „Crónica de 1419.”* (UC Biblioteca Geral 1, 1959).

⁵⁹ *Chronica do muito alto e muito esclarecido principe D. Diniz, Sexto Rey de Portugal*, Miguel Lopes Ferreira, Lisbon, 1729.

https://books.google.hu/books?id=kAk6x05ZgXsC&pg=PR1&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2019.01.05)

⁶⁰ Helena Costa TOIPA, „Três biografias quinhentistas da Rainha Santa Isabel”, *Humanitas* 68 (2016. december 29.): 208-209.

⁶¹ A hivatalos okiratban azonban valamilyen hiba folytán a Branca név került. Emiatt 1545-ben Coimbra püspöke érvénytelennek ítélte az egész folyamatot. Az ellenállása arra késztette III. János királyt (1521–1557), hogy újítsa meg a boldoggá avatási kérvényét, ami végül a Szent Királyné kultuszának országos kiterjesztéséhez vezetett 1556-ban. „Três biografias...”, 209.

⁶² Helena Costa TOIPA, „O Ofício à Rainha Santa Isabel, de André de Resende”, *Máthesis*, 20 (2011): 55–75.

⁶³ TOIPA, „Três biografias...”, 210.

János parancsba adta az életrajzok készítését, hogy megfelelő apparátus álljon rendelkezésre a kultusz terjesztéséhez. Emellett Coimbrában elrendelte, hogy az egyetemen (Colegio das Artes / Colegio Real), ami 1555-ben a jezsuiták irányítása alá került, minden évben tartsanak megemlékező prédikációt a szent tiszteletére.⁶⁴ A kultusz fellendülését mutatja, hogy négy éven belül három különböző életrajz is készült egymástól függetlenül. Az egyik Pedro João Perpinhão a coimbrai egyetem professzora által szerkesztett szöveg. A szerző 1557–1559 között elmondott éves ünnepi prédikációiból állította össze az életrajzot, melynek a publikációra 1609-ig kellett várni.⁶⁵ A másik, a már említett nyomtatvány, melyet a Confraria de Santa Isabel adott ki 1560-ban és a harmadik pedig 1562-ben Marcos de Lisboa ferences szerzetes krónikájának második részében, jelent meg Lisszabonban.⁶⁶ Mindhárom életrajz forrásként használja a *Lenda* valamelyik másolatát, de emellett új csodák jelennek meg bennük, többek között a rózsacsoda is ilyen motívum.

3. A két szent csodáinak összevetése és a rózsacsoda

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet életrajza és legendáriuma sokban megegyezik. Mindketten királyi családok leszármazottjai voltak, akiket fiatalon, politikai okokból házasítottak ki. Vallásos, karitatív életet éltek, özvegységüket a világi élettől visszavonultan, önmegtartóztatásban töltötték. Kórházak és egyéb rászorulókat felkaroló intézmények patronálása fűződik nevükhöz. Ezzel párhuzamosan a két szent hagiográfiájában is hasonló motívumok és csodák jelennek meg. A középkori legendairodalom sajátosságából fakadóan, illetve a dinasztikus köteléknek köszönhetően tovább erősödött a motívumok kontaminációja. A különböző betegségek meggyógyítása (csókkal vagy a kereszt jelével), a halottak feltámasztása mindkét szentre jellemző csodatétel. Jellegében hasonló, bibliai előképpel rendelkező csoda a sör- és kenyérszaporítás, illetve a víz borrá változtatása. Ez előbbi Erzsébet, utóbbi pedig a portugál szent életrajzában jelenik meg. Mindkettőjüknek megjelenik álmában egy már elhunyt rokona,⁶⁷ aki a purgatóriumból kéri a szentet, hogy imádkozzon érte, haláluk idejét jelenések jósolják meg, Árpád-házi Erzsébetnek Krisztus, Aragóniai Erzsébetnek Mária mutatkozik meg. Mégis az ikonográfiailag is legmarkánsabb egyezés a két szent legendáriumában az úgynevezett rózsacsoda.

⁶⁴ TOIPA, „Três biografias...”, 210.

⁶⁵ TOIPA, „Três biografias...”, 213–220.

⁶⁶ Az életrajzról ld. bővebben a IV.2. fejezetben.

⁶⁷ Erzsébetnek anyja, Gertrúd; Izabelnek pedig lánya, Constanza

A rózsza a keresztény szimbolikában közismerten fontos jelkép, jelentése rendkívül összetett.⁶⁸ A vörös rózsát Krisztus stigmáival is összefüggésbe hozzák; öt piros rózsza a keresztet jelképezi, s a megváltásra, a feltámadásra, a halhatatlanságra utal. A középkorban Szűz Mária volt a *rosa mystica*, a túske nélküli (pünkösdi) rózsza, vagyis az a virág, amely megőrizte eredeti, paradicsombeli ártatlan állapotát (*rosa preciosa*). A piros vagy vörös rózsza Clairvaux-i Szent Bernát szerint a szenvedés és a mártíromság szimbóluma, a női mártír szentek, például Szent Drorttya ismert attribútuma is ez a virág.

A mártír szentek mellett több női és férfi szent hagiográfiájában megjelenik a rózsamotívum, illetve a virágot, vagy annak szirmait magukban foglaló csodák.⁶⁹ Árpád-házi Szent Erzsébet esetében először egy új aspektussal bővül a szimbolika, amennyiben egyszerre tartalmazza a szeretet, a részvét és Krisztus követésének az apostoli életben megnyilvánuló jelképét azzal, hogy az alamiznaosztások kontextusába helyezett ételtranszformáció folyamatát megfordítva, a szegényeknek szánt étel változik át valamivé, ami nem ehető, nyilvánvalóan azért, hogy a szent mentesüljön a kegyes hazugság alól.⁷⁰ A számonkérő fél – legyen az az apa vagy a férj – számára ebből világossá válik, hogy Krisztus szolgálójával áll szemben. A típus utóéletét tekintve a két, ezzel a csodával leginkább azonosított szent Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet.⁷¹

A rózsacsoda hagiográfiai hagyományának filológiai vizsgálatát az Árpád-házi Szent Erzsébet életét feldolgozó, jórészt a középkorra visszamenő legendákban és életrajzokban a hazai szakirodalom elvégezte.⁷² Az úgynevezett elsődleges forrásokban, amelyek közvetlenül Erzsébet halála után, illetve a kanonizációja alkalmából vagy nem sokkal utána keletkeztek, még nem szerepel a virággá változó étel motívuma. Ez további párhuzamot jelent a magyar és

⁶⁸ Rózsza szócikk, PÁL József és ÚJVÁRI Edit, szerk., *Szimbólumtár, Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából* (Balassi, 2001), http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#r%C3%B3zsa (Letöltve: 2018.07.11.); Jutta SEIBERT, *A keresztény művészet lexikona*, Második kiadás (Corvina, 1994), 271.; GÉCZI János, *A rózsza és jelképei, a keresztény középkor* (Budapest: Gondolat, 2007).

⁶⁹ Pl. Palermói Szent Rozália, Viterbói Szent Róza, Casciai Szent Rita (Margherita Lotti), Limai Szent Róza (Isabel de Flores y de Oliva). Vö.: GÉCZI, *A rózsza és jelképei...*, 127.

⁷⁰ GECSER Ottó, *Szent Erzsébet...*, 112–113.

⁷¹ A virággá változó étel motívumát ld. még Santa Casilda de Toledo, Nicola da Tolentino, Santo Diego de Alcalá.

⁷² Falvay, *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században*; GÁBOR Csilla, KNECHT Tamás, és TAR Gabriella, *Árpád-házi Szent Erzsébet: Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép- Európában*; Ottó GECSER, „Aspects of the Cult of St. Elizabeth of Hungary with a Special Emphasis on Preaching, 1231- c.1500.” (PhD dissertation, Central European University, 2007); Ottó GECSER, „Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a középkori Európában”, *Vigilia* 72, 7 (2007): 490–497; KLANICZAY, *Az uralkodók...*, 266–285; KLANICZAY Gábor, „Szent Erzsébet a középkori Európában”, *História*, 5–6 (2007): 55–63; LÁBÁN Antal, *Az Árpád-házi Szent Erzsébet legendák irodalmunkban* (Budapest, 1907).

a portugál szent kultusza, pontosabban azok utóélete között, ugyanis a rózsacsoda Portugáliai Szent Erzsébet legendáriumában is utólagosan jelent meg.

A rózsacsoda az ételtranszformációs csodák típusába sorolható be: egy bizonyos étel másfajtvá, valami ehető dolog ehetlenné vagy valami ehetetlen ehetővé változik. (pl. víz borrá, hús hallá, kenyér kővé stb). A transzformációs csodák archetípusait és más szenteknél is fellelhető középkori változatait Gecser Ottó gyűjtötte össze egy már említett tanulmányában. Ezek általában jutalmazó vagy büntető funkciót tulajdonítanak ennek az alamizsnaosztás kontextusában bekövetkező csoda típusnak. Például a hálátlan ember étele ehetlenné, míg a hálásé ehetővé válik.⁷³ A rózsacsoda sajátossága, hogy egyrészt nem a főszereplő ételéről van szó benne, hanem arról, amit a szegényeknek szánt, másrészt pedig, hogy az étel bár ehetlenné válik, de nem büntető szándékkal, hanem „hogyan megóvja a szentet a felelősségre vonástól, illetve kimentse a kegyes hazugságból.”⁷⁴

Kérdés az, hogy hogyan kapcsolható össze a hazugság mibenléte a szentség fogalmával. A hazugság tipológiájával Arisztotelész óta foglalkozik a filozófiatudomány, melynek középkori változatát Szent Ágoston dolgozta ki részletesebben.⁷⁵ Az ő definíció szerint: az hazudik, akinek más a szándéka – „kétszívű.” Az ember olyasvalamit mond, amiről tudja, hogy nem igaz, illetve fordítva, az igaz dolgot elhallgatja. Hazudni tehát szándék kérdése: ha be akarja csapni a másikat hazugságról, egyébként pedig tévedésről van szó.⁷⁶

Ágoston értelmezésében jó szándékkal nem lehet hazudni, ugyanis a hazugság ismérve nem annak tényében, és nem önmagában annak tudatos állításában rejlik, hanem a becsapás gonosz szándékában. A hazugság formális tipologizálása mellett tartalmi tipológia szerint is felosztja azt nyolc különböző kategória szerint.⁷⁷

⁷³ GECSER, „Szent Erzsébet...”, 112.

⁷⁴ GECSER, 113.

⁷⁵ AUGUSTINUS Hipponensis, „De mendacio liber unus” In *Augustini Opera*. (Paris: 1586.) Tom. IV. 3–4., elérés 2019. június 7., <https://www.augustinus.it/latino/menzogna/index.htm>.

⁷⁶ MAGYAR László András, „Hazugságtipológiák”, *Holmi* 12, 4 (2000): 447.

⁷⁷ MAGYAR, 448.

1. Vallási tanok (doctrinák) hazugságai – ezeken nyilván az eretnekségeket érti.
2. Senkinek nem használó, de valakinek ártó hazugság.
3. Valakinek használó és valakinek ártó hazugság.
4. A l’art pour l’art hazugság.
5. A tetszés végett való hazugság.
6. Valakinek anyagilag használó, de senkinek sem ártó hazugság.
7. Valakinek használó (életét védő) hazugság, mely senkinek sem árt.
8. Valakinek használó (testét a beszennyeződéstől védő), de senkinek sem ártó hazugság.)

Aquinói Szent Tamás (1225–1274) Ágoston nyomán értelmezi újra a hazugság fogalmát a 13. században. Egyetért vele abban, hogy a hazugság nem a becsapás tényével, hanem annak szándékával egyenlő. Három dolog szükségeltetik hozzá, de a legfontosabb tényező Tamásnál is a gonosz szándék.⁷⁸

1. Hogy az állítás hamis legyen (*quod falsum sit*).
2. A hazugság szándéka, tudatossága (*quod adsit voluntas falsum enuntiandi*).
3. Hogy az illető be akarja csapni a másikat (*intentio fallendi*).

Erzsébet esetében bár azt még feltételezhetjük, hogy az állítás pillanatában valótlan mondott, de abban semmilyen rossz szándék nem volt. Ágoston tartalmi felosztása szerint is legfeljebb az utolsó kategóriába sorolható be a kijelentése (A valakinek használó – testét a beszennyeződéstől védő –, de senkinek sem ártó hazugság.) Azonban az Isteni közbeavatkozás végett még ez a lehetőség is eltűnni látszik.

Az Erzsébet hagiográfiájában megjelenő csoda szerepe ugyanis az, hogy az őt (Isten helyett?) irányítani, és az alamiznaosztástól eltiltani akaró királyi környezetet meggyőzze cselekedete helyességéről. Másrészt bizonyosság nyer az is, hogy Erzsébet Isten kegyeltjei közé tartozik. Az Isteni közbeavatkozásnak köszönhetően bekövetkező transzformáció (azaz, hogy valóban rózsává változik az étel), az összes lehetséges feltételét megszünteti a hazugságnak, továbbá a környezetét is meggyőzi az alamiznaosztás kegyes voltáról.

a) A rózsacsoda Portugáliában

A szentté avatási jegyzőkönyvben található csodákat megvizsgálva feltűnik, hogy bizonyos tekintetben függetlenek attól, szerepeltek-e az első életrajzként számon tartott dokumentumban, illetve annak későbbi másolataiban.

*De miraculis in vita [Az életében történt csodák]*⁷⁹

1. Puella á nativitate coeca, solo tacto manus B. Elisabethae visum consequitur. [A születésétől fogva vak lány látását pusztán keze érintésével Boldog Erzsébet visszaadta.]

⁷⁸Thomae Aquinatis: *Summa theologica*. (Paris: Migne, 1864), Tom. III. 828–837. col. (2/2. CX. cap.), Idézi: MAGYAR, „Hazugságtipológiák”, 449.

⁷⁹Kiad. VASCONCELOS, *Dona Isabel de Aragão...*, 179–182.

2. *Tuber in stomaco Margaritae cuiusdam á B. Regina Crucis signo statim sanatur.* [Margit gyomrában lévő daganatot a Boldog Királyné a kereszt jelével meggyógyította]

3. *Leprosus grauitter in capite vulneratus, B Reginae manibus oui albo inposito, confestim a vulnere liberatur.* [A fején súlyosan megsérült leprást a Boldog Királyné azonnal meggyógyította úgy, hogy a sebre tojásfehérjét tett.]

4. *Insanabilis Cancer signo crucis, osculoque Beatae Reginae sanatur.* [Gyógyíthatatlan rákot a kereszt jelével és csókkal meggyógyított.]

5. *Aque in vinum a B. Elisabetha conversa.* [Boldog Erzsébet a vizet borrá változtatta.]

6. *Opes pauperibus distribuendae a B. Regina media hyme vertuntur in rosas.* [A Boldog Királyné a szegényeknek osztott alamizsnát, amely tél idején rózsává változott.]

Különösen igaz ez a rózsacsodára, amely a víz borrá változtatása mellett egyike a katolikus egyház által kanonizált két transzformációs *in vita* csodának. Annyiban azonban különbözik a magyar szent legendáriumában megjelenő mirákulumtól, hogy Izabel pénzt adományozott a szegényeknek alamizsna gyanánt, és az érmék változtak rózsává, a számonkérés pillanatában.

A rózsacsoda kanonizálására több indok is adódott, a jegyzőkönyvben a következőket sorolták fel: először is a szóbeli hagyomány, amely a nép körében övezte Portugália Szent Erzsébet alakját, ezeket tanúvallomásokkal támasztották alá (1612. február 27. D. Miguel de Santo Agostinho, Coimbra). Ennek az eleven szóbeliségnek volt bizonyítéka a Coimbrában található *porta da rosa*, azaz a rózsák kapuja elnevezésű hely, ahol a köztudat szerint a rózsacsoda megtörtént. Később Vasconcelos kimutatta, hogy az elnevezés, mely valójában egy ott honos rózsafélének volt köszönhető, megelőzi a Szent Királyné korát. Végül a csodás esemény írott emlékezete az, amely talán a legmeggyőzőbb érv volt a Szentszék előtt. Három 16. századi életrajzra hivatkozik a jegyzőkönyv: Marcos de Lisboa (1511–1591) *vitája*, Pedro de Ribadeneyra (1527–1611) által írt legenda és az Ágoston rendi szerzetes, Jeronimo Román (1536–1597) által írt életrajz. Ezeken kívül más korabeli forrásokban is felbukkan a rózsacsoda. Következzék erről egy rövid összefoglaló, a teljesség igénye nélkül.⁸⁰

Marcos de Lisboa ferences krónikáiról, Portó püspöke a *Chronicas da Ordem dos Frades menores* [...] ⁸¹ II. kötetének 8. könyvében írta meg Portugália Szent Erzsébet életrajzát,

⁸⁰ Marcos de Lisboa és Pedro de Ribadeneyra legendájáról a későbbiekben még bővebben is lesz szó.

⁸¹ A *Chronicas* egy háromkötetes munka, mely a ferences rend egészének történetét kívánta feldolgozni Assisi Szent Ferenc fellépésétől a maga koráig. 1557-ben készült el, de második kötetet 1562-ben, a harmadikat 1570-ben adták ki.

elsőként adva hírét ezzel nyomtatásban a rózsacsodának.⁸² Arról azonban, hogy mikor jelent meg először a rózsacsoda Izabel életrajzában félszigeti szakirodalomban sincs konszenzus.⁸³

„*Leuaua hua vez a Raynha muytas moedas no regaço pera pobres & encontrando a el-Rey lhe preguntou que leuaua & ella disse levo aquy rosas E rosas vio el Rey não sendo tempo dellas E com este pinta a sancta Rainha em algúas partes.*”

A Királyné egyszer pénzt vitt a kötényében, hogy azt a szegényeknek adja, amikor találkozott a Királlyal az megkérdezte mit visz, és ő azt mondta, rózsákat viszek. És rózsákat látott a Király, pedig nem volt még ideje [virágzásuknak]. És így festik meg egyes helyeken a szent királynét.⁸⁴

De megtalálható az esemény leírása Jerónimo Román (1536–1597), *Parte primeira de la catolica historia de los santos de Espana* [Spanyolország szentjeinek katolikus történetének első része] című munkájában is, melyet Coimbra Ágoston-rendi kollégiumában őriztek.⁸⁵ Marcos de Lisboa-hoz hasonló szöveggel közölte a csodát Pedro de Ribadeneira (1527–1611) spanyol jezsuita egyháztörténész *Flos Sanctorum* című, a szentek életét összegyűjtő munkájában, melyben egyébként hivatkozta is a portugál ferencset.

„*Una vez llevaba la Santa Reyna cierta cantidad de dineros atada a su ropa para dar á los pobres; encontra el Rey, su marido, y preguntole que llevaba: ella respondió que rosas: y mirandolas el Rey hallo que verdaderamente eran rosas, no siendo tempo de ellas. Y assi en algunos lugares pintan a la Santa Reyna con este milagro.*”⁸⁶

Mindeközben Pedro João Perpilhão (1530–1566) jezsuita szerzetes a *De vita et moribus B. Elisabethae Lusitanae reginae Historiae* [Boldog Erzsébet, Luzitánia királyné életének és

⁸² CIDRAES, „Isabel de Aragão, Rainha Santa: da História ao Mito”; VASCONCELOS, *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa)*, II:423–425.; A. de VASCONCELOS, *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa)* I–II, (Coimbra, Arquivo da Universidade de Coimbra, 1993) I, 423–425.

⁸³ A portugál szakirodalomban nincs konszenzus arról, hogy a rózsacsoda mikor jelent meg először az Ibériai-Helena Costa TOIPA, „O milagre das rosas em De Vita et Moribus Beatae Elisabethae Lusitaniae Reginae de Pedro João Perpilhão”, *Boletim de Estudos Clássicos*, sz. 60 (2015): 131-141., https://doi.org/10.14195/0872-2110_60_10.a_qual_fundou_a_Casado_Spirito_Sancto_da_vila_d'Alanquer című, kéziratban maradt anonim életrajzról, amely 1548 és 1557 között keletkezett és T. Andrade de Sousa filológiai érvei alapján a szakirodalom Damião de Gois szerzősége alá helyezi. A csodák között szerepel a rózsacsoda egy variánsa is, de kéziratossága és keletkezésének bizonytalan körülményei, továbbá a primér források ismerete nélkül e kérdésben nem foglalhatok állást, annak megválaszolása további vizsgálatokat igényel. Vö.: TOIPA, „O milagre...”, 131-141.; CAPANNOLLO, „Santità penitenziale...”, 31.

⁸⁴ MARCOS de Lisboa, Luis dos ANJOS, *Parte segunda das Chronicas da Ordem dos Frades Menores e das outras orde[n]s segunda & terceira, instituidas na Igreja per o Sanctissimo Padre Sam Francisco*, Lisboa, Pedro Crasbeeck, 1615. II, I–III.

⁸⁵ Russo, „Isabella d' Aragona...”, 47.

⁸⁶ Pedro de RIBADENEYRA, *Flos Sanctorum. Quarta parte, en que se contienen las vidas de los santos que pertenecen a los meses de Julio y Agosto. Incluidas otras vidas de santos*, 1716.

halálának története] című munkájában kritikával illette a rózsacsoda motívumát.⁸⁷ Véleménye szerint az erről szóló tanúvallomások nem hitelesek, így azt a szóbeli hagyomány részeként kell kezelni. Damião de Góisnak (1502–1574) tulajdonítja a szakirodalom azt a kéziratos életrajzot, melyben a Portugáliai Szent Erzsébethez kapcsolódó rózsacsoda helyszíne Alenquer, ahol az épülő Szent Lélek templom munkásainak fizetségképpen adott rózsaszálak változnak át pénzzé.⁸⁸ Tovább bonyolódik a motívum Antonio Escobar 1680-as *A Fenis de Portugal* [Portugália főnix] című művében, amely egy dupla transzformációról számol be. Eszerint a királyné pénzt akart adni a coimbrai Szent Klára monostort építő munkásoknak, a férj számonkérésére a kötetnyében rejtegetett pénz rózsává változott, ám amikor végre odaadta a munkásoknak, ismét pénz lett belőle. Damian Cornejo (1629–1707) ferences krónikájában visszatért az első változathoz, vagyis, hogy a királyné rózsával fizetett, de immár a coimbrai a Szent Klára monostor építésén dolgozó munkásoknak, ami később pénzzé változott.⁸⁹ Frei Manoel de Esperança pedig a *Breve compendio da vida, morte, virtudes [...] da Santa Isabel [...] [Szent Izabel életének, halálának és erényeinek rövid összefoglalása]* című 1746-os munkájában az addigra már jelentős hagyomány ellenére kihagyta a Szent Királyné életrajzából a rózsacsodát.⁹⁰

IV. Források

1. Latin nyelvű források

A 16. században az ismert Erzsébet-életrajzokat már jegyzékbe szedve, az életrajzokkal együtt tovább hagyományozták. Ilyen jegyzékekről a jezsuita történetírók munkáin keresztül szerezhethetünk tudomást, a hivatkozások felfejtésével pedig tovább bővíthető a korban ismert Erzsébet-életrajzok száma.

Az egyik szerző Matthaeus Rader (1561–1634), jezsuita filológus és történetíró, akinek 1615–1627 között Münchenben jelent meg a *Bavaria Sancta* [Bajorország szentjei] című műve. A másik, szintén jezsuita szerzetes, Pray György (1723–1801), aki mint történetíró és mint a budai, majd a pesti Egyetemi Könyvtár vezetője ténykedett. Erzsébet-életrajza 1770-ben

⁸⁷ Köln, 1609. RUSSO, „Isabella d’Aragona...”, 48.

⁸⁸ RUSSO, 51.

⁸⁹ RUSSO, 56.

⁹⁰ RUSSO, 57.

jelent meg Nagyszombatban.⁹¹ Az alább közölt listából látható, hogy a két kiadás között eltelt 150 év az Erzsébet-legendákról való tudásban alig hozott változást.⁹² Ezt a két jegyzéket összevetve a dolgozatban azokat a forrásokat veszem szemügyre, amelyek gyűjteményes, szentek életét tartalmazó munkák, és megfelelnek a bevezetőben is leírt kritériumoknak. Jelen dolgozatban nem kerülnek elemzésre a későközépkori keletkezésű életrajzok, sem a prédikáció-irodalom alkotásai.

Egységesített hivatkozásjegyzék:⁹³

1. Fasti Rom. XIX. Nou.
2. **Jacobus Montanus apud Surium Tom. VI. (Jacobus Montanus)**
3. **D. Antoninus part. III. tit. XIX c. XI. (Antonius Chronographus)**
4. **Petrus in Catal. l(iber). X. c.(aput) LXXIX. (Petrus in catalogo librorum)**
5. **Cranzius Sax. l.(iber) VII. c.CXLVIII. [Cranzius hist. Sax.l.7.c.49.] (Cranzius)⁹⁴**
6. **Marcus Vlyssip. Minor. Chron. Lib.IX. c. X. (Marcus Ulyssiponensis)⁹⁵**
7. **Trithem. Chron. Hirsaug. anno MCCXXXI et XXXVI. (Albericus Trithemius)⁹⁶**
- 8a. Conradus Marburgius Ecclesiastes.
- 8b. Sifridus Episc[opus] Moguntinus
- 8c. Remundus Abbas Eberbacensis⁹⁷

⁹¹ Címe: Vita S. Elisabethae viduae landgraviae Thuringiae, ducis Saxoniae, Hassiae principis et comitis palatinae, nec non B. Margaritae virginis quarum illa Andreae II. haec Belae IV. Hungariae regum filia erat. Ex mss. codicibus eruta, ac praevis dissertationibus illustrata.

⁹² Ha a hivatkozás csak a *Bavaria Sancta*ban szerepel akkor sima, ha mindkét forrásban megtalálható, akkor félkövérrel kiemelt és mögötte a zárójelben az irodalom Pray szerinti neve szerepel. Csak Praynál fordul elő a következő két hivatkozás: Godefridus Monachus; Serrarius.

⁹³ A Római Curia hivatalos irataira utalhat, a trentói zsinat után kiadott egyháztörténetek egyikére.

⁹⁴ Nem életrajz. Albert Krantz (1448 k.–1517), »Saxonia« (Köln 1520): "Weitleufftige, fleissige und richtige Beschreibung der Ankunfft, Sitten, Regiment, Religion, Policyen, Kriegen ... und allerley Geschichten ... der Sachsen, so sich etliche hundert jahr vor Christi geburt und folgens... bis 1504 zugetragen" (Leipzig 1582).

⁹⁵ Marcos de Lisboa portugál ferences krónikájában közölt életrajzokat lásd alább.

⁹⁶ Nem életrajz. Alberich von Trois-Fontaines (Albrik, Albericus) ciszterci szerzetes 1250 körül megírt *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium* XIII. századi világtörténeti krónikája 1241-ig jegyzi fel az eseményeket. Erzsébet haláláról emlékezik meg 1231-ben, ill. translatiójáról 1236-ban. (A krónika kiadása: 'Chronica Albrici Monachi Trium Fontium', ed. Paulus SCHEFFER-BOICORST, in Monumenta Germaniae Historica: Scriptorum, vol. 23 (Hanover, 1874), 631-950.)

9. Antonius Bonfinius Hist. Vngar.⁹⁸

10. Chronicon Andecense⁹⁹

11. **Sed omnium copiosissime Theodoricus Turingus, S. Dominici(?) contubernio
cujus octo libros leges apud Henricum Canisium Nouiomagensis, Vol. V.
Antiq. Lect. (Theodoricus de Thuringia)**¹⁰⁰

12. Vitus Arnbeckius presbyter¹⁰¹

13. Iustus Lipsius de B. Virgine Hallensi¹⁰²

A következőkben, a vizsgált források segítségével elsősorban azt vizsgálom, hogy melyek azok az elemek, amelyeket a középkori Erzsébet-vitából továbbörökítettek és melyek azok, amelyek nem maradtak meg a könyvnyomtatás és a humanizmus korának hagyományban.

a) Petrus Natalibus, Catalogus Sanctorum

Időrendben az első a velencei születésű Petrus de Natalis (Pietro de Natal/Nadal 1330 k.–1406 k.).¹⁰³ Egy előkelő, de nehéz anyagi körülménye között élő patrícius családból származott, Ungaro (Ungarello) di Giovanni és Marina (Marinuccia) öt gyermeke közül a legidősebb lehetett. Petrus Natalis fiatalon dolgozni kezdett, ami ugyanakkor nem akadályozta meg őt humanista tanulmányainak művelésében. Egyházi pályára készült és a velencei régióban viszonylag gyors volt az előmenetele: 1348-ban klerikus, 1350-ben presbiter és jegyző, 1363-ban püspöki megbízott (archidiakónus). 1367-ben megpályázta Torcello püspöki helyét, de nem sikerült megszerezni, ahogy a következő évben Candiában sem jár sikerrel. Végül 1370-ben Equilo (Jesolo) püspökének választották. 1382-ben kitört egy botrány, amely jelentősen megingatta őt pozíciójában. A gradói patriarcha megvádolta őt, hogy egy ládába rejtve

⁹⁷ 8a–8c: Erzsébet kortársai, akik a pápai felszólításra újra jegyzőkönyvezték Erzsébet életét és halála utáni csodáit. Középkori alapforrás.

⁹⁸ Nem életrajz. Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum Decades*.

⁹⁹ Az 1472-ben készült monasztikus krónika (O. S. B., Bavaria, dioec. Augsburg) több kiadást is megért (Augsburg 1472, 1473, 1478, Wessobrunn. 1505, München 1572, 1595, 1602), amely az 1390–1472 körüli bajorországi eseményeket dolgozza fel.

¹⁰⁰ Dietrich von Apolda nyolc kötetes Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzának Henricus Canisius 5 kötetes kiadására.

¹⁰¹ Veit Arnpeck (1440–1496) *Chronicon Baiouariorum* című krónikája inkább Erzsébet anyjának, Gertrudisnak a rokonságával és a német családi vonatkozásokkal foglalkozik

¹⁰² Justus Lipsius, *Diva Virgo Hallensis: beneficia eius & miracula fide atque ordine descripta*. című munkájára utal, amely először Antwerpenben jelent meg 1605-ben. A leuveni csodatévő Szűz Mária szobor eredetéről megemlékezve közli Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzát is, különös tekintettel a Németalföldre kötődő leszármazottakra.

¹⁰³ Paoli di EMORE, „NATALI, Pietro de”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2012, [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_(Dizionario-Biografico)/).

beszökött egy apáca kolostorba és bocsánatkérésre szólította fel a püspököt. Petrus Natalis a patriarcha szavahihetőségét megkérdőjelezve Rómába ment az ügyet megtárgyalni. Az ítélet végül Natalisnak kedvezett, aki 1400-ban még mindig Equilo püspöke volt. Ezután nincs róla fennmaradt adat, így halálát 1406-ra teszi a szakirodalom.

Irodalmi munkásságára a prehumanista irányzatok nagy hatással voltak. Ismertségben állt Petrarcával, és egyik költeménye alapján Dante követőjének nevezik.¹⁰⁴ Legismertebb munkája a hagiográfia műfajába sorolható *Catalogus Sanctorum et gestorum eorum* című műve, melyet 1369–1372 között állított össze különböző forrásokból. A 12 kötetben a rövid legendák *per circulum anni* követik egymást. Nyomtatásban először 1493-ban jelent meg Vicenzában és 1616-ban Velencében utoljára. Bár a liturgikus év ünnepeire is tartalmaz prédikációkat, de a gyűjteményt a szentek legendái dominálják. Az 1589 tételt tartalmazó legendárium a középkor kedvelt legendáskönyve volt a *Legenda Aurea* után. Magyarországi kódexeink közül a *Debreceni Kódex* és az *Érdy-kódex* több legendájának közvetlen forrása, de a magyar nyelvű kódexirodalomban számos más ponton is kimutatható az érintkezés a *Catalogus Sanctorummal*.¹⁰⁵

A gyűjtemény alapvetően két fő kézira vezethető vissza.¹⁰⁶ A *Legenda Aurea*n kívül forrásai lehetnek a korban elérhető gyűjtemények, úgy mint a Szent Jeromosnak tulajdonított *Martyrologium*, Vincent de Beauvais *Speculum Historiale* és Pietro Caló *Legendarium* című műve is.¹⁰⁷ Ez utóbbival pedig 857 tétel egyezése mutatható ki. Történeti hitelességét a jezsuita Daniel Papebroch kérdőjelezte meg 1696-ban, onnantól kezdve csökkent a *Catalogus Sanctorum* népszerűsége.¹⁰⁸

A nyomtatvány több példányban is elérhető online, szövegkiadása nincs. Ezekben vizsgáltam meg Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzát.

¹⁰⁴ Terzinákban és olasz nyelven írta meg a *Poëma de pace inter Alexandrum III et Fridericum I imperatorem anno 1177 Venetiis habita* című történelmi költeményét. di EMORE.

¹⁰⁵ MADAS Edit, „Catalogus sanctorum”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (Budapest: Balassi), Rekord megtekintés [ID: 3442] 2014-03-26 00:00:00, elérés 2019. április 23., http://mamul.btk.mta.hu/MAMUL_SZERK/mamul_view.php?editid1=3442.

¹⁰⁶ Biblioteca apostolica Vaticana, *Ottob. lat.* 225, és Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze, *Ashburnham* 281. In: di EMORE, „NATALI, Pietro de”.

¹⁰⁷ VARGHA Damján, *Kódexeink legendái és a »Catalogus Sanctorum«*, Budapest, Szent István Akadémia, 1923, (A Szent István Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának Felolvasásai 1. kötet 3.), 4.; di EMORE Paoli, *NATALI, Pietro de*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2012. VOLUME 77, [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_(Dizionario-Biografico)) (2019.04.11.)

¹⁰⁸ di EMORE, „NATALI, Pietro de”.

i. A Szent Erzsébet-ikonográfia alakulása

A vizsgált latin nyelvű források közül egyedül a *Catalogus Sanctorum* egyes kiadásaiban találtam Szent Erzsébetet ábrázoló metszeteket; az eddig feltárt kilenc kiadásból nyolcban. Ezeket a teljesség igénye nélkül az alábbiakban mutatom be, a metszeteket pedig a függelékben közlöm. Háromféle ábrázolásmódot lehet elkülöníteni, az egyik típus Erzsébetet betegápolás közben ábrázolja (1506-os és két 1509-es példány) a másik pedig egy jellegtelenebb metszettípus, amin egy sematikus, habitusba öltözött nőalak tart a kezében egy keresztet vagy liliomot a csillagos ég alatt állva.¹⁰⁹

Míg a második típus ábrázolásai nem köthető kifejezetten a magyar szenthez, az első típusba tartozó metszetek az életrajzban is közölt betegápolással kapcsolatos leírásokra rezonálnak:

Peregrinos et pauperes hospitio suscipiebat: et egris ac saniosis et vlcerosis proprijs manibus ministrabat: pedes illorum lauabat: saniem abstergebat: vlcera medicabat: et sordidas vestes abluebat. Ad hec autem operanda: hospitale maximum in suo castro construxerat: et cum in monte positum esset: labore spemans: ad ipsum tamen quotidie accedebat. Sepulturas etiam pauperum frequentabat.

A vándorokat és a szegényeket befogadta: a gennyes és fekélyes betegségeket saját kezével látta el; a lábukat mosta; a gennyet letörölte, a fekélyt meggyógyította és koszos ruháikat kimosta. Ehhez a munkához pedig nagy kórházat (xenodochium) épített a várában, ami a hegy (tetején) volt és nem gondolván a fáradságra, minden nap leereszkedett a hegyről, hogy meglátogassa azt. Eljárt a szegények temetésére is.

ii. Az életrajz

A *Catalogus Sanctorum*ban található Szent Erzsébet-életrajz sokban hasonlít a *Legenda Aurea*ban találhatóhoz. Általánosságban elmondható, hogy annál sokkal rövidebb, tömörebb formában adja közre, és helyenként csak Petrus Natalisnál szereplő többletinformációt is tartalmaz. Ilyen történeti tudásról ad számot a *Catalogus Sanctorum* Erzsébet felmenőinek ismertetésekor. Kiemeli Gertrúdot, aki „normann herceg lánya, Bertold aquileiai patriarcha nővére” volt, illetve a szentet testvére, IV. Béla király révén, „aki atyja után uralkodott” azonosítja, míg a *Legenda Aurea*ban csak a szokásos toposz, „magyar király lánya” szerepel. A *Catalogus Sanctorum* továbbá átszerkeszti a *Legenda Aurea*ban is megtalálható motívumokat, és Erzsébet életrajzában bizonyos elemeket más helyen vagy más sorrendben

¹⁰⁹ A képeket ld.: [Appendix 1. a\)](#) pontjában

közöl, ami az életrajz újraértelmezésére utal. Többek között mindkét gyűjteményben megtalálható, hogy Erzsébetet az irigyei megvádolták azzal, hogy férjét kevésbé szerette, csak míg a *Catalogus Sanctorum*ban Lajos temetésén mutatott visszafogott viselkedése, addig a *Legenda Aurea*ban özvegségének vidám és tevékeny viselése mondatta azt velük, hogy „férjének emlékét túl hamar lökte ki szívéből [...]”

Mindkét legendáriumból hiányzik a ferences vonatkozások hangsúlyozása, a *Catalogus*-ban pusztán annyi szerepel: „[ő] maga habitusba, ütött-kopott szürke ruhába öltözött, amit a rövidsége miatt egy másik anyaggal hosszabbítottak meg, és a szakadásokat más színű anyaggal foltozták”¹¹⁰, de ugyanúgy megtartják azt a ferences életrajzok révén megjelenő hasonlatot, miszerint Erzsébet Mártát és Máriát, azaz a cselekvő és kontemplatív szentség ideálját egyszemélyben testesíti meg. A különbség újfent a történetmesélés sorrendiségében fedezhető fel, illetve abban, hogy Petrus Natalibus ezúttal is lakonikusabban fogalmaz.

<i>Legenda Aurea</i>	<i>Catalogus Sanctorum</i>
Erzsébet, a tökéletesség csúcsára eljutva, Mária szemlélődésének nyugalmaért nem hagyta el Márta fáradtságos kötelességtudását sem (Lk 10,39–40), mint az fentebb, a könyörületesség hat cselekedetében már megmutatkozott. A kegyesség cselekedeteit az után is buzgón gyakorolta, hogy szerzetesi ruhát öltött. Kétezer márkát kapott végkielégítésül. Ennek egyik felét szétosztogatta a szegények között, a maradékból Marburgban egy nagy kórházat építtetett.	Isten ezen szentje pedig immár akadálytalanul szolgálta a szegények gyógyítását Mártával, Máriával pedig állhatatos elmélkedéssel töltötte az idejét. Gyakran csodás látomásokkal az önkívületbe ragadva isteni vigasztalást nyert, és ezekben nagy gyönyörűséget talált. ¹¹¹

Erzsébet látomásai közül kettőt említ meg a *Catalogus Sanctorum*, az egyiket jelentősebbnek mondható módosulással: a *Legenda Aurea*ban Krisztus nem gyermekként jelenik meg a szent látomásában.

¹¹⁰ Saját fordítás a latin eredeti alapján. „[...] ipsa in habitu abiectissimo veste grisea: aliquando ob breuitatem alieno panno prolongatam: et manicis ruptis alterius coloris griseo resarcitis: cepit incedere [...]”

¹¹¹ Saját fordítás a latin eredeti alapján. „Hec autem sancta dei non obstante pro(?) pauperum cure cum martha ministraret solícite: cum maria etiam contemplationi vacabat assidue. Sepiusque mirabilibus visionibus in extasi rapta diuinitus consolabatur: et eisdem fruens frequentissime delectabatur.” (Bővebben lásd Appendix 1.)

„Egy napon a fáradságtól szolgálója ölébe hajtva fejét, szemeit az ablakra függesztette, hol nevetett, hol meg sírt. Többek között ezeket mondotta: *Így uram, te velem akarsz lenni és én veled. Amikor ugyanezen szolgáló megkérdezte, hogy a Krisztus szerelméért árulja el, mit látott, így felelt: láttam Krisztust kicsiny gyermekként, aki azt mondta, hogy velem akar lenni. Az ő jelenlétében nevetek, távol létekor szomorúságot érzek.*”¹¹²

Petrus de Natalis legendájában ugyanúgy, mint a *Legenda Aurea*ban szerepel a második Jézus-látomás is, mely egyike a Bartolomeo da Trento által az Erzsébet-legendáriumba illesztett csodáknak – de egy lényegre törő és a párbeszéd formát nélkülöző megfogalmazásban: „*megjelent neki Krisztus, hogy az égbe invitálja.*”¹¹³ A *Legenda Aurea*ban pedig: „*Jer, kedvesem, vár az örök sátor, melyet számodra készítettem.*”

A szent halála körüli események elmondása a tartalom szintjén megegyezik a két legendáriumban, mindössze apróbb többletinformációk engednek következtetni arra, hogy Petrus Natalibus más forrás(oka)t is felhasznált az Erzsébet-életrajz kompilációjakor. Erre utal a temetése körül zajló események leírása is.

A *Catalogus Sanctorum* magyar vonatkozásai az *Érdy-kódex*ben olvasható Szent Erzsébet prédikáció miatt is fontosak. Egyes tanulmányok arra engednek következtetni, hogy a Karthauzi Névtelen forrásként használta fel nem csak a *Legenda Aurea*, hanem a *Catalogus Sanctorum* gyűjteményét, is Temesvári Pelbárt prédikációi mellett.¹¹⁴ Az Erzsébet-életrajz esetében is felmerül a *Catalogus Sanctorum* használatának kérdése. Ennek egyértelmű bizonyítására a szövegek alapos összevetésére lenne szüksége. Most azonban csak néhány részletre szeretném felhívni a figyelmet. Az alábbi táblázat Erzsébet halála körüli eseményeket leíró részeket hasonlítja össze három forrásban. Ebből az is kitűnik, hogy az *Érdy-kódex* ebben az esetben milyen mértékben támaszkodhatott a fent nevezett forrásokra. A leírás sorrendje mellett kiemeltem azokat a részeket, amiket véleményem szerint a *Catalogus Sanctorum*ból vehetett át.

<i>Legenda Aurea</i> ¹¹⁵	<i>Catalogus Sanctorum</i>	<i>Érdy-kódex</i> ¹¹⁶
-------------------------------------	----------------------------	----------------------------------

¹¹² „Interrogata quoque ab ancilla ob amore christi quid viderit: respondit se Christum vidisse paruulum: qui secum se velle esse dicebat: in cuius presentia hilaris: in absentia efficiebatur tristis. Aliquando etiam dum talibus visionibus frueretur: facies eius radijs coruscare videbatur.”

¹¹³ „[...] apparente sibi Christo ad celestia inuitatur [...]”

¹¹⁴ VARGHA, *Kódexeink legendái és a* □ *»Catalogus Sanctorum«.*

¹¹⁵ Jacobus de VORAGINE, „Szent Erzsébet [november 19.]”, ford. MADAS Edit, *Legenda aurea*, elérés 2019. április 26., <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0104.html>.

<p>Elközelegetve az idő, midőn az Úr kedvesét e világ börtönéből kiszabadítani rendelte, hogy aki a földi országot megvetette, az angyalok országának részese legyen, megjelent Erzsébetnek Krisztus, és így szólt hozzá: „<i>Jer, kedvesem, vár az örök sátor, melyet számodra készítettem.</i>”</p>	<p>Közeledvén az élete vége <i>megjelent neki Krisztus, hogy az égbe invitálja</i>, hamarost ágyának esett és emésztette a láz és már az utolsókra készült [...]</p>	<p>És mikoron elközelgetne az végső óra, esmeg neki jelenék az kegyes Jézus, mondván: „<i>Jöjj el immáran, én szerelmes jegyösöm, az tenéked megszereztetött dicsőséges lakodalomba!</i>”</p>
<p>Erzsébet lázasan feküdt, fejét a falnak fordította, s a körülállók hallották, hogy egy lány dallamot kezd dúdolni. Az egyik szolgáló tudakolta: mi ez? Mire Erzsébet így válaszolt: „Egy kismadár telepedett közém és a fal közé, s oly kedvesen énekelt, hogy engem is éneklésre indított.”</p>	<p>[...] a fal felé fordulva, amikor a körülötte lévők hallották, hogy egy dallamot énekel. És megkérdezték, miért tette ezt? Azt felelte: egy kismadár a fal közelében annyira édesen énekelt, hogy azzal szinte felszólította az éneklésre.¹¹⁷</p>	<p>Azonközbe fordította fejét az fal felé, holott fekszik vala, és kezdte imádkozni nagy édességgel. Íme, azonközbe egy igen szép mennyei madárka elejbe jöve, és kezdte előtte nagy szép édes éneklést tenni, hogy hozzá képöst Szent Erzsébetet es kezdte énekleni.</p>
<p>Betegségében Erzsébet mindig vidám volt, és soha nem szűnt meg imádkozni. Az utolsó napon, mielőtt elment, így szólt hozzájuk: „Mit fogtok csinálni, ha az ördög meglátogat</p>	<p>Az átköltözése előtti utolsó napon megkérdezte a szolgálókat: mit szándékoznak tenni, ha eljön hozzájuk az ördög. Aztán mintha az ördögöt szólítaná: fuss el</p>	<p>És monda leányinak: „Mit tennétök, ha pokolbeli erdeg reátok jőne?” Monda azonkezbe: „Fuss el, fuss el!”, három ízbe.</p>

¹¹⁶ KARTHAUZI NÉVTELEN, „Dicsőséges Szent Erzsébet Asszonnak Inneperől[1] (Részletek) (Érdy-kódex)”, Érdy-kódex, elérés 2019. április 26., http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=403_406_Dicsoseges_Szent_Erzsebet.

¹¹⁷ Appropinquans igitur vite termino: apparente sibi Christo ad celestia inuitatur: moxque lecto decidens febre corripitur: iamque in extremis laborans ad parietem conversa: audita est: a circumstantibus dulcem proponere melodiam. Et interrogata: cur hoc fecisset. Respondit per(?) auicula qudam iuxta parietem adeo dulciter cantauerat: per se similiter prouocauerat ad canendum.

benneteket?” Egy kicsit később, mintha csak az ördögöt kergetné, hangosan, háromszor kiáltott: „Fuss!”	innen! Így kiáltott háromszor. ¹¹⁸	
Azután azt mondta: „Íme közeleg az éjféli, ebben az órában született meg Krisztus és pihent meg a jászolban.” Amikor eljött halála órája, azt mondta; „Itt az idő, amikor a mindenható Isten mindazokat, akik barátai, meghívja az égi menyegzőre.” Nem sokkal ezután utolsó órájára jutván, békében elszenderült az Úr 1231. esztendejében.	Közeledvén az éjféli, hálát adott istennek, mivel az a dicsőséges óra eljött, amelyben Krisztus megszületett és a világnak testben megmutatkozott, és ezekkel a szavakkal kilehelte lelkét 1231-ben 26 éves korában, december kalendájának 13. Napján. ¹¹⁹	Annak utána esmeg monda: „Íme, elközelgett az óra, kibén Krisztus Jézus ez világra születött, az éjféli kor.” Es azonképpen ajánlá lelkét az áldott sziletött Krisztusnak, és elnyugovék Úristenben.
Jóllehet, tiszteletre méltó teste négy napon át temetetlenül feküdt, semmiféle büzt nem árasztott, sőt valami édes illat párolgott belőle, amitől mindenki felfrissült.	A teste pedig csodás illattal illatozott, és még négy nap temetlenség után sem volt bűdös, hanem ugyanazt az édes illatot árasztotta. ¹²⁰	Íme, azonnal nagy szép mennyei illat ité meg az házat, és az szent test, mint az balsamom olyanná lén. És negyed napiglan eltemetetlen hagyák éjjelés nappal, édesködvén az szép illatban.
Midőn meghalt, a templom tornya fölött nagy csapat madárka sereglett össze, melyeket korábban senki sem látott, s oly édes dallamot kezdtek énekelni, oly változatos	Rengeteg madarat láttak a templom felett, ahol a teste volt kiterítve, és ezek csodálatos módon összhangban együtt énekeltek. A levegőben is hallatszott	És mikoron az szentegyházhoz vitték volna, nagy sokságú madarak jövének az szentegyházra, kit soha annak elette nem láttanak vala, nagy csodálatus szép édes éneklést

¹¹⁸ Ultima vero die ante suum transitum interrogavit ancillas: quid acture essent si ad eas diabolus adueniret. Deinde quasi diabolum licentians fuge: tribus vicibus exclamavit.

¹¹⁹ Appropinquante vero nocte media: deo gratias egit: quia hora illa gloriosa veniret: in qua Christus nasci voluit: et mundo apparuit incarnatus: et his dictis emisit spiritum anno domini MCCXXXI visitationis sue anno XXVI. XIII Kalendae decembris.

¹²⁰ Corpus autem eius miro refragabat odore: quod tamen diebus quattuor inhumatum nullum ex se fetorem sed eandem emisit odoris suauitatem.

formában, hogy úgy tűnt, Erzsébet temetési szertartását végzik. Ekkor a levegőégben a <i>Regnum mundi</i> édességes dallama csendült fel, melyet a szüzek dicséretére szoktak énekelni.	édes dallam a halála óráján, ámbár a szavakat nem lehet kivenni, de hosszas éjjeli énekszó volt, a “Regnum mundi” etc. című responsoriumot ismételték folyamatosan. ¹²¹	tevé. Mely órában kedég az bódog lélek testétől elválék, hallattaték nagy édességgel énekelni az responsoriumot <i>Regnum mundi</i> etc. ¹²²
Nagy volt a koldusok jajgatása, nagy a nép áhítata, olyannyira, hogy egyesek a hajából vágta le egy-egy fürtöt, mások a ruhájának egy darabkáját hasították ki, s a legszentebb ereklyeként őrizték meg.		
Testét egy sírboltban helyezték el, melyet később olajjal telve találtak.	Sírba tett testét olajban bővelkedve találták. ¹²³	
	Eltemették Marburg városában Németországban [ahol számtalan jelek és csodák mutatkoztak meg]. ¹²⁴	Lén kedég németországbeli Markburban, ¹²⁵ mikoron íranak Úrfiú sziletetnek utána ezerkétszázharmincegy esztendőben, dicsértetvén mind ez ideiglen nagy sok jegyekkel, csodatételekkel és irgalomtételekkel Úristennek

¹²¹ Uise sunt etiam aues infinite alias nunquam vise: hominibus cunctis incognite supra ecclesiam vbi corpus eius iacebat: que mira modulatione concinebant. In aere quoque audita est in hora eius transitus suauissima melodia: cuius licet verba non potuissent intelligi: nocte tamen cantus deprehense sunt fuisse illius responsorij. Regnum mundi etc. sepius repetiti: [...]

¹²²

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=403_406_Dicsoseges_Szent_Erzsebet#_ftn12

¹²³ [...] eius etiam corpus in tumulo positum oleo redundare repertum est.

¹²⁴ Sepulta est in castro margburch allemanie signis et prodigijs multiplicibus clarens.

¹²⁵

http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=403_406_Dicsoseges_Szent_Erzsebet#_ftn13

		neve dicséretire, ez ő nagy szentséges voltának méltó emléközetire, kinek szent érdeme légyen mi bínéinknek bocsánatja, malasztanak nyerése és az erek dicsőségnek jutalma.
--	--	---

A *Catalogus Sanctorum* összesen három, *in vita* csodát említ meg, az első a sörszaporítás, a másik kettő pedig egy-egy olyan eset elbeszélése, amikor Erzsébet „jó útra térített” valakit. A világi (semmirekellő) ifjút imájával (égető ruhák), a kevély lányt hajának levágásával indította el a szent élet felé. Az eset után az előbbi a ferences rendhez csatlakozott, az utóbbi pedig Erzsébet mellett, a kórházban szolgálva folytatta életét. Mindhárom elbeszélés megtalálható a *Legenda Aurea*ban is, de a megfogalmazás rövideje miatt itt a hangsúlyok máshová tolnak el.

b) Antoninus Florentinos, *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX*.

Antoninus Florentinus (Antonio Pierozzi, 1389–1459) domonkos rendi prédikátor, Firenze érseke, jómódú itáliai család leszármazottja.¹²⁶ Szülei Niccoló és Thomassina Pierozzi voltak, apja a Firenzei Köztársaság jegyzője, ő maga is rendkívüli jogi érzékkel rendelkezett. Egyházi pályára készült és 16 éves korában jelentkezett a domonkos rendbe. Boldog Dominici János¹²⁷

¹²⁶ Életrajzáról bővebben Ld. DIÓS István (szerk.) Szentek élete <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0502-340.html>; Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/biography/Saint-Antoninus>;

¹²⁷ Dominici János (1355–1419), domonkos rendi szerzetes, Ragusa érseke (1407). Firenzében, majd 1376-tól Pisában, végül 1377–1380-ig Párizsban tanult. Sienai (Szent) Katalinnak, akit személyesen is ismert, odaadó híve és vele együtt a domonkosok belső reformjának támogatója. 1405-től jelentős diplomáciai tevékenysége: a pápai udvarban a nyugati egyházszakadás megszüntetésén fáradozik. Aktív résztvevője a konstanzi zsinatnak (1414–1418), melynek eredményeképpen XII. Gergely lemond, XXIII. Jánost pedig lemondatták és a bíborosok 1417. november 11-én megválasztották V. Mártont. Az új pápa ismét legátussá nevezte ki Jánost, Zsigmond császár és Vencel cseh király mellé a husziták térítése érdekében. Budán halt meg 1419-ben. Tanítványa, a későbbi szent Antoninus szerint a temetés tiszteletteljes volt és a sírjánál később csodák történtek.

Hevenesi Gábor is megemlékezik róla *Régi magyar szentség* c. munkájában. „Nemkülönben becsülték az ország nagyjai: mind úgy tisztelték mint üdvösségük pártfogóját. Ezért, ha törvényt akartak alkotni vagy a törvény értelmét kellett tisztázni, ha vitákat vagy viszályokat akartak elsimítani, vagy a hit gyarapodására üdvös intézkedésekről tanácskoztak, János volt a legelméesebb és a leggondosabb. A király emiatt kérte a pápát, meg ne fossza őt e nagy ajándéktól, hanem engedje, hogy az újonnan föltűnt eretnokséggel szemben az ország apostola lehessen. János pedig, hogy megtartsa az országot az igaz hitben, a fővárosba költözött, mert tudta, hogy ha a haza szíve egészséges, a tagok könnyebben őrzik épségüket.”

http://mek.oszk.hu/adatbazis/lexikon/phplex/lexikon/d/szentek/1_185.html)

vette fel a Santa Maria Novella konventbe, majd a cortonai reformkolostorba¹²⁸ került, ahol egyéves novíciusi időszakot töltötte Fra Angelicóval, a későbbi festővel és Fra Bartolomeóval, a későbbi miniaturistával Lorenzo da Ripafratta¹²⁹ felügyelete alatt. 1431-ban szentelték pappá, és fiatalsága ellenére hamar magas tisztségeket kapott kisebb domonkos közösségekben, 1421-ben priornak választották Fiesolében. 1432-ben visszatért szülővárosába és az Alpoktól délre fekvő reformkolostorok helynöke lett.

Sok közösségért tett munka kapcsolódik a nevéhez. 1439-ben ő irányította a firenzei San Marco kolostor megnagyobbítását. Láttá, s talán irányította is Boldog Fra Angelico festői munkáját a kolostorban,¹³⁰ ahol 1443-ban megnyitotta Európa első nyilvános könyvtárát is. Emellett szerzetesi kötelességeinek is eleget tett: az imádság, a tudományos munka és a lelkek gondozása fontos szerepet játszott életében. Prédikált, gyóntatott és írt is. Főként a világban tapasztalt problémák foglalkoztatták, melyekkel a feltörekvő kereskedővárosban találkozott, megtapasztalhatta reneszánsz Firenze nyomorúságát is. Az egyéni irgalmasság mellett, mindenekelőtt a szervezett formában történő segélynyújtást szorgalmazta. Ezért gazdag firenzei kapcsolatai révén megalapította a Szent Márton Jótevői nevű társaságot, melynek tagjai kötelezték magukat a szegények felkeresésére és megsegítésére.

Kedvelt és népszerű közszereplője volt Firenzének, állítólag a nevéhez ragadt kicsinyítőképző is e szeretet jele. 1523-ban avatta szentté VI. Adorján pápa és 1623-ban vették fel a Római Kalendáriumba.

Legismertebb munkái közé tartozik a *Summa confessionalis, Curam illius habes* (1472) és a *Summa theologica moralis* (1477), melyek már csak a szerző halála után jelentek meg nyomtatásban. 1477-ben jelent meg a *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX* című munkája is (első kiadása: Velence, 1474–79), melyben a világ történetét a teremtéstől foglalja össze. Ebben a régi korokra kritika nélkül tekint vissza, ellenben a kortárs eseményeket annál élesebben bírálja.

¹²⁸ Boldog Capuai Rajmond, aki Sienai Szent Katalin gyóntatója (1380–1390 között) és általános rendfőnök reformot indított az eredeti domonkos regula megtartására. A reformot vállalók elkülönültek és egyúttal kikerültek a tartományfőnök hatásköre alól.

¹²⁹ Angiolini di HÉLÉNE, „LORENZO da Ripafratta”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2006, [http://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-da-ripafratta_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-da-ripafratta_(Dizionario-Biografico)).

¹³⁰ <https://www.britannica.com/biography/Fra-Angelico#ref129126>

A *Chronicon* egy 1484-es Nürnbergben kiadott példánya a Bayerische Staatsbibliothek digitális gyűjteményében található. Ebben a fol. 58v–59r között olvasható Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza,¹³¹ amely a következő hivatkozással kezdődik:

„Circa annos domini millesimo CCXXX sancta Elisabeth, vt refert Vinc[entius] spec[ulum]. Hystor[iale]. li. XXXI. in Alemannia claruit: quam Papa Gregorius nonus canonizauit propter vitae sanctitatem et miraculorum choruscationem.”

Antoninus tehát a Vincent de Beauvais *Speculum historiale*-ban található életrajzot jelöli meg egyetlen forrásaként. A szövegeket összeolvasva a hivatkozás helytállónak bizonyult. Mind Antoninus, és mind a francia domonkos munkája végső soron a *Libellus de dictis quator ancillarum*, azaz a négy szolgálólány vallomását tartalmazó iratra vezethető vissza.¹³²

A hivatkozott *Speculum historiale*t szó szerint veszi át a firenzei domonkos, egy ponton azonban, ezzel az incipittel kezdődően új részletekkel egészíti ki azt: „Habuit sancta ista multas a deo reuelationes.” [Ez a szent sok látomásban részesült Isten által]. Ismeretlen (legalábbis a szerző által nem jelölt) forrásból mintegy appendixként az életrajz végéhez csatolt egy Szent Erzsébetnek tulajdonított egy Mária-relevációt.

Itáliában nagy kultusza volt a 14. században az efféle revelációknak, és nem feltétlen csak Erzsébettel kapcsolatban.¹³³ Szent Erzsébet látomását részletesen ismerteti, melyben a szent egy angyal segítő magyarázatai révén Mária mennybemeneteléről, és annak körülményeiről szerez tudomást.¹³⁴ A látomásra egyébként Vincent de Beauvais-nál is találunk utalást egy másik fejezetben, de teljesen eltérő a formában, mint Antoninusnál.¹³⁵

Antoninus leírásában Mária egy angyalon keresztül kinyilatkoztatja, hogy testben és lélekben a mennybe vétetett Jézus Krisztus által. A magyarázatnál a *Legenda Aurea*ra utal szerző,

¹³¹ Titulus XIX. Cap XI.

¹³² GECSER, „Aspects of the Cult of St. Elizabeth of Hungary with a Special Emphasis on Preaching, 1231-c.1500.”, 8–53.

¹³³ FALVAY, „Szent Erzsébet és a rózsacsoda Itáliában: olasz nyelvű kéziratok”, 123–140.

¹³⁴ A csoda szövegét, illetve fordítását ld.: [2. fejezet a\) pontjának 4. alpontja](#). Illetve a szöveg átírását az [Appendix 2. b\) pontjánál](#).

¹³⁵ „In praesentibus(?) Saxoniae scimonialis Elisabeth mirabiles visiones vidit. Inter quos etiam angelus familiaris ei librum quem dicitur viarium Dei annunciavit. Etiamque(?) diem translationis sacrosancti corporis beatissimae virginis in caelum demonstravit sicut in loco congruo superius narratum est” VINCENTIUS BELLOVACENSIS, „Liber dicesimus nonus, Cap. III.”, in *Speculum historiale*, 1494. kiad., köt. 3 (Venetia), 384., elérés 2019. május 31., <http://daten.digital-sammlungen.de/0005/bsb00056728/images/index.html?id=00056728&seite=813&fip=193.174.98.30&nativo=%2F&groesser=200%25>.

melynek a Márai mennybenetelét taglaló fejezete elején hasonló leírással találkozhatunk.¹³⁶ Antoninus talán ép innen vette át Mária mennybemenetelének körülményeit. Ebből a kinyilatkoztatásból tehát az is kiderül, hogy:

Mária a halála után 40 nappal hagyta itt ezt a földet. Azt mondta még a kérdezőnek, hogy egy évet és annyi napot élt Krisztus mennybemenetele után, amennyi az úr mennybemenete (május 12.) és Mária befogadtatása között (augusztus 15.) telt el. Arra a kérdésre, hogy Erzsébet eltitkolja-e ezt az információt az emberek elől, azt az útmutatást kapta, hogy a hitetlenek előtt nem kell felfedni, a hívők előtt pedig nem kell eltitkolni.¹³⁷

Sok egyházatya feladatának érzi ennek bizonyítását – írja Antoninus –, majd hozzáteszi, hogy az embereknek szabad ebben a kérdésben a saját véleményükre hagyatkozni annak megfelelően, hogy mi tűnik észszerűnek, hiszen a kérdésben az egyház nem határozott. A probléma további értelmezése azonban túlmutat jelen dolgozat témáján.

c) Jacobus Montanus apud Surium Tom. VI.

Laurentius Surius (Lorenz Sauer, 1523–1578) karthauzi rendi hagiográfus és egyháztörténész, a 16–17. század egyik legolvasottabb szerzője. Kompilált legendagyűjteménye számos ókori, középkori és kortárs forrás felhasználásával készült, hét kötetben jelent meg (első kiadása Köln, 1570-1575). A 17. századtól a jezsuita noviciusok számára kötelező olvasmány. A Surius kiadásában megjelent Erzsébet-életrajz szöszerinti átvétele annak, amit Jacobus Montanus állított össze Dietrich von Apolda műve alapján. Montanus helyenként módosít az alaplátványon, néhány fejezetet kihagy, és néhol saját magyarázatát fűzi szent hagiográfiájához.

¹³⁶ Jacobus de VORAGINE, „Cap. XIII. De Assumptio Bte. Marie”, in *Legenda Aurea* (Nürnberg: [Anton Koberger]), [111v.], elérés 2019. május 31., <http://purl.pt/31795/1/index.html#/226-227/html>. Vö.: Jacobus de VORAGINE, „119. The Assumption of the Blessed Virgin Mary”, in *The Golden Legend: Readings on the Saints*, ford. William GRANGER RYAN (Princeton: University Press, 1995), 82–83.; Jacques Le GOFF, „The Assumption of the Blessed Virgin Mary”, in *In Search of Sacred Time: Jacobus de Voragine and The Golden Legend* (Princeton University Press, 2014), 126–128.

¹³⁷ Az eredeti szöveg szabad fordítása. Vö.: Appendix 2. b). A pontos dátumok eltérnek a két latin nyelvű forrás között. Míg az 1484-es kiadásban 40 napot, míg az 1587-es kiadásban 12 napot írnak arra az időtartamra, hogy Mária hány nappal a halála után hagyta el a földi életet.

Mária mennybemenetelének ünnepéről a 7. századtól kezdve tanúskodnak írott források. A tétel kihirdetése fölmerült már az I. Vatikáni Zsinaton (1869-70), de ez végül csak 1950-ben történt meg XII. Pius pápa által (*Miserentissimus Deus*). „Mária mennybevétele”, in *Magyar Katolikus Lexikon*, elérés 2019. május 31., <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20mennybev%C3%A9tele.html>.

Motnanus életéről nagyon kevés adat maradt fenn, csak levelezés és előszavak alapján lehet következtetni a legtöbb eseményre.¹³⁸ Születését 1470 előttre teszi a szakirodalom, de az első ismert dátum 1504, amikor belépett a speyeri egyházmegyében lévő Herforti Fraterhaus-ba. Innen kapta a Spirenis elnevezését is (Gernbach Spirens. dioceses). Később (1532-ben) a Fraterhaus rektora szintén Jacob Berge van Spyr-ként nevezi meg Montanust. Egy Jacobus de Spira nevű diáktól 1489-ből található egy bejegyzés a kölni Gymnasium Laurentianum matrikulájában, aki feltehetően Jacobus Montanust takarja. Ugyanez a személy 1493-ban szerez magisztrátust. Kölnben jelent meg az első ismert nyomtatott munkája is.

A reformáció időszakában aktív német szerző több szállal is kapcsolódni látszik a kor nagy gondolkodóihoz. Melanchthon honfitársának nevezi őt („Landsmann”) és Luther Montanusnak írt levélbeli kinyilatkoztatásai alapján azt feltételezhetjük, a herforti Fraterhaus és Montanus volt az ottani reformáció kezdőpontja.¹³⁹ Sőt, fennmaradt levelezéséből az is kiderült, hogy szimpatizált a reformáció eszméivel, főleg a szabad akarat kérdésében állt Luther pártjára.

Legkésőbb 1503-tól kezdve a Münsteri Fraterhaus-ban van, amely kapcsolatban állt a herforti "colloquium Monasteriense" (ezt Murmellius tudósításai alapján tudjuk), és az 1504-1507 között szerkesztett *Elegiae moreales*, amihez Montanus írt ajánlóverset, szintén münsteri jelenlétét támasztja alá. Az 1509-től iskolai munkákkal kapcsolatosan jelenik meg a neve, ami alig elképzelhető tanítási tapasztalat nélkül, de ilyesmire nincs bizonyíték Münsterből.

1512-ben egy rövid ideig a délnyugat-német szülőföldjén tartózkodott, melyet összefüggésbe hoznak két munkájának strasbourg-i megjelenésével. 1513 végétől megint Herfordban él; mivel több munkáját is hallgatóinak ajánlotta, egyet kifejezetten a Hervordiae in Curia studentium diákjainak, ezért a szakirodalom azonosítja azzal a pappal, akit 1520-ban a Diákudvar (Studenthof), az egyik kölni egyetemelőkészítő internátus főnökének neveztek ki.

1528-tól a herfordi Schwesterhaus rektora és gyóntatója. Egy, a Lippai Simon főurat védő levélből, amiben Montanust azzal vádolják, hogy jogtalanul visszaélt gyóntatói tevékenységével, úgy tűnik, hogy Montanus már korábban elhagyta a rendet. 1534 után már semmit nem lehet tudni róla.

¹³⁸ Életéről szóló összefoglalást ld.: Johannes Klaus Kipf, „Montanus, Jacobus”, in *Deutscher Humanismus 1480 - 1520. Verfasserlexikon* (Berlin, 2013).

¹³⁹ Kipf, 224.

Erzsébetről szóló műve két kiadásban jelent meg, először 1511-ben Münsterben, majd tíz évvel később Kölnben *Vita illustris ac dive Helisbeth regis filiae vita*, illetve *Divae Helisbeth Hungarorum regis filia vita* címen.¹⁴⁰ Az életrajzáról Szinnyei is említést tesz.¹⁴¹

i. Montanus Erzsébet-életrajza

Az életrajzot bevezető ajánlás alapján körülbelül fél év alatt írta meg az életrajzot, melyet a Marburg városában élő atyáknak és testvéreknek ajánl. A keltezés azonban Westfalia fővárosának monostorából írja, 1511 május idusa előtti harmadik napján (május 13.).¹⁴²

Bár Jacobus Montanus nem hivatkozza a forrásait, a szövegek összeolvasása után, a 34 fejezetre osztott hagiográfia első 30 fejezetében egyértelműen Dietrich von Apolda, az utolsó négy fejezetben ellenben a *Legenda Aurea* csodajegyzéke szolgálhatott a munka alapjául. A 14–15. századi kéziratos kiadások alapján Apolda munkáját Matheus Maler nyomdász 1520-ban adta ki először, majd 1604-ben Petrus Cainsius is (aki Laurentius Surius-szal is ismertségbe került a Kölnben töltött egyetemi évek alatt).

Apolda életrajza nyolc könyvre és összesen 86 fejezetre oszlik fel, melyek közül Montanus 14-et teljesen kihagy, és a többit sem szó szerint idézi. Előfordul, hogy csak egy-két mondatot vagy bekezdést emel át, a többit ő maga egészíti ki. Erre az eljárásra vonatkozhat a kijelentése, „miután a felesleget levágtam, egyfajta kivonattá tettem.”¹⁴³

Összevetve Apolda Erzsébet-életrajzával tehát egyrészt rövidebb, a Lajosról szóló fejezetek egy részét elhagyja, illetve Erzsébet és a férje közötti szerelmet is jóval kisebb hangsúllyal jeleníti meg, mint a forrása. Összesen kétszer tesz erre vonatkozó utalást. Montanus a történetben és a következtetéseiben követi Apoldát, de nyelvezete modernizált, a humanizmus hatását tükrözi. Emellett a bibliai utalásokkal is máshogyan bánik, sokkal kevesebbszer tartja meg Apolda bőségesen jelzett helyeit, és az is előfordul, hogy mással helyettesíti azokat.¹⁴⁴

¹⁴⁰ David J. COLLINS, *Reforming Saints: Saints' Lives and Their Authors in Germany, 1470-1530* (Oxford University Press, 2008), 131, 158.

¹⁴¹ SZINNYEI József, „Jacobus Montanus”, in *Magyar írók élete és munkái*, elérés 2019. május 30., <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/j-8C003/jacobus-montanus-8C0A7/>.

¹⁴² Klaus KIPF, „Elisabeth von Thüringen und die deutschen Humanisten”, in *Elisabeth von Thüringen und die neue Frömmigkeit in Europa*, szerk. Christa BERTELSMEIER-KIERST (Peter Lang, 2008), 326–327.

¹⁴³ [...] atque rejectis supervacaneis in quandam epitomen redegi [...].

¹⁴⁴ KIPF, „Elisabeth...”, 330.

Montanus több helyütt átszerkeszti Apolda írását: a Lajosról szóló fejezeteket a herceg halála utánra teszi, és több részletet kihagy. Az első fejezetet Apolda első könyvének első két fejezete alapján szerkeszti meg, de előre hozza benne Gertrúd jellemzését Erzsébet felmenőinek méltatásához. Tulajdonságain nem változtat, Montanus is „a férfi lélek nagyságát és bölcsességét” tulajdonítja az asszonynak. Emellett Apolda egyes fejezeteit időnként ketté veszi, vagy éppen egybe olvasztja.

A történetvezetésben tehát nagyjából követi Apoldát, de gyakran különböző szintű kihagyásokkal él. Kimarad a fejezet, amelyben Erzsébetet meggyanúsítják, hogy törvénytelen módon él együtt lelki vezetőjével, Konrád mesterrel. A fejezet csak egy részét hagyja ki, amikor Erzsébet látomásában Gertrúdról csak mint a tisztítótűzben szenvedő anyáról emlékezik meg, míg Apoldánál az is szerepel, hogy a királynét magyarok gyilkolták meg. Montanus sokkal kevesebb konkrétumot használ, mint Apolda, aki várakat, városokat, kolostorokat nevez meg. Montanus ezeket elhagyja, vagy a helyismeret hiánya, vagy a semlegességre való törekvés miatt. Ezen kívül a fejezetek végét lezáró általános tanulságokat is kihagyja Montanus.

Némi kritikával, de átveszi Clinsor jóslatát is Erzsébet születésének idejéről és leendő szentségéről. Erzsébetet négyéves korában vitték el a türingiai udvarba, ahol csodálattal fogadták. Sem Apoldánál, sem Montanusnál nincs nyoma a házastól való tartózkodás motívumának, sőt itt egy gyermeki csókkal pecsételődött meg a boldog frigy.¹⁴⁵

A csodák közül kihagyja a leprosus-csoda leírását, de az italszaporítás és a köpenycsoda két változata is helyet kapott az életrajzban. A látomások, illetve jelenések közül a két Krisztus-jelenést és Gertrúd purgatóriumi szenvedéseiről szólót is idézi.

Ahogy azt már említettem az életrajz utolsó fejezetét a *Legenda Aurea* végén olvasható csodaleírásokat közli. Egyet leszámítva mindegyik szerepel az utolsó négy fejezetben. A csodák sorrendjén nem változtat, de értelmező alcímek segítségével külön kategóriákba sorolja azokat. Ezek között, ahogyan a *Legenda Aurea*ban is a *post-mortem* csodaleírások jegyzékéből olvashatunk egy válogatást.

Összegezve, Montanus humanista nyelven írta meg női szentség középkori ideálját, mindazonáltal vállalta az Erzsébet-életrajz humanista igényű felelevenítését (régiszent,

¹⁴⁵ Osculo mox infantis adplicata Elisabeth, Principem et omnes qui tum aderant, pro tam jucunda futurarum nuptiarum repraesentatione exhilaravit quam plurimum.

modern forma, régi ideál). Dietrich von Apolda munkája volt a középkor legteljesebb Erzsébet-életrajza de első nyomtatott kiadására a 15. században került csak sor. Ezért további kérdés marad, hogy az 1511-ben kiadott Montanus életrajz vajon milyen konkrét forrás(ok)ra vezethető vissza. Montanus talán hozzáférhetett egy Apolda-kézirathoz a gazdag lelkeségi irodalmat őrző Hersfordi és/vagy Münsteri Fratershaus-ban.¹⁴⁶

2. Portugál nyelvű források

a) A ferences hagyomány

Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza a ferences hagyományban

Az egyik első Árpád-házi Szent Erzsébet életrajz, amely eljutott az Ibériai félszigetre a ferences rendhez köthető. Az 1280-as évekre datált kézirat egy breviáriumi leckékben fennmaradt vita, amely X. (Bölcs) Alfonz (1221–1284), kasztíliai uralkodó udvarában készült.¹⁴⁷ A latin nyelvű szövegeket kasztíliai nyelven, piros színnel kiemelt összefoglalások követik, továbbá 29 miniatúra kíséri, díszíti és magyarázza tovább a leírtakat. X. Alfonz volt az, aki hivatalos nyelvvé tette az országban kasztíliait, de az anyanyelvi összefoglalók alapján sokkal inkább egy laikus, latinul nem tudó olvasót feltételezhetünk. A breviárium feltehetőleg Árpád-házi Szent Erzsébet unokahúgának, Jolántának készült, amit alátámaszt az arisztokrata célközönség igényeihez igazított szöveg tartalma is.¹⁴⁸ Erzsébet legendájában háttérbe szorul az anyaság és a házasság motívuma. Helyette a szegénység ideálját megtestesítő, alamizsnát osztó nőalak mintegy kapcsolatot teremt a szegények és az udvari kultúra között – követendő mintát nyújtva az ottani hercegnőknek és királynőknek egyaránt. Hangsúlyosan jelenik meg benne az új ferences nőideál, amely Krisztus aktív követését, a rászorulóknak való segítségnyújtást is megengedi. Ez legjobban a Magdolnához való hasonlatban érhető tetten, és ezt a miniatúrák egyikén ábrázolva is láthatjuk: Erzsébet a szegények lábát mossa. Ebben az életrajzban is a ferencesek anyjaként emlegetik a magyar szentet, a köpeny csoda pedig több

¹⁴⁶ KIPF, „Elisabeth...”, 334–335.

¹⁴⁷ WERNER, u.a., *Elisabeth von Thüringen - eine europäische Heilige, Katalog*, 313–314.; GABRIEL, *El culto de Santa Isabel de Hungría en España durante la Edad Media*.

¹⁴⁸ A X. Alfonz udvarában készült illusztrált breviárium felesége, Aragóniai Jolánta számára készülhetett. Először is, mert női olvasót feltételez a fejezetek végén lévő spanyol nyelvű összefoglaló, és a nagy számú miniatúra miatt, amely a *lecti*ókat kíséri. Másrészt azért, mert Jolánta ráadásul az aragón uralkodópár, I. Jakab és Árpád-házi Jolánta elsőszülött gyermeke volt, egyben Árpád-házi Szent Erzsébet unokahúga (és a későbbi Portugáliai Szent Erzsébet nagynénje is). Végül X. Alfonz anyja, Kasztíliai Beatrix személyesen is kapcsolódik az ibériai-félszigeti Szent Erzsébet-kultuszhoz. IX. Gergely pápa a neki címzett levelében hívja fel a figyelmet a magyar szent példájának követésére. GECSER, *The Feast...*, 21–22.; 86–87.

miniatúrán ábrázolva is megjelenik. Tartalmát tekintve Erzsébet szentté avatáskor készült életrajzára, és a korai francia ferences hagyományra támaszkodik: ezt mutatják az újonnan bekerült csodák és jellemzők is.¹⁴⁹

i. Marcos de Lisboa, *Crónicas da Ordem dos Frades Menores I. rész*

A következőkben egy, a magyar szakirodalom által eddig mellőzött, 16. századi, portugál nyelvű Árpád-házi Szent Erzsébet-legendával foglalkozom, melynek hiánypótló jellegét többek között az adja, hogy magyar szent kora újkori legendájának Ibér-félszigeti alakulására ad némi rálátást, továbbá új elemekkel gyarapítja legendáriumát. A portugál nyelvű életrajz először 1557-ben jelent meg nyomtatásban a Marcos de Lisboa által összeállított *Crónicas da Ordem dos Frades Menores* [A Kisebb Testvérek Rendjének Krónikája] első részében. A *Crónicas* első része 1557-ben Lisszabonban, a második 1562-ben ugyanott, a harmadik pedig 1570-ben Salamancában jelent meg először (Partes I–III.). A Portói Egyetem gondozásában 2001-ben megjelent mindhárom rész előszóval ellátott facsimile kiadása, méghozzá az 1614–1615-ös Luís dos Anjos ferences által szerkesztett kiadás alapján. Az Erzsébet-életrajzhoz és a függelékben közölt fordításhoz is az első rész facsimile kiadását használtam.¹⁵⁰

Marcos de Lisboa (1511–1591)¹⁵¹ a portugál szakirodalom számára közismert kora újkori szerző.¹⁵² Lisszabonban született, 13 évesen lett az obszerváns ferences rend tagja, majd Coimbrában a Szent Bonaventura Kollégiumban végezte tanulmányait. 1572-ben elkísérte az akkor 18 éves I. Sebestyén királyt (1554–1578) első afrikai útjára. 1581-ben nevezték ki Portó püspökének, mely tisztséget haláláig betöltötte. Ő volt az első, aki a ferences rendről

¹⁴⁹ Marburgi Konrád testvérének meggyógyítása, a születésétől fogva vak fiú meggyógyítása (*in vita*) és a köpenycsoda. GECSER, *The Feast...*, 21.

¹⁵⁰ MARCOS de Lisboa, *Crónicas da Ordem dos Frades Menores, Primeira Parte*, Porto, Universidade do Porto, 2001. I, I–III, (Fontes et Monumenta) 233v–238r.

¹⁵¹ Marcos da Silva (a szülei után) vagy Marcos de Betânia (talán a ferences rendben felvett) néven is ismert. Latinul Marcus Ulissiponensisként hivatkozzák (Vö.: Pray György).

¹⁵² Ismertebb munkái, fordításai:

Liuro insigne das flores e perfeicoes das vidas dos gloriosos Sanctos do Velho e Nouo Testamento te quasi nossos tempos [per Marcos Marulo Spalatense de Dalmacia; nouamente traduzido em lingoagem per F. Marcos de Lisboa], Lisboa, Francisco Correia, 1579.

Exercicios & muy deuota meditação da vida & paixam de nosso Senhor Iesu Christo. Composta per o allumiado varam frey Ioam Taulero da ordê dos Pregadores; tresladada de latim em lingoagê pelo padre frey Marcos de Lisboa, frade menor da prouincia de S. Antonio de Portugal, Lisboa, João Blavio, 1562.

Tractado do Seraphico Doctor S. Boauentura chamado Da perfeiçã da vida... Tractado do mesmo sancto chamado Aruore da vida... Tractado do mesmo sancto & forma breue pera insino dos nouiços na religiam Hum breue A.B.C. spiritual do mesmo Sancto / convertidos em lingoagem per Frey Marcos de Lisboa frade menor da Prouincia de Portugal, Lisboa, Ioanñes Blauio, 1562.

Illetve szerzősége alá tartozik egy, már posztumusz kiadott nyelvkönyv is, mely elsőként foglalkozik a Fülöp-szigeteki bicol nyelvvel: *Vocabulario de la lengua bicol [Texto impreso]: primera y segunda parte*, Impresso [...] en el Convento de Nuestra Señora de Loreto en el Pueblo de Sampaloc, 1754.

teljességre törekvő, átfogó történeti munkát írt, és ezt nyomtatásban is megjelentette.¹⁵³ Az úttörő munka több hasonló kezdeményezést inspirált.¹⁵⁴ A címben szereplő *krónika* kifejezés azonban bizonyos mértékben félrevezető lehet, hiszen inkább beszélhetünk időrendben elhelyezett életrajzok és legendák gyűjteményéről, mintsem egy mai értelemben vett történeti krónikáról. Megírására Andreas Alvarez, a rend miniszter generálisa¹⁵⁵ kérte fel a portugál ferencset, aki ezután európai peregrinációra indult: bejárta Franciaország, Spanyolország és Itália konventjeinek könyvtárait,¹⁵⁶ hogy a krónika alapját képező dokumentumokat összegyűjtse. Főleg Itáliában időzött sokat, ahol Szent Ferenc nyomdokait követve végigjárta Firenze, Róma, Assisi városait, és feltételezhető, hogy Padovában és Milánóban is járt anyaggyűjtés céljából.¹⁵⁷

A mű a 19. századig száznál is több kiadást élt meg, számos európai nyelvre, közöttük olaszra, angolra, spanyolra, németre és lengyelre is lefordították. Nagyszerű panorámáját adja a portugál ferences irodalomnak, európai népszerűségét pedig a gyűjteményes jellegén kívül a ferences spiritualista irányzathoz tartozó és lelkeségi műveket író szerzők szerepeltetésének is köszönhető.¹⁵⁸ A krónika jelentőségét mutatja, hogy Szent Antal és más ferences szentek ezáltal kerültek be a portugál köztudatba és lettek általánosan ismert szereplői az ország vallásos irodalmának.¹⁵⁹ A portugál ferences szerzetes munkájának jelentőségét tovább

¹⁵³ José Adriano de Freitas Carvalho, „Ao leitor”, in *Marcos de Lisboa Crónica da Ordem dos Frades Menores, Primeira Parte* (Porto: Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2001), 5–10.

¹⁵⁴ Pietro RIDOLFI, *Historia Seraphicae Religionis*, Venetiis: apud Franciscum de Francisci, 1586; Francisco GONZAGA, *De Origine Seraphicae Religionis Franciscanae*, Romae: es Tipographia Dominici Base, 1587; Lucas WADDING, *Annales Minorum*, Lugundi, Claudi Landri 1625–1635.

¹⁵⁵ André Alvarez vagy André da Ínsua néven is ismert ferences volt az első portugál, aki birtokolta ezt a tisztséget 1547–1553 között.

¹⁵⁶ Stephen Donovan, „Mark of Lisbon”, in *Catholic Encyclopedia (1913)*, szerk. Charles George Herbermann (New York: The Encyclopedia Press, 1913), 682–383., <https://archive.org/details/V09CatholicEncyclopediaKOfC/page/n735>.; Vö. Lucas Wadding, *Scriptores Ordinis Minorum. Quibus accessit Syllabus illorum, qui ex eodem Ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Priores atramento, posteriores sanguine christianam religionem asseruerunt. Recensuit fr. Lucas Waddingus* (Romae: ex typographia Francisci Alberti Tani, 1650), http://archive.org/details/bub_gb_IEjwF73xD4AC (2019.02.04.).

¹⁵⁷ Mivel Itáliában Paolo Pisotti atya már korábban rendelkezett afelől, hogy a provinciák összegyűjtsék a rend történetére vonatkozó dokumentumot, Marcos de Lisboa-nak nem volt nehéz dolga, hiszen sok forrást megkapott ily módon. Donovan, „Mark of Lisbon”, 682.

¹⁵⁸ Ilyen szerzők többek között Szent Bonaventura (1221–1274), Jacopone da Todi (1230–1306), Folignói Szent Angéla (1248–1309), Bolognai Szent Katalin (1413–1463). Továbbá megtalálhatóak benne Szent Klárának (1193–1253) és Szent Ferencnek (1118–1226) tulajdonított munkák is, ez utóbbtól a *Cantico delle creature* és az általa írt két regula olvasható. José Adriano de Freitas Carvalho, „Para a história de um texto e de uma fonte das Crónicas de Fr. Marcos de Lisboa: o Floreto - ou os «Floreto»? - de S. Francisco”, in *Frei Marcos de Lisboa: cronista franciscano e bispo do Porto*, Revista de Faculdade de Letras; Série Línguas e Literaturas, Anexo XII (Porto: Humbertipo, 2002), 9–57., <http://ler.letras.up.pt/site/default.aspx?qry=id017id1213&sum=sim> (2018.12.20).

¹⁵⁹ Thiago MAERKI, „O “pensamento analógico” nas Crónicas da Ordem dos Frades Menores, de Marcos de Lisboa”, *Cuadernos Medievales* 18, 1 (2015): 83–101.

növeli, hogy az általa összegyűjtött anyagban olyan forrásokat is feldolgozott, melyek kézírata mára elveszett, és hogy ezt nyomtatványként, anyanyelven tette széles körben elérhetővé.

Munkája bizonyos mértékben megelőzte a ferences történettudomány kialakulását, mely a 16. század utolsó évtizedeiben kezdett kibontakozni. Ezért Marcos de Lisboa egyfelől tulajdonképpen a középkori ferences hagyomány kora újkori letéteményesének is tekinthető, másrészt viszont a humanista jellegű, filológiai munkát sem lehet teljes mértékben elvitatni tőle. A források kompilációjával és kötetekbe rendezésével nem pusztán a tudományosságra, hanem a rend történetének hiteles hagyományban gyökerező bemutatására és bizonyítására is törekedett – különös tekintettel annak 16. század elején hivatalosan is megalakult obszerváns ágára.¹⁶⁰

Az előszóban többek között rövid összefoglalását adja a kötet tartalmának, amelyet a könnyebb kezelhetőség kedvéért kilenc könyvre, s azokat további fejezetekre osztott fel – s mindezeket egy gondosan szerkesztett tartalomjegyzék is rendszerezi. Szent Ferenc élete, művei és csodái teszik ki a kötet első három könyvét. A negyedikben a ferences mozgalom első vértanúinak, a Marokkóba küldött tanítványoknak történetét írja le. Az ötödikben a Páduai Szent Antalként ismert, lisszaboni születésű szent életét és csodáit ismerteti. A hatodik könyvben újabb ferences ‘tanítványok’ életrajzát közli. A hetedik könyv Assisi Boldog Egyed, a nyolcadik Szent Klára legendáját és a neki tulajdonított klarissza rendtartást tartalmazza. A kilencedik könyvben található a „*A Terceira ordem chamada dos penitentes*,” azaz a Ferences Harmadrend intézményesülésének története és néhány kiemelkedő harmadrendi személy legendája is. A tizedik, utolsó könyvben olyan ‘morzsákat’ gyűjtött össze, amelyek az eddigi könyvek egyikébe sem fértek bele tematikailag, de időrendben a ferences rend kezdeti időszakához tartoznak. Összességében inkább tekinthető morális célzatú

¹⁶⁰ Az obszerváns szerzetesek reformmozgalma belső megújulásra törekedett. A 14. századtól kezdődően Itáliában, a Regulák pontos megtartását (observantia) sürgető csoportok hatására alakult ki (1388: Mirebeau). Spanyolországban és Portugáliában 1390-1404 indult el az obszerváns mozgalom. A 15. századra az addig egyetlen ferences renden belül egyre inkább elkülönült az obszervánsok és a konventuálisok csoportja egész Európában. Végül X. Leó pápa (1513-21) általános káptalan-gyűlésen hozott döntése alapján (*Ite et vos*, 1517) alakult meg a ferences renden belül a Fratres Minores Regularis Observantiae (OFM) különválva a Fratres Minores Regularis Conventualium (OFMConv) irányzattól. VICZIÁN János, szerk., „Kisebb Testvérek Rendje”, in *Magyar Katolikus Lexikon* (Budapest: Szent István Társulat, 2001), <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kisebb%20Testv%C3%A9rek%20Rendje.html>.

írásnak, melyben a ferences hagyomány forrásait dolgozza fel, mint klasszikus értelemben vett történeti forrásnak.¹⁶¹

1. Marcos de Lisboa forrásairól

Marcos de Lisboa forrásait alapvetően három nagy csoportra osztja a szakirodalom,¹⁶² de a szerző is nyilatkozik az általa felhasznált szövegekről, és mindhárom rész elején felsorolja, melyek voltak ezek. Az első rész olvasóhoz címzett *Prológusában* egy listát közölt a forrásairól, majd a fejezetek margóján ezekre visszautaló rövidítéseket helyezett el, melyek „a leírtak tekintélyének növelésére és a kételkedők meggyőzésére szolgálnak.”¹⁶³ Ezek a referenciák ugyanakkor meglehetősen általánosnak tűnnek: mindössze a szerző nevére, vagy a mű címére szorítkoznak további pontosítások nélkül. Ezért a források, illetve a hivatkozott helyek pontos beazonosítása, illetve a rövidítések feloldása is sokszor problematikusnak bizonyulhat.

Táblázat: Marcos de Lisboa hivatkozásai

	<i>Marcos de Lisboa hivatkozása</i>	<i>A hivatkozott mű azonosítása</i> ¹⁶⁴
1.	<i>Lenda dos tres companheiros. A qual composeram frey Leão, frey Angelo & frey Rufino, companheiros do padre Sao Francisco</i>	Legenda trium Sociorum. Desbonnets, Théophile: Legenda trium Sociorum. Edition critique, in: AFH 67 (1974), 38-144. ¹⁶⁵
2.	<i>Lenda antiga que composta o mestre frey Thomas de Celano, com</i>	Thome Celanensis Vita beati patris nostri Francisci (1228). ¹⁶⁶

¹⁶¹ Roberto RUSCONI, „Frei Marcos de Lisboa e le »Crônicas da Ordem de Sao Francisco«: un raccoglitore delle memorie storiche e agiografiche del francescanesimo medievale”, in *Frei Marcos de Lisboa*: cronista franciscano e bispo do Porto, Revista de Faculdade de Letras; Série Línguas e Literaturas, Anexo XII (Porto: Humbertipo, 2002), 275, <http://ler.letras.up.pt/site/default.aspx?qry=id017id1213&sum=sim> (2019.02.15.).

¹⁶² BARTOLOMEO DE PISA, *De Conformitate Vitae B. P. Francisco ad Vitam Domini Nostri Jesu Christi c.* munkája, MARIANUS FLORENTINUS *Fasciculus Chronicarum Ordinis Minorum*-a és “az egyéb általa gyűjtött dokumentumok” nagy, és ezidáig pontosan nem meghatározott halmaza. DONOVAN, „Mark of Lisbon”; WADDING, „Marcus Ulyssipponensis”, 248.

¹⁶³ „E iram na margem os nomes dos authores, donde se tome o capitulo, ou historia que se conta por lhe dar mais autoridade & tirar toda duvida & escrupulo aos fracos.” Frey Marcos ao Lector (Prologo), Marcos de Lisboa, *Primeira parte das Chronicas da orde[m] dos frades Menores do seraphico padre sam Francisco seu instituitor & primeiro ministro geral que se pode chamar Vitas patru[m] dos Menores / copilada e tomada dos antigos liuros & memorias da ordem per frey Marcos*, 2. kiad., köt. 1 (Lisboa: na oficina de Pedro Crasbeck 1614), [1–5].

¹⁶⁴ RUSCONI, „Frei Marcos de Lisboa e le »Crônicas da Ordem de Sao Francisco«: un raccoglitore delle memorie storiche e agiografiche del francescanesimo medievale”, 277–280.

¹⁶⁵ Assisi Szent FERENC, *A Három Társ Legendája*, szerk. VÁRNAI Jakab és HIDÁSZ Ferenc, ford. BALANYI György (Szeged: Agapé, 1995).

	<i>authoridade & aprouçam do Capitulo geral</i>	
3.	<i>Lenda de frey Bernardo de Bessa</i>	Bernardo de Besse Liber de Laudibus beati Francisci Id: Fontes Franciscani 1243-1296
4.	<i>Lenda mayor, cõposta pelo Seraphico doctor Sam Boaventura</i>	Bonaventura da Bagnoregio, Legenda major Sancti Francisci
5.	<i>Lenda menor, do mesmo Sancto, a qual se lé no officio diuino</i>	Bonaventura da Bagnoregio, Legenda minor Sancti Francisci
6.	<i>Floreto das cousas do Padre Sam Francisco & algûs companheiros</i>	Fioretti di San Francesco (Assisi Szent Ferenc Virágoskertje. Fioretti), 14. század. ¹⁶⁷
7.	<i>Cronicas antigas da ordem, nas quaes muy pouco se conta das vidas dos Sanctos da ordem porque erão contadas em suas lendas¹⁶⁸</i>	Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum, (portugál fordítása 1466) ¹⁶⁹
8.	<i>Liuro das conformidade.</i>	Bartolomeo da Pisa, Liber de Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu. 1399. ¹⁷⁰ (Nyomtatásban Milano, 1510; 1513.)
9.	<i>Memoriaes antigos da ordem de pena [A harmadrend régi emlékei.]</i>	A forrás pontos beazonosítása további kutatásokat igényel.
10.	<i>Vbertino de Casal no liuro de vita Christi</i>	Ubertino Casale, Arbor vitae crucifixae Iesu, 1305 (1485-ben jelent meg nyomtatásban is Venezia, Andrea Bonetti nyomdája)
11.	<i>Monumenta</i>	Francisco de Ledesma (O.F.M.), Monumenta ordinis minorum, Salamanca: Juan de Porras, 1506; 1511.

¹⁶⁶ Szent Ferenc első életrajza (*Vita prima*); Szent Ferenc második életrajza (*Vita secunda*); Szent Ferenc csodái (*Tractatus de miraculis*) (1993).

¹⁶⁷ Assisi Szent Ferenc virágoskertje: *Fioretti* (1999), <http://lexikon.katolikus.hu/F/Fioretti.html> (2018. 09. 07.)

¹⁶⁸ A rend régi krónikái, amelyekben nagyon keveset mondanak a szentek életéről, mert legendájukban [azokat már] elmondták.

¹⁶⁹ <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/5268.pdf> (2018. 09. 06.) 10–11. oldal

¹⁷⁰ Donal COOPER, Recovering the lost rood screens of medieval and Renaissance Italy, 220, 1. jegyzet, In: Spike BUCKLOW, Richard MARKS, Lucy WRAPSON (eds.), *The Art and Science of the Church Screen in Medieval Europe: Making, Meaning, Preserving*, (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2017.)

<https://books.google.hu/books?id=NbQ4DwAAQBAJ&lpg=PA220&dq=Bartolomeo%20de%20Pisa%2C%20Liber%20de%20conformitate&hl=hu&pg=PA220#v=onepage&q=Bartolomeo%20de%20Pisa,%20Liber%20de%20conformitate&f=false> (2018. 09. 10.)

12.	<i>Firmamentum trium ordinum.</i>	Firmamenta Trium Ordinum Beatissimi Patris Nostri Francisci, (Párizs, 1512).
13.	<i>Speculo hystorial de Vicente da ordem dos Pregadores.</i>	Vincent de Beauvais (megh. 1264), Speculum historiale (15. század folyamán megjelent nyomtatásban is.)
14.	<i>Hystoria de sancto Antonino Arcebispo Florétino da ordem dos Pregadores.</i>	S. Antonino Pierozzi (Antoninus Florentinus), Chronicon sive Summa historialis (Firenze)
15.	<i>Mestre Alvaro de planctu Ecclesiae, que foy Portugues & bispo de Silues, da ordem dos Menores.</i>	Alvaro Pelagius, <i>De Planctu Ecclesiae</i> , 1330-1340.
16.	<i>Lenda de sancto Antonio, sancta Clata & doutros Sanctos</i>	Szent Klára hivatalos hagiográfiáját használta, pedig a margináliákon több forrást is felsorol.
17.	<i>Lenea[sic!] dos cinco martyres de Marrocos, de sancta Cruz de Coimbra.</i>	<i>Tratado da vida e martirio dos cinco mártires de Marrocos, 1220 – megjelent Coimbra, Joao Alvares 1568.</i>

2. Árpád-házi Szent Erzsébet-életrajz a portugál ferences krónikában

Marcos de Lisboa Szent Erzsébet-életrajza az első kötet kilencedik könyv (Livro nono) X–XIX. fejezetében található. Az életrajz a ferences harmadrend korai szakaszához kapcsolódik e kötet kompozíciójában. Érdeemes megfigyelni, hogy a könyv többi szereplőjéhez képest milyen nagy jelentőséget tulajdonít neki a portugál szerző-kompilátor azáltal, hogy terjedelmét tekintve a kilencedik könyv egyharmadát teszi ki a magyar szent élete. Az első hét fejezet (227v.–232v.) tartalmát a harmadrend alapításával kapcsolatos események, pápai okiratok és bullák teszik ki. Utána két rövidebb életrajz következik (232v.–233v.),¹⁷¹ ezután Erzsébeté tíz fejezetben (233v.–238r.), majd Szent Elzéar¹⁷² (238r.–239r.) és Szent Ivó¹⁷³ (239r.–240r.) életrajza 3-3 fejezetben végül egy rövid zárófejezet (240r.–240v.), amely több harmadrendi szentről is megemlékezik felsorolás-szerűen. Ezek között a szentek között találjuk Szent Lajost, Viterbói Szent Rózát, Cortonai Szent Margitot és Montefalcói Szent Klárát is. Zárásképpen pedig a spanyolországi helyzetről emlékezik meg: a ferences rend

¹⁷¹ Bartolomeu és Matheus Rubeo ferencesek legendája.

¹⁷² Elzéar de Sarbant (1285–1323)

¹⁷³ 1253–1303

korai szakaszából nem tud híres harmadrendieket, a később születettekről pedig a krónika későbbi részeihez irányítja az olvasót.¹⁷⁴

Egyedülálló tehát, hogy Erzsébet életét tíz fejezeten keresztül, gyermekkorától szentté avatásáig egy-egy időszak részletekbe menő bemutatásával adja közre. A legenda pontos forrásait az alábbiakban részletesebben is taglalom, azonban általánosságban elmondható, hogy a szövegtörzs nagy része rekonstruálható a középkor óta ismert, népszerű forrásokból, melyek a szent életét feldolgozták.¹⁷⁵ Emellett a legtöbb olyan csodás elem is megtalálható a portugál ferences által összeállított életrajzban, amelyek a szentté avatás körül keletkezett – a szakirodalom által történetiként elismert – forrásokhoz később hozzáadott betoldások és módosulások eredményeképp jöttek létre. Ilyen például, hogy álmában megjelenik a halott anyja, és a segítségét kéri (XVIII. fejezet); hogy halat fog egy betegnek a meddő folyóból (XVII. fejezet); hogy még életében meggyógyít egy süketnéma és lebénult fiút (XVII. fejezet). Ugyanakkor Marcos de Lisboa a határozott ferences kontextus ellenére sem szerepelteti az életrajzban az egyébként a ferences rendhez szorosabban kötődő, és a szent csodái közül talán az egyik leghíresebbet: a rózsacsodát.¹⁷⁶ Ezzel szemben két olyan mirákulumot tartalmaz, amelyet a szakirodalom ezidáig nem tárgyalt, de szintén szorosan kötődnek a ferences rendhez. Az egyik a XIII. fejezetben található, amely Erzsébet ferences kapcsolatait részletezi (XIII. *Az áhítat, amellyel Szent Erzsébet a ferencesek iránt viseltetett*). A rendhez fűződő szoros kapcsolat bemutatása mellett Erzsébet Isten előtti kitüntetett szerepe nyer bizonyítást; a másik pedig a XVII. fejezetben olvasható (*Szent Erzsébet ispotályban történt csodái*), melyben a szent imájának ereje egy szokatlan csodatételen keresztül igazolódik be.

Táblázat: A Szent Erzsébet-életrajzának hivatkozás-rövidítései

Fejezet szám	Fejezet cím	Rövidítés
--------------	-------------	-----------

¹⁷⁴ „Em Hespanha nao ha tanta noticia & pratica desta religião terceira do padre S. Francisco, como nas outras partes da Christandade, posto que ha muitos mosteiros de religiosos & religiosas terceiros que daqui nasceraõ, como nas outras partes das Chronicas se co[n]tará.”

¹⁷⁵ Vö.: Ford. CSALOG Judit, VINNAINÉ LAKATOS Éva, *A négy szolgáló vallomása*, in J. HORVÁTH és SZABÓ, *Magyarország virága, 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*, 145–180. Ford. MADAS Edit, *JACOBUS de Voragine: Szent Erzsébet*, in *Uo.*, 259–282.; Bellus Ibolya, ford., „Dietrich von Apolda: Szent Erzsébet élete”, in *Legendák és csodák (13–16. század) Szentek a magyar középkorból*, I–II, Milleniumi magyar történelem - források (Budapest: Osiris, 2001), II, 7–90.

¹⁷⁶ A motívum ugyanis eddigre – legalábbis az Ibériai-félszigeti szentek élete-irodalom kontextusában vizsgálva – átkerült egy másik, helyi szent legendáriumába, az 1516-ban boldoggá avatott Portugáliai Szent Erzsébetébe (1270–1336). A szintén ferences kötődésű portugál szent életrajza a *Crónicas* második kötetében található meg, amelyben az elsők között olvashatjuk nyomtatásban a rózsacsoda rövid leírását a portugál szentnél. Erről bővebben ld. az életrajzzal foglalkozó következő [fejezetet](#).

Cap. X.	Szent Erzsébet ártatlanságáról és erkölcséről életének első időszakában	Lenda S. Anto.
Cap. XI.	Szent Erzsébet nagy állhatatosságáról házassága után	Lenda. S. Anto.
Cap. XII.	Szent Erzsébet könnyeiről és alázatosságáról	S. Anto. Lenda. Floreto.
Cap. XIII.	Fejezet Az áhítat, amellyel Szent Erzsébet a ferencesek iránt viseltetett.	Chronic[as] antigas.
Cap. XIV.	Szent Erzsébet irgalmas és jótékony cselekedetekben való foglalatosságáról	Lenda.
Cap. XV.	Munkák, melyeket Erzsébet a férje halála után végzett	Lenda.
Cap. XVI.	Hogyan lett Szent Erzsébet apáca és építtetett tekintélyeskórházat a szegények számára.	S. Anto. Lenda.
Cap. XVII.	Szent Erzsébet ispotályban történt csodái	Lenda. Chronic[as] antigas.
Cap. XVIII.	Szent Erzsébet szemlélődéseiről	Lenda. S. Anto.
Cap. XIX	Szent Erzsébet dicsőséges haláláról és szentté avatásáról	S. Anto.

A következőkben kísérletet teszek a rövidítésekkel jelzett források és a prológusban felsorolt művek vonatkozó részeinek összevetésére, arra a kérdésre keresve a választ egyrészt, hogy mennyiben megbízhatók hivatkozásai, illetve, hogy melyek azok a részek, amelyeket a portugál ferences fontosnak tartott átemelni Erzsébet legendájába az adott forrásokból. A hivatkozások között négy egység különíthető el: 1. ‘Lenda’ (Cap. X–XII; Cap. XIV–XVIII.), 2. ‘Chronic[as] antigas’ (Cap. XIII; Cap. XVII.), 3. ‘S. Anto.’ (Cap. X–XII; Cap. XVI., Cap. XVIII–XIX.) és 4. ‘Floreto’ (Cap. XII.). A szerző által felsorolt források közül az ‘S. Anto.’ rövidítésnek nagy valószínűséggel a domonkos Florentinus Antoninus *Chronicon partibus tribus [...]* c. munkája¹⁷⁷ feleltethető meg. A *Chronic[as] Antigas* rövidítés a *Cronicas*

¹⁷⁷ 1477-ben jelent meg először nyomtatásban is. Jelenleg is feldolgozás alatt van az ősnymtatvány, melyet a dominikánus szerzetes és püspök állított össze, és amelyben egy latin nyelvű 14. századi Erzsébet-vitát is

antigas da ordem [...] megjelölésnek, amelyet a szakirodalom a *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum* című munkával (esetlegesen annak egy portugál fordításával) azonosít,¹⁷⁸ s majd látni fogjuk, hogy ennek használatát a Szent Erzsébetnél hivatkozott fejezetek szintén alátámasztják. Marcos de Lisboa irodalomjegyzékéből a ‘*Floreto*’ valószínűleg a *Floreto das cousas do Padre Sam Francisco & algûs companheiros* megjelölésre, azaz *Assisi Szent Ferenc Virágoskertjére (Fioretti)* utal, melynek szerepeltetése első pillantásra indokolatlannak tűnik Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzában. A ‘*Lenda*’ azaz legenda olyannyira általános érvényű kifejezés – és ráadásul több különböző szentnél is szerepel ugyanez a rövidítés további pontosítás nélkül –, hogy ebben az esetben talán inkább a portugál *Crónica* tartalmából kiindulva lehet levonni bizonyos következtetéseket a forrásra vonatkozóan.

3. A *Lenda*, azaz a *Legenda Aurea*

Ez a hivatkozás Erzsébet életrajzában szinte mindegyik fejezete elején megtalálható (kivéve a XIII. és a XIX. fejezeteket), tehát az életrajz kompilálásakor legnagyobb mértékben erre a forrásra támaszkodott a szerző. Éppen ezért a legkézenfekvőbb gondolat az, hogy a *Legenda Aurea* valamely Ibériai-félszigeten hozzáférhető példányában szereplő Szent Erzsébet életrajzot használta fel. Ezt a hipotézist alátámasztani látszik a portugál szöveg első fejezetének összeolvasása a vonatkozó részek magyar nyelvű szövegkiadásával. A portugál életrajz láthatóan rövidebb, kivonatos jellegű, de felépítése és a főbb tartalmi elemek egyezést mutatnak. A *Legenda Aurea* mint forrásszöveg jelenléte a legtöbb esetben kimutatható, ugyanakkor a kompiláció műfaji tulajdonságai miatt nem minden jelölt fejezetben annyira egyértelmű módon, mint ennél az elsőnél.

Táblázat: *Legenda Aurea*-szövegrészlet

	Marcos de Lisboa, <i>Crónicas da Ordem dos Frades Menores</i> , Cap. X.	Jacobus Voragine, <i>Legenda Aurea</i> (ford. Madas Edit)
1.	Boldog Szent Erzsébet András magyar	Erzsébet, Magyarország királyának jeles leánya,

található. A szakma érdeklődésére tarthat számot a végén található Mária reveláció, melyet Mária mennybemenetelének teológiai értelmezése követ.

¹⁷⁸ CARVALHO José Adriano de Freitas, *Para a história de um texto e de uma fonte das Crónicas de Fr. Marcos de Lisboa: o Floreto - ou os «Floretos»? - de S. Francisco*, in *Frei Marcos de Lisboa □: cronista franciscano e bispo do Porto*, Porto, Humbertipo, 2002, 9–57., <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/5459.pdf> (2018. 09. 07.); Vö.: Rusconi, „Frei Marcos de Lisboa e le »Crónicas da Ordem de Sao Francisco«: un raccoglitore delle memorie storiche e agiografiche del francescanesimo medievale”, 275–276. <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/5470.pdf> (2018.06.12.)

	<p>király lánya volt, apja házában nevelkedett jó körülmények között, de megvilágosodott Isten kegyelme által, és szemeit megnyitva a valódi tudásra, elkezdte megvetni az ifjúság hiúságát és vágyait, illetve azokat az örök Uralkodó követésének szolgálatába állította.</p>	<p>nemes származású volt, de hite és buzgósága még nemesebbé tette; nemes nemzetségét példájával nemesítette, csodáival híresítette, szentségének malasztjával ékesítette. A természet Alkotója valamiképpen a természet fölé emelte. Mint kislány a királyi udvar gyönyörűségei közt nevelkedett, de vagy teljességgel megvetett minden gyermekded dolgot, vagy Isten szolgálatára fordította azokat. Ebből világosan kitűnt, hogy zsenge gyermekségében mily nemes egyszerűségben, s mily édes áhítatban kezdte életét. Már akkor buzgólkodott a jócselekedetekben, megvetette a hiábavaló játékokat, menekült a világi sikerek elől, s mind tovább jutott Isten tiszteletében.</p>
2.	<p>Nem lévén több öt évesnél, [mégis] oly érettséggel, nyugalommal és állhatatossággal imádkozott a templomban, hogy a dajka, aki vigyázott rá, csak erővel tudta elszakítani onnan. Sokszor kereste az alkalmat arra, hogy a kápolnában több időt lehessen, így hagyták ott lenni, ahol a földön csupasz térdekkel térdelt és imádkozott, arra buzdítva minden szolgáját, hogy imádkozzanak és ájtatosan hajoljanak meg a képek előtt. A játékot és szórakozást, melyekkel szolgálai hatására időt vesztegetett, mindig félbeszakította, hogy alamizsnát osszon a szegényeknek vagy imádkozzon, és kötelezte azokat, akik vesztek [a játékban], hogy meghatározott számú <i>Miatyánkot</i> vagy <i>Üdvözlégyet</i> imádkozzanak.</p>	<p>Még alig volt öt éves, de oly buzgón imádkozott a templomban, hogy társai vagy a szolgálók alig tudták kivonszolni onnan. A szolgálók és játszótársai észrevették, hogy ugyan a játék ürügyén követte egyiküket a kápolna felé, de valójában csak azért, hogy bemehessen a templomba. Belépve térdet hajtott, vagy leborult a földre. Bár nem tudott olvasni, gyakran kinyitotta maga előtt a Zsoltároskönyvet, úgy téve, mintha olvasna, hogy senki ne zavarja foglalatosságában. Játékból a földre is lefeküdt, amikor a lánykák összeméredztek: ez is alkalmat adott neki, hogy Isten iránti tiszteletét kimutassa. A gyűrűs játékban, de más játékban is reményét mindig Istenbe vetette. Amit kislány korában nyert, vagy másképpen kapott, abból tizedet adott a szegény leánykáknak, arra buzdítva őket, hogy gyakrabban mondják az Úr imádságát, és sűrűbben üdvözléjék a Szüzet.</p>
3.	<p>Ahogy növekedett a Szent, úgy nőtt benne az áhítat, tisztaság és buzgóság</p>	<p>Növekedett korban, de még inkább növekedett a lángoló áhítatban. Isten Anyját, a Boldogságos</p>

	<p>mindenfajta erényességre. Már élete elején Szűz Máriát választotta védőszentjének és szószólójának Isten előtt és a boldogságos Szent János apostolt, hogy ártatlanságára és életére vigyázzon. Ez utóbbi iránt oly odaadással volt, hogy semmilyen dolgot, melyet Szent János apostol szeretetért kértek tőle, vissza nem utasított.</p>	<p>Szüzet választotta patrónájának és szószólójának, Szent János evangélistát pedig szüzessége oltalmának. Egyszer ugyanis az apostolok nevével cédulákat tettek az oltárra, s minden leányka kihúzott egyet magának. Erzsébet imádkozott, és háromszor egymás után, kívánsága szerint, azt a cédulát húzta ki, amire Szent János neve volt írva. Olyan lángoló áhítattal viseltetett iránta, hogy semmit nem tudott megtagadni, amit az ő nevében kértek tőle. Nehogy a világi sikerek túlságosan elkapassák, naponta megtagadott magától valami kellemes dolgot. Amikor valamelyik játékban szerencséje volt, abbahagyta, mondván: „Nem akarok nyerni, Isten kedvéért abbahagyom.” Amikor a többi kislány táncolni hívta, egy kör után azt mondta: „Elégedjünk meg egy körrel, a többit hagyjuk el Isten kedvéért!” Így a többi leányt is visszatartotta a hívságoktól.</p>
4.	<p>A boldogságos Szent folyamatosan annyira vigyázott magára, hogy minden dolgot ájtatosságra fordított, mert az örömeiket, melyekben néha részesült, a legjobb résznél kényszerűen megszakította, méghozzá oly szentséges szavakkal, hogy azokkal társait is ájtatosságra ösztönözte, és nem hordott olyan öltözéket, amely ne lett volna roppant tisztességes. Az ínyenc falatokból, melyeket az asztalon elé raktak, nagyon keveset evett, és a maradékot elküldte, hogy osszák szét a szegények között, akik a palota kapujában várták az alamizsnát.</p> <p>Az istentiszteletet, melyet a templomban tartottak, oly nagy áhítattal hallgatta, hogy amikor a szent evangéliumot felolvasták,</p>	<p>Mindig irtózott a kihívó öltözködéstől, ebben is a tiszteset kedvelte. Meghatározott számú imádságot szabott ki magának, amit, ha valami elfoglaltsága miatt nem tudott teljesíteni, és a szolgálók már ágyba parancsolták, égi jegyesével virrasztva végezte el a virrasztás imaóráját. Ez a nemes leányka olyan nagy tisztelettel ülte az ünnepeket, hogy semmiképpen sem engedte kezelőit felvarrni a mise befejezése előtt. Kesztyűt sem tűrt el magán vasárnap délelőtt, így akarván adózni a szent ünnepnek, és eleget tenni az áhítatnak. Szokása volt, hogy erre és ehhez hasonlókra fogadalommal kötelezze magát, nehogy valaki lebeszélhesse elhatározásáról. Az istentiszteletet olyan áhítattal hallgatta, hogy amikor a szent evangéliumot olvasták vagy a szentáldozás folyt, kezelőjét, ha véletlenül felvarrták, letépte, és ékszereit és fejékét letette.</p>

<p>vagy amikor az Úr testét imádták, kesztyűjét, gyűrűit és a többi ékszert a fejéről és csuklójáról mind levette és a földre rakta azokat az Úr iránti tisztelet jeléül.</p> <p>A szokásos imádságait és más szent gyakorlatait soha nem hagyta másnapra, még akkor sem, ha az éjszaka nagy részét virrasztással töltötte, hogy ájtatosan befejezhesse azokat.</p>	
---	--

4. *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX*

A második leggyakrabban citált forrás az 'S. Anto'-ként jelzett mű, amely a már említett Antoninus Florentinus (1389–1459) legismertebb munkái közé tartozó *Chronicon partibus tribus* egyik kiadására vonatkozik. A mű 1477-ben nyomtatásban is megjelent. Ebben a nagyszabású krónikában a domonkos szerző a világ történetét foglalja össze a kezdetektől a 1400-as évekig. A *Chronicon* egy 1484-es nürnbergi példányában a fol. 58v–59r között olvasható Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza.¹⁷⁹ A latin nyelvű forrásokat tárgyaló fejezetben már említettük, hogy a szerző a szintén domonkos Vincent de Beauvais *Speculum historiale* című munkájára hivatkozik egyetlen forrásaként.¹⁸⁰

Marcos de Lisboa hat esetben a X., XI., XII., XVI., XVIII., illetve a XIX. fejezetben jelöli meg forrásaként Antoninus *Chronicon*ját, amely csak az utolsó, XIX. fejezetnél jelenik meg egyedüli hivatkozásként. Az 'S. Anto.' hivatkozás leggyakrabban a *Lenda* megjelöléssel együtt szerepel, a XII. fejezet esetében pedig *Floreto*-val együtt összesen három hivatkozást találhatunk.

Marcos de Lisboa és a *Chronicon*ban olvasható Erzsébet életrajzok összeolvasása után jól elkülönülni látszanak azok a részek, amelyeket a domonkos életrajzból emelhetett át. Ezek a jelentősebb összecsengések a két életrajz között a XI., XII, XVI. és XIX. fejezeteknél

¹⁷⁹ Titulus XIX. Cap XI.

¹⁸⁰ „Circa annos domini millesimo CCXXX sancta Elisabeth, vt refert Vinc[entius] spec[ulum]. Hystor[iale]. li. XXXI. in Alemannia claruit: quam Papa Gregorius nonus canonizauit propter vitae sanctitatem et miraculorum choruscationem.” A két életrajz valóban nem sok eltérést mutat; Antoninus hűen követi az által hivatkozott *Speculum historiale*t, azonban a firenzei domonkos mintegy appendixként a saját életrajza végére egy Szent Erzsébetnek Mária revelációjáról szóló részt csatol. Ebben a szent Máriával és Mária mennybemenetelével kapcsolatos látomásait ismerteti, melynek Itáliában nagy kultusza volt a 14. századtól kezdődően. Ld. FALVAY, *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*.

találhatók. Általánosságban elmondható azonban, hogy feltehetően a domonkos életrajz lényegre törő rövidege miatt a portugál kompilációban jobban dominál a másik jelzett forrás, a *Legenda Aurea* szöveghagyománya. A jelölt részek esetében többször előfordul az is, hogy a motívum mindkét forrásban szerepel, ezért a kérdés, hogy éppen melyiket használta fel Marcos de Lisboa, nehezen megválaszolhatóvá válik. Az egyezések közül igazán csak két olyan motívum van, amely a *Legenda Aurea*-ból hiányzik, míg a *Chronicon*-ban szerepel. Az egyik, amikor az örgróf családjától elszenvedett üldöztetések során titkos vigasztalójára talált férjében, aki minden engedélyt megadott neki a jótékonykodásra és a lelki üdvösség megszerzéséhez szükséges cselekedetekre (XI. fejezet).¹⁸¹ A másik, az imádkozás közben ruhájára eső parázs esete, amely szerint ruhája lángra kapott, de Erzsébet csodálatos módon nem égett meg. A révületéből a szolgáló kiáltása ébresztette, a tűz eloltása után pedig a szent megvarrta saját ruháját (XII. fejezet).¹⁸²

Összehasonlítottam a firenzei domonkos krónikájában lévő, jóval tömörebben és kevesebb adattal rendelkező Erzsébet-életrajz utolsó szakaszát a *Crónica* utolsó, XIX. fejezetével. Feltételezésem szerint Marcos de Lisboa nemcsak a hivatkozott *Chronicon*-t, hanem a *Legenda Aurea* szövegét is felhasználta e rész kompilálásakor, annak ellenére, hogy ez utóbbit nem jelezte a margón.

Erzsébet Mára-revelációi

A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mára-revelációkat újabban Falvay Dávid kutatásai nyomán ismeri a magyarországi szakirodalom.¹⁸³ A legkorábban a 14. század közepére datálható, eredetileg latin nyelven írott szöveg később különböző népnyelvi fordításokban is megjelenik (spanyol, katalán, francia, olasz és angol). Párbeszédese formában keletkezett és 13 jelenést tartalmaz, melyek legtöbbször Szűz Mária, néhány esetben pedig Szent János evangélista és Krisztus személyéhez kapcsolódnak. A főszereplő pedig minden valószínűség szerint Árpád-házi Szent Erzsébettel azonosítható, aki a jelenéseken keresztül különböző vallási igazságok birtokába jut a fentiek életével kapcsolatban. A revelációk szövege általában két jól elkülöníthető, de egymást nem kizáró kontextusban fordul elő: egyrészt ferences szövegek

¹⁸¹ Marcos de Lisboa, *Crónicas da Ordem dos Frades Menores*, I. 9. könyv, Cap. XI.

¹⁸² Marcos de Lisboa, *Crónicas da Ordem dos Frades Menores*, I. 9. könyv, Cap. XII. (234-235)

¹⁸³ Falvay, *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*, 49–60.; Falvay Dávid, „A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-revelációk kéziratának katalógusa”, *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédanyagok)* 12, 1 (2005): 71–88.

környezetében, másrészt pedig női vallásos közösségek számára készült gyűjteményekben jelenik meg.

Antoninus Florentinus által ismeretlen forrásból közölt Mária-reveláció, melyben Mária mennybemenetele mutatkozik meg a szentnek. A szövegrészletet összevettem a Mária-revelációk latin, illetve katalán nyelvű kiadásával,¹⁸⁴ az eredmények alapján pedig kijelenthető, hogy ez a jelenet nem tartozik a hagyományos értelemben vett Mária-revelációk közé, hanem egy attól független szöveghagyomány részét képezi ([ld. Appendix 2.b](#)). Ennek a látomásnak egy hasonló leírását olvashatjuk Montalembert Szent Erzsébet monográfiájában is, de sokkal rövidebb formában és az Antoninus által tett értelmező magyarázatok nélkül.¹⁸⁵

	Antoninusnál szereplő látomás ¹⁸⁶	Antoninus magyar fordítása ¹⁸⁷	Montalembert (19. fejezet)
1.	Habit sancta ista multas a deo reuelationes. Et inter caetera legitur, quod dum ipsa Elisabeth quadam vice in spiritu esset rapta, vidit in loco valde remoto quoddam sepulchrum multo lumine circumfusum, et quasi speciem mulieris in eo, quam circumstabat multitudo maxima angelorum. Et post pussillum de sepulchro erecta est, et in sublime cum illa	Ez a szent sok kinyilatkoztatásban részesült Istentől. És többek között ez <i>olvasható</i> : amidőn Erzsébet maga elragadtatásba esett volt, látott egy nagyon távoli helyen lévő sírhelyet, melyet sok fény vett körül és [látta] abban egy asszony alakját, akit az angyalok sokasága állt körbe és [látta] miként a sírből elragadta ugyanaz a sokaság, és a magasba emelte. És íme	E két beszélgetés után Erzsébet látott egy virágokkal borított csodálatos síremléket, a sírből pedig Mária emelkedett fel az égbe angyalok megszámlálhatatlan sokaságától kísérve. Az angyalok odavezették Jézushoz, és ő a karjaiba zárta anyját. Egy angyal elmagyarázta Erzsébetnek,

¹⁸⁴ Lirarius OLIGER, „Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalaunensi”, *Antonianum* 1, (1926): 24–83.

¹⁸⁵ Montalembert művében nehezen felfejthető hivatkozás van a csoda forrását illetően Dietrich von Apolda Erzsébet-életrajzának egy változatára: „Théodoric kéziratának Kasselben található kiegészítése.” Charles MONTALEMBERT, *Árpád-házi Szent Erzsébet, thüringiai hercegné életére*, ford. Havas István (Budapest: Új Ember, 2006), 221.

¹⁸⁶ Az átírás alapját egy 1484-es példány képezi, amely a Bayerische Bibliothek digitális gyűjteményében található. Florentinus Antoninus, *Summarium ... voluminis: partis hystorialis domini Antonini archiepiscopi Florentini*, [Mehrteilige Inkunabelausgabe] (Nuremberga: Anton Koberger, 1484), <https://opacplus.bsb-muenchen.de/search?id=10885823&db=100>.

A // között lévő betoldások a Cseh Nemzeti Könyvtár gyűjteményében lévő 1587-es kiadásból valók. Florentinus Antoninus, *Divi Antonini Archiepiscopi Florentini, et Doctoris S. Theologiae Praestantissimi Tertia Pars* (Lugduni: Ex Officina Iuntarum, 1587).

¹⁸⁷ Saját fordítás.

	<p>multitudine astantium elevata. Et ecce in occursum eius vir quidam de caelis admirabilis et gloriosus advenit, portans in dextera crucis vexillum: et cum eo infinita millia angelorum. Sicque eam /eam hiányzik/ alacriter suscipientes cum magno concentu ea in caelum deduxerunt.</p>	<p>hirtelen az égből egy csodálatos, glóriás férfi érkezett meg jobbában a kereszt zászlóját tartva és vele [együtt] milliányi angyal. Majd [a nőt] vígan befogadva, nagy egyetértésben az égbe vezették.</p>	<p>hogyan Szűz Mária mennybevitelét látta, és ez egyrészt bátorítás a jelen megpróbáltatásai közepett, másrészt eljövendő dicsőségének jele. Isten ugyanis ugyanabban a dicsőségben fogja részesíteni, mint Máriát, ha élete végéig hűségesen és engedelmesen követi akaratát.¹⁸⁸</p>
2.	<p>Post modicum temporis Elisabeth angelum cum quo loquebatur de praedicta visione interrogavit.*, qui* Ait ostensum est tibi in hac visione quomodo domina virgo Maria assumpta est in caelum in anima et corpore.</p>	<p>Kis idő múltán Erzsébet az angyalt, akivel beszélgetett, az előző látomásról kérdezte. Az így szólt: megmutatták neked ebben a látomásban, ahogyan Szűz Mária <i>befogadtatott a mennybe testben és lélekben.</i></p>	

A portugál ferences, Marcos de Lisboa azonban annak ellenére nem használja fel ezt a látomást, hogy a következőkben tárgyalt forrásból egy konkrét revelációt átemel.

5. *Floreto das cousas do Padre Sam Francisco & algús companheiros* [Virágoskert, azaz Szent Ferenc atyának és néhány társának dolgai]

Marcos de Lisboa Erzsébet életrajzának XII. fejezete több érdekes kérdést vet fel. Ennek elején található az egyetlen 'Floreto' jelölésű hivatkozás, amely Assisi Szent Ferenc *Fiorettijére* utal. A Szent Ferencnek tulajdonított eredeti művet valójában egy ismeretlen szerző állította össze a 14. században, melyet először olaszra, majd sok más nyelvre is lefordítottak. A hivatkozott szöveg Szent Ferenc és néhány követője életéről, cselekedeteiről

¹⁸⁸ Montalembert a következő hivatkozást közli a szövegrészlet alatt: „Théodoric kéziratának Kasselben található kiegészítése.” MONTALEMBERT, *Árpád-házi Szent Erzsébet, thüringiai hercegné életére*, 221. Azaz Dietrich von Apolda Szent Erzsébet életrajzának egy olyan másolatáról van szó, amely tartalmazta ezt a kiegészítést is. Tovább részletei a bibliográfiai részben: „A szöveg egyik német fordítása 1520-ban jelent meg Erfurtban, de ma már alig néhány példány létezik. A kasseli könyvtárban kézirat formában megtalálható, fontos kiegészítésekkel ellátva. Brüsszelben, a burgundiai könyvtárban létezik több flamand nyelvű fordítás.” MONTALEMBERT, 389.

és csodáiról szól. Ilyen értelemben Szent Erzsébet életével kapcsolatosan nem indokolt a szerepeltetése. Összevettem a magyarországi kiadások, illetve fordítások szövegét a portugál ferencesével, és nyilvánvalóvá vált, hogy azokban nem található semmilyen Erzsébetre vonatkozó referencia.

Létezik azonban a *Fiorettinek* egy spanyol nyelvű incunabulumban fennmaradt 1492-es fordítása, melyet Sevillában adtak ki.¹⁸⁹ Ennek a példánynak a 10. fejezete, eltérően a *Fioretti* korpuszának általában vett szöveg hagyományától, tartalmazza a Szent Erzsébetnek Szűz Mária által megmutatott revelációkat.¹⁹⁰ Jelenlegi tudásunk szerint ez az egyetlen ilyen kiadás. Ezek alapján pedig magától értetődővé válik a Marcos de Lisboa által jelzett hivatkozás, és az átemelt csodaleírás eredete is.

A 13 párbeszédes revelációból Marcos de Lisboa egyetlen esetet emel át. Megvizsgáltam a 15. századi spanyol ősnymtatvány vonatkozó szövegrészét és összehasonlítottam a portugál fordítással. Ezeket alább táblázatos formában közlöm, a levonható következtetéseket pedig utána összesítem. Emellett referenciaként a táblázat negyedik oszlopában Charles Montalembert Szent Erzsébetről szóló monográfiájának vonatkozó részlete olvasható, ugyanis a 19. századi francia szerző szintén megemlíti életrajzában ezt a jelenetet is.¹⁹¹

Táblázat: Szent Erzsébet Mária-revelációi

	Francisco de Assis, <i>Floreto</i> , Sevilla, 1492.	Marcos de Lisboa, Erzsébet életrajz, XII. fejezet	Marcos de Lisboa magyar fordítása ¹⁹²	Montalembert, Árpád-házi Szent Erzsébet életrajz
1.	Un dia le fuera fecha grande iniuria de la qual mucho turbada diose a la oracion y llorando y lagrimando muy fuertemente començo a rogar por todos aquellos	Recebeo hũa vez santa Isabel despois de viuua hua muy grande injuria, muy angustiada em sua alma deuse a oraçaõ. E chorando com	Megözvegyülése után egy alkalommal Szent Erzsébetet nagy igazságtalanság érte, és lelkében elcsüggedve	Egy másik alkalommal ellenségei ismét bántalmazták, de ez alkalommal olyan kegyetlenül, hogy az egyébként béketűrő Erzsébet a lelke

¹⁸⁹ FRANCISCO de Assis, *Floreto* (Sevilla: Meinardo Ungut: Estanislao Polono, 1492), 99r–102v., <http://purl.pt/31702/1/index.html#/200-201/html>.

¹⁹⁰ „Comiençanse las reuelaciones dela bienauenturada virgen Sancta Maria, fechas a una su deuota conuiene a saber sancta Ysabel segundo creydo.” [Következnek a boldog szűz, Szent Mária revelációi, melyeket egy odaadó hívének mutatott meg, akit Szent Erzsébettel szokás azonosítani a közhiedelem alapján.] FRANCISCO, 99r.

¹⁹¹ Montalembert, *Árpád-házi Szent Erzsébet, thüringiai hercegné életére*, 212.

¹⁹² Saját fordítás.

	de quiẽ ouiese recebido inurias. Suplicando por cada inuria touiese el señor por bien de dar un gozo ¹⁹³ a los que la [h]auiã entristecido.	muyto feruor rogar a nosso Senhor, por aquelles de quem tinha recebida a injuria, pedindo a nosso Senhor que por cada injuria teuisse por bem conceder hũa graça & consolaçaõ, a todos os que a tinhaõ injuriado.	imádkozni kezdett. Nagy buzgalommal sírt, kérve az Urat, hogy minden elszenvedett sérelemért áldást és vigasztalást adjon azoknak, akiktől a sértést elszenvedte.	mélyéig felindult. Az imában keresett menedéket: zokogni kezdett, és főleg azokat siratta, akik fájdalmat okoztak neki. Kérte az Urat, hogy minden egyes sérelemért cserébe részesítse őket valamilyen jótéteményben.
2.	E como assi fatigada ora se oyo una boz[!] que le dixo: „Nũca otras oraciones feziste assi gratas a mi, como estas: estas por cierto traspasarõ y penetraron: fasta las entrañas del mi coraçõn. Por la qual cosa yo perdonare a ti todos tus pecados que dexiste o feziste todo el tiẽpo de tu vida.” E contãdo cada uno de sus pecados dezia, „yo perdono tal pecado y tal.” Y todos los conto assi cada uno por su cabo. E como demandase [la Santa], quien fuese, [el] respõdido: „Yo so[y] aquel a los pies del I	E no feruor desta oraçaõ ouiuo hũa voz do Senhor lhe disse. Nũca outra oraçaõ fizeste, assi grata & apraziuel a mim, como esta a qual traspassou as minhas entranhas. Polo qual eu te perdoõ todos os peccados fizeste, do dia soubeste peccar ate esta hora, & cõcedote a minha graça.	És az imádkozás hevében meghallotta az Úr hangját, aki így szólt: „Soha nem imádkoztál ilyen örvendetesen és kellemesen hozzám, mint ez alkalommal, az [imád] most eljutott a szívemhez. Ezért megbocsátom neked az összes bűnödöt, amit mindezidáig elkövettél, attól a naptól kezdve, hogy képes voltál vétkezni eddig az óráig, és az én	Miközben erejét összeszedve így imádkozott, egy hang szólította meg: „Egyetlen imád sem okozott akkora örömet, mint ez most; könyörgéseid szívemhez szólnak. Ezért megbocsátom neked minden vétked, amelyet valaha is elkövettél.” És akkor a titokzatos hang elsorolta minden vétkét, miközben azt ismételte: „Ezt a bűnt is megbocsátom.” Erzsébet elcsodálkozott: „Ki vagy te, hogy ezeket mondod nekem?”

¹⁹³ Öröm, jócselekedet.

	vino la Magdalena.” E añadió allende desto y dixo, „do[y] te mi gracia.”		kegyelmemet adom neked.”	Mire a hang így válaszolt: „Az vagyok, akinek lábaihoz Mária Magdolna leborult a leprás Simon házában. ”
3.	E como ella pensase que vida le conuenio hazer de alli delante. El conoscedor de los secretos respondio. Espera en Dios: y haz bondad y dexa la seña. ¹⁹⁴	E como ella cuydasse, que vida lhe cõuinha hazer daly por diãte, o conhecedor dos secretos do coraçõ lhe respondeo. Espera em Deos, & faze bem & lanca de ti o peccado.	És mivel Erzsébet [azon] elmélkedett, hogy milyen életet éljen attól a naptól kezdve a végsőkig, a szívek titkainak ismerője válaszolt neki. „Bízz Istenben, cselekedj jót és vesd le magadról a bűnt. ”	Később, amikor azon szomorkodott, hogy nem volt mellette megszokott gyóntatója az Úr azt a szentet jelölte ki számára, akit a legjobban szeretett gyermekkorában: Szent János evangélistát. [...]

A Montalembert által közölt szöveg első fele (a táblázat első két sora) szinte teljes mértékben megfeleltethető a spanyol nyelvű látomásának, a táblázat harmadik sorától kezdve azonban teljesen eltérő szövegrészek következnek a két forrásban. Ennek oka feltehetőleg Montalembert kompilációs, adatgyűjtő eljárása: a szerző bizonyos jezsuiták által összegyűjtött brüsszeli kéziratokra hivatkozik.¹⁹⁵

A portugál ferences, aki forrásaként jelölte meg a spanyol (vagy inkább gallego) szöveget, nem teljesen szó szerint fordítja, de a tartalmi egyezések alátámasztják hivatkozásának

¹⁹⁴ Bízz Istenben, cselekedj jót és hagyj jelet [a világban].

¹⁹⁵ Timár Kálmán alábbi tanulmányában közli, a forrás lehetséges azonosítását: „Különbféle kéziratokban is közkézen forogtak Szent Erzsébet látomásai. A Szent Erzsébetéről szóló irodalomban legtöbbször a bollandisták XVII. századi brüsszeli kéziratára hivatkoznak, mely természetesen egy régi kéziratnak másolata. A brüsszeli kézirat címe: *Revelationes beatae Mariae factae beatae Elisabeth, Filiae Regis Hungariae*. A bollandisták kéziratának címével és kezdőszavaival egyező a vatikáni könyvtár egyik középkori latin kézírata. A Vatikán Ottoboni-könyvtárának 13. számú XIV. századi kézírata tartalmazza a látomásokat. Itt a cím: *Revelationes dne nre fete bte helisabeth filie regis ungarie*.” Timár Kálmán, „Adalékok kódexeink forrásaihoz (Második közlés)”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3 (1926): 169–184.

hitelességét. Főleg az elbeszélés középső részében (2. sor) érezhető a kompilációs eljárás hatása, mert egyszerűbben, összefoglalóan fogalmaz, és talán a könnyebb átláthatóság érdekében kihagyja Erzsébet és az Úr közötti párbeszédet.

A portugál és a spanyol szöveg közötti másik különbség pedig a harmadik sor utolsó mondatának lezárásában mutatkozik meg.

Spanyolul ezt olvashatjuk: *Espera en Dios: y haz bondad y **dexa la seña.*** [Bízz Istenben, cselekedj jót és **hagyj jelet [a világban]**].

Portugálul pedig: *Espera em Deos, & faze bem & **lanca de ti o peccado.*** [Bízz Istenben, cselekedj jót és **vesd le magadról a bűnt.**]

Az olasz nyelvű Maria-revelációk kiadásában pedig hiányzik a mondat harmadik tagja, és egyszerűen ennyi szerepel: *Abbi speranza in Dio, e opera bene.*” [Reménységed Istenben legyen és cselekedj jól.]¹⁹⁶

Továbbá Oliger kiadásában egy latin (14. század közepe) és egy katalán (15. századi) kéziratot közöl.¹⁹⁷ A latin szöveget hűen követi a spanyol fordítás egészen eddig az utolsó mondatig. A latin is ugyanúgy kezdődik „Bízz Istenben és cselekedj jót...” de folytatásában teljesen eltér. Lényegesen hosszabban kerül kifejtésre, és tartalmát tekintve eltér az összes eddigi változattól:

[Undecimus revelatio] *Spera in Domino et fac bonitatem et inhabita in terra et pasceris in divitiis eius, delectare in Domino et dabit tibi petitiones cordis tui. Revela Domino viam tuam et spera in eo et ipse faciet. Et educet quasi lumen iustitiam tuam et iudicium tuum tanquam meridiem. Subditus esto Domino et ore[?] eum. Noli [a]emulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira et derelinque furorem.*

[Tizenegyedik jelenés] *Bízz Istenben és cselekedj jót, élj a földön, és táplálkozz gazdagságából, gyönyörködj Istenben, és megadja neked a szíved kérését. Az Úr felfedi az utadat, reménykedj ezért és ő maga beteljesíti. El fog látni téged a te*

¹⁹⁶ Domenico CAVALCA és Domenico Maria MANNI, *Volgarizzamento delle vite de'Santi Padri. Secondo l'edizione di Firenze anno M.DCC.XXXI.*, 2. kiad., köt. 4 (Verona: Dionigi Ramanzini, 1799), 367., <https://books.google.hu/books?id=1w5v3x1c-O8C&vq=elisabetta&dq=Domenico%20Maria%20Manni%20vite%20di%20alcuni%20Santi&lr&hl=hu&pg=P A357#v=onepage&q&f=false>.

¹⁹⁷ OLIGER, „Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalaunensi”.

igazsággal és ítélettel, úgy mint a fény a délidőn. Vesd alá magadat az Úrnak és szájának. Ne irigykedj arra, aki az életében szerencsés, mert az ember, aki így tesz, igazságtalanul cselekszik. Tartózkodj a dühtől és hagyd el a haragot

A katalán nyelvű Mária-reveláció teljes egészében eltér az eddig olvasottaktól, mert abban Erzsébet egyes szám első személyben meséli el a vele történt csodát. A szövegek között pedig szinte alig található egyezés. A vizsgált rész a következőképpen alakul:

[XII.] Haies [e]sperança ferma en Deu e ell aiudará, e ama-lo de tot ton cor e en totes les tues obres t'esforça de plaure a ell tant solament, car amar Deus es vida.¹⁹⁸

Bízz erősen Istenben és ő segíteni fog, hogy teljes szívedből szeresd és minden munkáddal igyekezz csakis neki örömet okozni, hiszen az élet [nem más, mint] Istent szeretni.

Összefoglalva: a portugál fordító, Marcos de Lisboa a 15. század végi ösnyomtatványt használta a kompiláláskor, melyet időnként saját belátása szerint módosított. Ilyen módosításnak vélem azt is, hogy a jelenetet kifejezetten Erzsébet özvegyiségének időszakára teszi, holott erről semelyik másik forrás nem tesz említést.

6. *Chorinc[as] Antigas*, azaz a *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum*
[A Kisebb Testvérek 24 minisztergenerálisának krónikája]

A Marcos de Lisboa által *Cronicas antigas*ként két esetben citált forrás minden valószínűség szerint a *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum* címen ismert latin nyelvű krónikával azonosítható, amely Szent Ferenc működésétől kezdődően Leonard Giffoni (1373–1378) miniszter generális időszakával bezárólag írja le a ferences rend történetét. A krónikának létezett egy portugál nyelvű fordítása a 14. század végéről, amelynek egy része fennmaradt egy 15. századi kéziratban.¹⁹⁹ Az 1470-re datálható kódex töredékes állapotát nem fizikális veszteség vagy csonkulás okozta, hiszen a szövegtörzs önmagában szerves egésznek alkot és az utolsó lapon a kolofon is jól kiolvasható,²⁰⁰ hanem tartalmi hiány jellemzi;

¹⁹⁸ *Uo.*, 74–76.

¹⁹⁹ José Joaquim Nunes, *Crónica da Ordem dos Frades Menores (1209-1285): manuscrito do século XV, agora publicado inteiramente pela primeira vez e acompanhado de introdução, anotações, glossário e índice onomástico*, I–II, (Coimbra: Imprensa da Universidade, 1918), I., <https://archive.org/details/crnicadaordemd01nune>.; A 15. századi kézirat azóta digitálisan is hozzáférhető a Portugál Nemzeti Könyvtár oldalán. Ld.: Arnaldo de SARANO és, Estêvão EANES, „[Crónica dos Gerais da Ordem dos Frades Menores 1209–1285]” (1470), Biblioteca Nacional de Portugal, <http://purl.pt/31646>.

²⁰⁰ „Ezt a könyvet az Úr ‘470. évében, szeptember hó 14. napján egyedül írta meg Eãn[es] Estev[ão], J[u]an Estevez fia a Villa Francai Szent Antal Kolostor oratóriumában, melynek [maga is] lakója.” Majd alatta más

a 24 helyett csak az 1208–1285-ig terjedő időszak, azaz az első tíz miniszter generális idejének eseményeiről ad számot. Nunes a 15. századi portugál kézirat textológiai és filológiai vizsgálata során megállapította, hogy a szöveg nyelvezete meglehetősen archaikus: olyan végződéseket, nyelvtani alakzatokat és helyesírási formákat használ, melyek az 1430-as évekre már kikoptak a portugál helyesírásból. Többek között ezen érvek alapján is az első portugál kézirat keletkezését a 14. század végére teszi.²⁰¹ Feltehetőleg a *Chronica XXIV Generalium* egy elég korai másolata jutott el az Ibériai-félszigetre, ahol átültették a portugál ferences közösség anyanyelvére a latinul nem tudók számára. Majd ezt a portugál fordítást másolták le 1470-ben a Villa Francai Szent Ágoston Kolostorban. Nunes által megválaszolatlan marad a kérdés a kódex töredékességét illetően, csupán hipotézisekbe bocsátkozik egy fellépő hiány vagy megsemmisült részlet pótlására vonatkozóan. További kutatásokat igényel az is, hogy vajon az első portugál fordítás is töredékes volt-e, vagy csak a 15. századi másolat készült el ilyen formán.

A következőkben három Erzsébet-életrajz kerül összehasonlításra: az első a *Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum* kritikai kiadásából vett latin nyelvű életrajz,²⁰² a második az 1470-ben készült *Crónica dos Gerais da Ordem dos Frades Menores 1209–1285* címen ismert portugál nyelvű kéziratában lévő életrajz, melyet szintén annak kritikai kiadásából vettem. A harmadik pedig a Marcos de Lisboa krónikájában található Szent Erzsébet-*vita* azon fejezetei, amelyek előtt a *Chronic[as] Antigas* hivatkozás szerepel, jelesül a XIII. és XVII. fejezet, és a negyedik oszlopban ez utóbbiak magyar fordítása olvasható.²⁰³ Ennek nincs szövegkiadása, így az átírás a forrás alapján történt. A források balról jobbra időrendben követik egymást, igazodva a legkorábbi teljes szöveghez. A XXIV generális krónikájában található Erzsébet-életrajz tartalmilag négy részre osztható fel, melyből a két csoda leírása (alább 1. és 2. sorok), az özvegység és a szentté avatás (3.), illetve a Szent Kingáról²⁰⁴ való megemlékezés (4.) tesz ki egy-egy részt.

tintával: „A Villa Francai Szent Antal Kolostor vikáriusa, a gallego Antonio Rybeyra barát rendelte el a könyv megírását. Az Úr 1450. évében.”

²⁰¹ Introducao, Nunes, *Crónica da Ordem dos Frades Menores (1209-1285): manuscrito do século XV, agora publicado inteiramente pela primeira vez e acompanhado de introdução, anotações, glossário e índice onomástico*, 1:X–XIX.

²⁰² A Patribus Collegii S. Bonaventura, szerk., *Chronica XXIV Generalium Ordinis Minorum*, köt. I–III, Analecta Franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum (Ad Claras Aquas (Quaracchi): Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1897), III. köt., 221–222.

²⁰³ A portugál ferences Szent Erzsébet-életrajzát saját fordításban közlöm.

²⁰⁴ Szent Kinga IV. Béla király lánya volt, aki a lengyel uralkodóházba házasodott be, férje halála után pedig klarissza zárdát alapított és oda visszavonva töltötte özvegységét.

Táblázat: A ferences krónika Erzsébet-életrajza és annak portugál hagyománya

	<i>Chronica XXIV Generalium Ordinis Fratrum Minorum</i>	<i>EANES, Estêvão, „[Crónica dos Gerais da Ordem dos Frades Menores 1209–1285]” 1470.</i>	<i>MARCOS de Lisboa, Crónicas da Ordem dos Frades Menores (XIII. és XVII. fejezetek)</i>	<i>MARCOS de Lisboa, Crónicas da Ordem dos Frades Menores (részletek magyar fordítása)</i>
1.1.	Clarebat non tantum generis nobilitate quam morum Deo dilecta sancta Helizabeth, filia régis Hungariae, Ordinis fratrum Minorum mater et filia singularis.	Resplandecia outro sy em aquelle tempo ha amada de Deus santa Helisabed, filha delrey de Ungria, madre dos fraires menores e filha singular, nom ta[m] solamente em nobreza de linhagem, como em nobreza de costumes.	Era a bemaenturada santa Elisabeth singular mãy & filha dos frades Menores, como a que era chea do espirito de porea & desprezo do mundo elles professauão.	Boldog Erzsébet egyedülálló anyja és leánya volt a [Ferences] Kisebb Testvéreknek, minthogy teljesen áthatotta a szegénység szelleme és megvetette a világi [javakat], ahogyan ezt ők tanították.
1.2.	Quae cum semel, adhuc sub viri iugo existens, viro appareret macie ac tristitia tabefacta de causa interrogata respondit, quod quia tanto tempore servos Dei non viderat et verbi Dei pabulo fuerat privata; ob hoc sic interius et exterius erat non immerito	Á quall como, estando ainda sob o jugo de seu marido, a qual estava deslida de emmagreçemento e de tristeza, pregumtamdo-lhe a causa porque asy estava, respondeo, por que em tanto tempo nom avia vistos os servos de Deus e avia siido privada do pasto da palavra de Deus, que por	E passando hũa vez algũs dias que não vio os frades Menores, fezse descorada & triste, & pregütandolhe o Lantgraue seu marido pola causa de sua tristeza, respondeo. Por ha tanto tempo não vy os seruos de Deos, nẽ ouui delles as palauras do Senhor, por isso ando assi triste de dentro & fora.	Történt egyszer, hogy amikor néhány napig nem látta a ferencesek testvéreket, elsápadt és szomorú lett; és amikor férje, az Ögróf az ő szomorúságának okát kérdezte, azt felelte neki. „Mert már nagyon rég nem láttam Isten szolgálait, se nem hallottam tőlük az Isten igéjét, ezért

	alterata.	esto asy de demtro como de fora, nom sem mereçimemto, estava demudada.		vagyok hát kívül és belül ilyen szomorú.”
1.3.	Tunc vir eius statim duos fratres Minores ad eam venire fecit, ut iuxta votum cum ipsis de Deo loqueretur. Quae eos videns laeta nimis et gaudens, eum iuxta quendam fluvium incedens cum uno ipsorum viro perfecto de salute animae cum magno fervore tractaret, inter alia dixit sibi:	E emtomçe seu marido fez logo viir a ella dous fraires menores, porque falase com elles de Deus, segundo o seu desejo. A qual veemdo os fraires foy muy alegre e, andamdo acerca de huum riio, como traitase com huum de aquelles fraires da saúde da sua alma ferventemente, aquell fraire, que era barom perfeito, disse-lhe ella amtre as outras cousas:	E o Lanthgraue mādou logo chamar dous frades Menores, pera com elles falar de Deos a Santa como desejava. Os quaes como a Sāta vio tornou-se tão alegre, como se vira nelles a Christo, & com hum deles seu padre spiritual, falando com grāde feruor de Deos & da saúde de sua alma, disse entre outras muytas cousas.	Erre az Őgróf rögtön elküldetett két ferences barátért, hogy a Szent asszony óhaja szerint beszélgethessen velük Istenről. Ahogy meglátta őket a Szent, olyan boldog lett, mintha bennük Krisztust látta volna meg; és közülük az egyik, az ő lelki vezetője, egyebek között nagy buzgalommal beszélt Istenről és [Erzsébet] lelkének egészségéről.
1.4.	„Super omnia cordis mei pungitiva, pater carissime, unum est, quod experior, forte meis peccatis exigentibus, me a Deo modicum diligi, quamvis ego ipsum coner diligere iuxta posse; et ideo multum timeo, quod me abiciat tamquam sua dilectione indignam.”	<i>Padre muito amado, sobre as outras cousas que o meu coração apremem, hūua he a que acho por espiemçia e por ventura que por os meus pecados que o mereço, e he que som pouco amada de Deus, ainda que eu me esforce de o amar, segundo meu poder, e porem muito temo que nom[!] me lamçe de sy, assy como nom digna do seu amoor.</i>	<i>Sobre todas as cousas padre, que a minha alma daõ paixão & fazem triste he esta hūa, cuydar que merecem meus pecados que eu seja muyto pouco amada de Deos, posto eu trabalhe sempre de o amar com todas minhas forças & por isso temo muyto que me lance de si como indigna de seu amor.</i>	„Azokat a dolgokat illetően, atyám, amelyektől a lelkem szenved, van egy, amely azt igazán szomorúvá teszi: tudni, hogy a bűneim miatt megérdemeltem, kevésbé legyek szeretve Isten által. Jóllehet folyton azon dolgozom, hogy minden erőmmel őt szeressem, és ezért nagyon félek, hogy méltatlannak ítélni szeretetére és kivet magából.”

1.5.	Frater vero ille plenus Spiritu sancto respondit, quod Deus incomparabiliter ipsam plus diligeret, quam diligeretur ab ea.	E o fraire, cheo do Sprito samto, respodmé-lhe que Deus sem comparaçom amava a ella mais que nom ella a elle.	E o religioso com grande afirmação lhe certifica que sem comparaçã era muyto mais amada de nosso Senhor Iesu hristo, do ella o amava nem podia amar.	A szerzetes nagyszerű szavakkal bizonygatta neki , hogy összehasonlíthatatlanul nagyobb a mi Urunk, Jézus Krisztus szeretete [Erzsébet] iránt, mint ahogy [Erzsébet] szereti, vagy egyáltalán képes lenne szeretni az Urat.
1.6.	„Si, ait Sancta, hoc verum esset non me cum tot miseriis et languoribus ab eo separari permetteret etiam per momentum.”	E disse santa Helisabeth: <i>Se esto fosse verdade, nom permeteria que eu fosse delle apartada em tantas misquindades e fraquezas por huum momento.</i>	<i>Se assi fosse (disse a Santa) não permitiria o Senhor eu fosse delle apartada hũ so momento, com nenhũas infirmidades ou trabalhos, como eu desejo que muyto o amo.</i>	„ <i>Ha ez így lenne, (válaszolta a Szent), akkor [az Úr] nem engedné, hogy egy pillanatra is távol legyek tőle, sem betegséggel, sem más munkával, hiszen annyira vágyom szeretni őt.</i> ”
1.7.	Cum frater ille oppositum fortiter assereret et multis rationibus declararet, Sancta in quendam arborem quae erat a parte fluminis per quem ambulabant, digito ostendens dixit:	E, como o fraire firmemente afirmase em comtrairo e o declarase por muitas razões, santa Helisabeth demonstrou, sinamdo com o dedo, hũa arvor que eslava da outra parte do riio por homde andavam e disse:	E tornou aquelle spiritual religioso a afirmar & mostrar com muytas razoês, quanto o amor diuino com que nos Deos ama, excede o nosso, porque o seu amor he infinito, eterno, forte, puro & inteyro mas o nosso pequeno, tēporal, fraco, imprudo & imperfecto. E mostrando a Santa com sua mão hũa aruore que estaua alem de hum rio, junto do qual eles estauão, disse.	Ezután ez a lelki vezető válaszában kijelentette és több érvelvel bebizonyította, hogy az isteni szeretet, mellyel Isten szeret minket, mennyivel túlszárnyalja a mi [szeretetünk] határait, mert az ő szeretete végtelen, örök, erős, tiszta és teljes, a miénk pedig kicsi, időleges, gyenge, tisztátalan és tökéletlen. [Ekkor] a

				Szent egyik kezével rámutatott egy fára, ami annak folyónak a túlszárnyán volt, amely mellett ők is álltak és mondta.
1.8.	„Citius, crederem, illam arborem se ipsam posse ultra fluvium transferre, quam quod Deus me tantum in istis calamitatibus dimitteret, si, quantum ego ipsum diligo, me sua dulcedine reamaret.”	<i>Antes creeria eu aquella arvor pasar-se ella meesma a esta parte do rio que nom creer que Deus tanto me leixasse em aquestes males, see com a sua dulçedom elle amasse a mim tanto como eu amo a elle.</i>	<i>Mais asinha creerey qe que aquella arvore se mudara a estoutra parte do rio crer que o Senhor me ama tanto como o eu amo, pois me deixa com aduclidão de seu amor ser delle ausentada.</i>	„Hamarabb elhinném, hogy az a fa átköltözik a folyónak erre a partjára, mint azt, hogy az Úr annyira szeret engem, mint [amennyire] én őt, mivelhogy az ő édes szeretetének hiányával hátrahagy engem.”
1.9.	Mirabile certe! vix sermonem compleverat, et ecce arbor illa subito evulsa radicitus in partem aliam fluminis transplantatur. Stupefacta illico Christi ancilla in faciem suam cadens fratri credit et immensas gratias Deo egit.	Çertamemente esto he maravilha que, apenas ella avia acabado de dizer estas palavras, ex que arvor supitamente foy arramcada de rraizees e trespada donde estava aa outra parte do rio. E a serva de Jesu Christo foy desto muito maravilhada e, derrubamdo-sse sobre sua cara, logo creo e fez a Deus graças.	Foy cosa maravilhosa que em acabando a Santa estas palavras, acabou a arvore de se arrancar com todas suas rayzes & plantarse em parte contraria. E palmada a serua de Iesu Christo & juntamente sentindo em sua alma quão infinitamente nos excede o Senhor cõ seu infinito amor, cahio em terra confessando ao Senhor ser vencida do seu amor & dando-lhe infinitas graças. ²⁰⁵	Csodálatos dolog történt ekkor, amint a Szent befejezte szavait, a fa gyökerestül kirántódott és magát a folyó túlszárnyára ültette. És összecsapta erre a kezét Jézus Krisztus szolgálóleánya, egyből érezte lelkében, milyen végtelenül túlszárnyal minket az Úr az ő végtelen szeretetével, majd a földre borult és megvallotta az Úrnak, hogy legyőzetett a szeretete

²⁰⁵ Marcos de Lisboa I. rész, 9. könyv, XIII. fejezet, *Fejezet Szent Erzsébet könnyeiről és alázatosságáról.*

				által , melyért örök hálát adott neki.
2.1.	Ipsa etiam sancta Helizabeth quoddam hospitale construxerat, in quo pauperibus devotissime serviebat. Nullum tamen infirmum ibi recipiebat libenter, nisi prius confiteretur, sciens, quod peccator pane, quo vescitur, non est dignus.	Outrossy esta samta Hehsabeth aviia feito huum esprital em no qual servia muy devotamente aos pobres, e empero nom reçebya hi de booa memte a nehuum emfermo, se primeiramente nom fosse comfesado, sabendo que o pecador nom he digno do pam que come.	Guardaua a Sancta este regimento em o seu hospital não rescebia algũ sem primeiro se confessar & alimpar sua cõsciencia , porque o peccador não merece a Deos o pão come.	A Szent ispotályában az volt a szabály, hogy addig nem fogadott senkit, ameddig az nem gyónt és meg nem tisztította a lelkiismeretét , mert aki bűnös, nem érdemli meg Istentől a kenyeret, amit megeszik.
2.2.	Dum autem quidam caecus se recipi peteret et inconfessus non admitteretur, ille turbatus Dominum blasphemavit, sed per Sanctam et quendam fratrem Minorem devotum, qui ibi erat, reprehensus confessus est et receptus. Ille vero frater dixit Sanctae:	E, como huum cego nom comfesado demandase seer recebido aly e nom no reçebesem, foy por ello torvado e b[<i>l</i>]asfamou do Senhor, mais foy repremdido dello por samta Helisabell e por huum fraire menor devoto, que estava hy, e comfesou-sse e foy recebido.	E aconteceo hũa vez, hũ cego pedio que o recebessem, mas não se queria cõfessar & tornandose blasfemãdo por o não recebião, foy reprehendido & amoestado pola bemaumenturada Sancta & por hũ deuoto frade Menor que ali estaua, com tão santas palauras, que o cego se conuerteo ao Senhor & logo se confessou muy deuotamente , & foy recebido.	Történt egyszer, hogy egy vak ember kérte, hogy fogadják be, de nem akart meggyónni és amikor nem fogadták be, az Istent káromolva elfordult. Ekkor megdorgálta, és a lelkére beszélt a boldog Szent és egy áhítatos ferences barát, aki az esetnél jelen volt, méghezózá olyan szent szavakkal, hogy a vak megtért az Úrhoz, majd áhítatosan meggyónt, ezután már befogadták a kórházba.
2.3.	„Domina, ex quo sibi dedistis cibum, restituatis et visum.”	E aquella fraire disse a samta Helisabeth: <i>Senhora, pois que lhe destes o comer, dade-lhe</i>	E o religioso menor disse a santa Isabel, que, pois, lhe tinha dado o comer, desse tambem a vista a aquella	A ferences barát azt mondta Szent Erzsébetnek, hogy ha már adott enni, akkor

		<i>a vista.</i>	pobre cego. E a Santa como chea de humildade & charidade respondeo.	adja vissza a látását is ennek a szegény, vak embernek. És a Szent tele kegyes jótékonyással így válaszolt.
2.4.	Et illa: „Hoc esset multum, sed vos procuretis sibi unum oculum, et ego pro alio laborabo.”	E disse ella: <i>Esto seerá muito, mais procurade-lhe vós a vista a hum olho, e eu procurarey por o outro.</i> E o fraire outorgou-lho asy.	<i>Grande obra he essa, padre que soo nosso Senhor pode fazer, porque elle so alumia os cegos, mas, pois, taõ misericordiosamente deu o lume de sua graça a esete cego, não lhe negara o lume dos olhos, procuraylhe vos com vossas oraçoës o lume de hum olho & eu trabalherey polo outro.</i>	„Nagy munka ez, atyám, melyet csak a mi Urunk képes véghez vinni, hiszen csak ő adhatja vissza a vakok szeme világát, de mivel a dicsőség fényével oly könnyörületesen megvilágította ezt a vak embert, nem tagadja majd meg tőle a szeme világát sem; te kérd Őt imáidban az egyik szeme világáért és én pedig a másikért fogok [ekképpen] fáradozni.”
2.5.	Quo concesso, orat frater Deum, et restituitur caeco unus oculus satis parvus; Sancta vero orans alium oculum restituit, sed maiorem. Et sic perfecte vidit, et ex inaequalitate oculorum varietas orantium forsán ostenditur et inaequalitas meritorum.	E, o fraire fazendo oraçam, foy restituída ao cego a vista de hum olho assaz pequeno, mais, orando santa Helisabell, foi-lhe restituída a vista ao outro olho, mayor que nom no outro. E assy o cego vio perfeitamente e por ventura que em na desyqualdade dos olhos [se] demonstra a	E orando o religioso pola vista daquelle cego foylhe restituydo hum olho muyto pequeno, & fazendo a santa oraçoão foylhe restituydo o outro olho muy grande, & assi vio perfectamente, mas na differença dos olhos, mostrou o Senhor a differença dos merecimentos. ²⁰⁶	És imádkozván a barát a vak ember visszakapta látását az egyik szemére, amelyik nagyon kicsi maradt; a Szent imájának hatására visszakapta látását a másik szemére is, mely igen nagy lett. És így is tökéletesen látott, de a szemek közötti különbségben

²⁰⁶ Marcos de Lisboa I. rész, 9. könyv, XVII. fejezet, *Szent Erzsébet ispotályban történt csodái.*

		diversidade dos oradores e a desigualdade dos mereçimentos.		az Úr megmutatta az érdemek közötti különbséget.
3.1.	Post mortem autem viri Religionem intrans Poenitentium sub tertia regula beati Francisci, portans chordulam et mantelium faciebat poenitentiae dignos fructus. Quae post mortem miraculis radiosa fuit per dominum Papam Gregorium IX. Sanctorum catalogo annotata.	E depois da morte do marido delia entrou em na religiom dos penitemtes so a terceira regra de sam Framçisco e, trazendo corda e manto, fazia fructos dignos de penitencia, a qual[!] depois da morte respramdeço por muitos milagres e por o senhor papa Gregório nono foy anotada em no martilojo dos santos.	Tinha a bemaenmrada santa Isabel voto feito, que viuêdo depois da morte de seu marido, viueria em perpetua castidade, obediencia & pobreza, o qual comprio com muyto feruor. Por tomou o habito dos penitentes da terceyra ordem do padre S. Francisco, vestindole de tunica & m̃to de burel, & muyto remendado de saco & outros pedaços com amor da pobreza. ²⁰⁷	Boldog Erzsébet fogadalmat tett, hogy férje halála után örök tisztaságban, engedelmességben és szegénységben fog élni, melyet nagy buzgalommal teljesített. Mert felvette Szent Ferenc atya bűnbánó harmadrendjének ruházatát, és tunikába, durva gyapjúköpenybe és foltozott zsákszövetekbe öltözött a szegénység szeretetéért.
4.1.	Et post aliquos annos soror sua germana, Zingua nomine, ingreditur Ordinem sanctae Clarae, in quo tanta sanctitate in vita resplenduit et post mortem tot miraculis coruscavit, quod de eius canonizatione magnus fuit in Romana Curia et solemnus tractatus.	E depois de alguuns anos outra sua irmã, por nome Zinga, entrou em na Hordem de samta Clara, em na qual respramdeço em tanita samtidade e[m] vida e depois da morte por tantos milagres que em toda a corte de Roma foy solenemente trautado da sua canonizaçom.	Foy tambẽ destes primeyros sanctos tempos dona Zingua filha del Rey de Vngria & irmã da bemaumenturada santa Isabel viuua, a qual tomando o hábito & profissaõ de santa Clara, resplandeceo despois de santa Isabel , em tanta sanctidade & milagres na vida & na morte, que se tratou muy solennemente em a corte de Roma ante o	Ezekben az első szent időkben történt az is, amikor Kinga asszony, Magyarország királyának lánya és boldog Szent Erzsébet özvegy testvérhuga felvette Szent Klára habitusát és hivatását, és Szent Erzsébetet követően akkora szentségben és oly sok csodával tündökölt

²⁰⁷ Marcos de Lisboa, I. rész, 9. könyv, XVI. fejezet, *Hogyan lett Szent Erzsébet apáca és építettett tekintélyes kórházat a szegények számára.* Ennél a fejezetnél nem hivatkozik a *Chronicas Antigasra*, de némi átfedést itt is találhatunk Erzsébet ferences rendbe való belépéséről.

			Papa sobre sua canonização. ²⁰⁸	életében és halála után, hogy a pápa ünnepélyesen foglalkozott a kanonizációjával a római udvarban.
--	--	--	--	---

Bár Marcos de Lisboa idején hozzáférhető volt a portugál anyanyelvű kézirat, azt azonban nehéz megállapítani csak az Erzsébet-életrajz alapján, hogy vajon ismerte vagy használta saját krónikájának összeállításakor. A választ erre a kérdésre a két krónika teljes összevetése adhatná meg, amely azonban túlmutat e dolgozat keretein. Mégis fontos kiemelni, hogy Erzsébet egy ferences legendája a 14. század végén már anyanyelven jelent meg Portugáliában. A két krónikában szereplő Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzok összehasonlítása után következő megállapításokat lehet tenni.

A vonatkozó részek összeolvasása után elmondható, hogy a 15. századi portugál kódex – és ebből kifolyólag annak forrása is – pontosan követi a latin eredetét, a fordítás ebben az esetben szinte szó szerinti. A két portugál nyelvű szöveg összevetése után teljes bizonyosságot csak afelől szerezhethünk, hogy a Marcos de Lisboa-féle krónika adott fejezeteinek elején lévő hivatkozások valóban erre a szövegcsoporthoz vonatkoznak, az viszont kevésbé egyértelmű, hogy vajon a latin vagy a portugál nyelvű forrást, vagy esetleg mindkettőt használta-e a kompilációkor. A két portugál szöveg tartalmában nagyrészt megegyezik, de jelentősen eltér egymástól nyelvezetében, így egyaránt tekinthető az archaikus portugál nyelv Marcos de Lisboa által végrehajtott modernizáló átdolgozásának, és a latin krónika egy, a korábitól független, új és immár sokkal „modernebb” portugál nyelvre történő fordítás eredményének is. Talán a portugál kézirat használata mellett szól az, hogy a prológusban felsorolt források között és a rövidítésekben is portugál nyelven hivatkozik rá, míg más, latin nyelvű munkák esetében a latin megjelölés szerepel (Ld. [Táblázat 1.](#) 12-13. sor). Tovább erősíti a hipotézist az a tény, hogy az előző fejezetben tárgyalt *Fioretti* spanyol nyelvű incunabulumának tulajdonosa sokáig ugyanaz a Vila Francai ferences kolostor volt, ahol a XXIV miniszter

²⁰⁸ Marcos de Lisboa, I. rész, 8. könyv, XLIII. fejezet. *Doutras sanctas freyras que florecerão nelles primeyros tempos na ordem de sancta Clara* (A többi szent apácákról, akik Szent Klára rendjében az első időkben virágoztak) 227r.

Annak ellenére, hogy a fejezet elején a ‘*Cõformidades.*’ hivatkozás olvasható. A fejezet nagyobb részét vette onnan, azonban az is látszik, hogy ezt az utolsó bekezdés a *Crónica dos Gerais da Ordem dos Frades Menores 1209–1285 c.* krónikából való.

generális krónikájának (részleges) portugál fordítása elkészült a 15. század végén. E megállapításom továbbra sem bizonyító erejű, azonban mégis egyre valószínűbb, hogy Marcos de Lisboa a portugál kéziratot is használhatta.

Megfigyeléseim szerint a *Chronica XXIV Generalium*-ból kiemelt, Erzsébetre vonatkozó rész narratív struktúrája megváltozik, amikor Marcos de Lisboa saját művének kontextusában helyezi el azt. Olyan szerkezeti módosításokat hajt végre rajta, melynek következtében három részre ‘darabolódik’ fel a szöveg. A XIII. és XVII. fejezetben található csodaleírások mellett az Erzsébet-*vita* végén olvasható Szent Kingára vonatkozó részt (4.1. sor) az eredeti kontextusától függetlenül jelenik meg a klarissza női szentek között; az eljárás a szerző kompilációs módszereibe enged némi betekintést.²⁰⁹ Tehát az egyes hiányokat és az adott helyeken fellépő eltéréseket (főleg a bevezető és lezáró elemek esetében) megmagyaráz a tény, hogy Marcos de Lisboa Erzsébet-életrajza nagyobb léptékben és részletesebben fejti ki a szent életét, melyből a felhasznált részek tulajdonképpen csupán két fejezetet tesznek ki.

Szót kell azonban ejteni az ezen felül jelentkező eltérésekről is, amelyek a lisszaboni ferences látványos kiegészítéseiben nyilvánulnak meg (félkövérrel kiemelt részek). Véleményem szerint ezeket az addendumokat Marcos de Lisboa-nak tudhatjuk be, lévén magyarázó, kiigazító jellegűek. Szerepüket tekintve pedig egyrészt a ferencesek jelenlétét és hatását hivatottak erősíteni a szent életében, mint például a következő helyeken:

„Ahogy meglátta őket a Szent, olyan boldog lett, mintha bennük Krisztust látta volna meg.”
([Táblázat 2.](#) 1.3. sor)

„Ezután ez a lelki vezető válaszában kijelentette és több érveléssel bebizonyította, hogy az isteni szeretet, mellyel Isten szeret minket, mennyivel túlszárnyalja a mi [szeretetünk] határait, mert az ő szeretete végtelen, örök, erős, tiszta és teljes, a miénk pedig kicsi, időleges, gyenge, tisztátalan és tökéletlen.” ([Táblázat 2.](#) 1.7. sor)

Másrészt pedig úgy gondolom – ami talán ez utóbbi példából is látszik –, a kiegészítések arra szolgáltak, hogy a 16. század vallási felfogásához igazítsák a 14. századi szöveget. Például a folyóparton történt csoda Erzsébet részéről kissé számonkérő hangvételét Marcos de Lisboa mintha azzal igyekezne ellensúlyozni, hogy kihagy bizonyos részeket az eredeti szövegből (amelyek a latin és a portugál változatokban egyaránt szerepelnek). Továbbá amikor a csoda

²⁰⁹ Az említett rész az I. rész 8. könyvét lezáró XLIII. *A többi szent apácákról, akik Szent Klára rendjében az első időkben virágoztak* című fejezetben.

révén Erzsébet számára is bebizonyosodott, hogy Isten kegyeltjei közé tartozik, akkor ezzel az engesztelő jellegű kiegészítéssel találkozhatunk:

„*És összecsapta erre a kezét Jézus Krisztus szolgálóleánya, egyből érezte lelkében, milyen végtelenül túlszárnyal minket az Úr az ő végtelen szeretetével, majd a földre borult és megvallotta az Úrnak, hogy legyőzött a szeretete által.*” (Táblázat 2. 1.9. sor)

A csodák leírásánál is észrevehetően körültekintőbben fogalmaz a portugál ferences. A vak szemeinek gyógyítása esetében például a csoda isteni mivoltáról olvasható egy rövidebb magyarázat, melyet dialogizálva Erzsébet fogalmaz meg: „*Nagy munka ez, atyám, melyet csak a mi Urunk képes véghez vinni, hiszen csak ő adhatja vissza a vakok szeme világát, de mivel a dicsőség fényével oly könyörületesen megvilágította ezt a vak embert, nem tagadja majd meg tőle a szeme világát sem; [...].*” (Táblázat 2. 2.4. sor).

ii. Marcos de Lisboa, Crónicas da Ordem dos Frades Menores II. rész

A *Crónica* második része 1562-ben jelent meg Lisszabonban és tulajdonképpen az előző kötet által tárgyalt időszak folytatásaként értelmezhető, amennyiben a Szent Ferenc halála utáni első káptalani gyűlések eseményeitől körülbelül a rend obszerváns és koventuális ágaira való feloszlásáig tartó eseményeket veszi sorra. E kötet olvasóhoz intézett bevezetőjében emlékezik meg a peregrinációról, amelyet anyaggyűjtés céljából tett meg. Olyan könyveket szerzett be, melyekből Spanyolországban nem ismert példányt (ritkaságukat tovább hangsúlyozza azzal a megjegyzésével is, miszerint kételkedik, hogy ezek cizmontana provinciákban bárhol meglennének).²¹⁰ Felsorol néhányat ezek közül az újabb könyvek közül. Az első a *Spec[c]hio de frati minori* [Kisebb Testvérek tükre], aztán a *Francisquina* néven emlegetett, Santa Maria degli Angeli provinciában népnyelven (em vulgar) állítottak össze „az obszervánsok idején.” Ez első, minden bizonnyal a *Specchio di perfezione*-nak

²¹⁰ E posto que por ajuntar estas cousas me foy forçado fazer hũa peregrinação a Italia com a prouisam de nossa regra, que he a pe pedindo por amor de Deus, não me pode pesar de tanto trabalho, porque doutra maneira não se podia bem continuar a Hystoria da ordem, & memorias de tam sanctos varões como nas religiões do padre Sam Francisco ouue em todo tempo, do que spero resultara grande gloria do Senhor em os seus sanctos & **algüs liuros das Hystorias da ordem os quaes não há em Hespanha, nem creyo que se acharão em as Prouincias Citramontanas.** Marcos de Lisboa és Luis dos Anjos, *Parte segunda das Chronicas da Ordem dos Frades Menores e das outras orde[n]s segunda & terceira, instituidas na Igreja per o Sanctissimo Padre Sam Francisco*, köt. 2 (Lisboa: Pedro Crasbeeck, 1615), [A prológus 3. számozatlan oldala], <https://books.google.hu/books?id=AMASIKGn8LAC&hl=hu&pg=RA3-PA184#v=onepage&q=ifabel&f=false>.

[Tökéletesség tükre] feleltethető meg.²¹¹ Míg ez utóbbi Giacomo Oddi (1400k.–1487) ferences szerzetesnek tulajdonított *Franceschina* címen ismert műve. Ezt követően a XXII. János pápasága idején tevékenykedő Angelo Clarenó *Chronica septem tribulationum Ordinis Minorum* című munkájára tesz utalást. Végül pedig Marianus Florentinus 15. századi krónikájára hivatkozik (*Fasciculus Chronicarum*). Kritikát fogalmaz meg ez utóbbi latin nyelvű művel kapcsolatban, miszerint az annyira terjedelmes, hogy emiatt nem válhatott ismertté a világon. A prológusban írottak alapján az derül ki, hogy a firenzei San Salvatore al Monte konvent könyvtárának egyik példányából dolgozott, és hogy a munka legnehezebb része a legendák lerövidítése volt.

1. Portugáliai Szent Erzsébet életrajza

Ugyanúgy, mint a *Crónica* előző részét, ezt is könyvekre osztja fel (összesen tíz könyvre). A portugál szent életrajza a születésétől a haláláig, illetve a halála után történt csodákkal együtt a nyolcadik, a harmadrendet magában foglaló könyv XXVI–XXXII. fejezeteiben olvasható (210v–214v). Az életrajz Árpád-házi Szent Erzsébetéhez hasonló jelentőségét mutatja annak terjedelme is: hét nagyobb fejezetre osztva kilenc oldalon át ismerteti életének különböző szakaszait. Az első – szám szerint XXVI. – fejezet gyermekkorától a házasságáig tart, a második a házasságáról és az általa elsimított konfliktusokról, a harmadik a házassága alatt (is) szigorúan tartott szent gyakorlatairól szól (hogyan és mennyit böjtölt, imádkozott és osztott alamizsnát). A negyedik fejezet a királyné által a szegények számára alapított intézmények és a bennük végzett munka ismertetése teszi ki. Az ötödikben a Szent Klára monostor építéséről és a királyné megözvegyülésének körülményeiről ír. A hatodik az özvegyiségében történt csodákról, a hetedik (utolsó, és szám szerint XXXII.) fejezet pedig a szent királyné haláláról és az utána történt csodákról szól.

Az életrajz mellett egyetlen forráshivatkozás található, *Lenda* megjelöléssel, de hogy valójában hány forrásból dolgozott, azt a következőkben a legenda szövegének alaposabb vizsgálatával igyekszem behatárolni.

Lendaként ismeri a szakirodalom a királyné első életrajzát, amelyről bővebben a 3.2.1. fejezetben írtam. A Szent Királynéként tisztelt Izabelt már a halála előtt is nagy tisztelet övezte a coimbrai egyházmegyében. Ennek oka többek között karitatív cselekedetei voltak:

²¹¹ Kritikai kiadását ld.: Daniele SOLVI, ANONIMO DELLA PORZIUNCOLA, *Speculum perfectionis status fratris Minoris. Edizione critica e studio storico-letterario*, Edizione Nazionale dei Testi Mediolatini 16 (Firenze: SISMEI, 2006).

egy 1333-as éhínség során nyújtott segítsége, a Szent Erzsébetnek szentelt kórház megalapítása, és – talán mind közül a legfontosabb – az általa patronált Szent Klára monostor alapítása volt. A szentté avatási eljárás megindításának szándékával fia, IV. Alfonz és a megye püspöke, Salvado Martins által megrendelt életrajz a halála utáni években keletkezett. Ez a legenda képezi a királyné kultuszának írásos alapját az elkövetkező évszázadok során is, amely a kegyesség jegyében leélt életét, a békére való törekvését és a társadalmi érzékenységét kiemelő aktív segítségnyújtást hangsúlyozza.

A szentté avatás azonban nem járt sikerrel a 14. században. Kultuszának felívelése a 16. századtól kezdődően mutatkozik, melyet feltehetően az 1516-ban I. Mánuel király által elért boldoggá avatása indított el.²¹² 1556-ban III. János király (1521–1557) rendeletben kérte hagiográfia készítését, melynek következtében az 1550–60-as évek során három életrajz is megjelent nyomtatásban.²¹³ Ezek közül az egyik éppen a Marcos de Lisboa által 1557-ben szerkesztett és 1562-ben publikált *Crónicas* második kötetében kapott helyet. A portugál ferences címadásában utalás található az általa használt legfőbb forrásra:

„Vida de bemaventurada sancta Isabel Raynha de Portugal, a qual viveo e morreo no habito do Padre S. Francisco, e foy tirada esta historia de hum liuro antigo e autentico, que largamente contem a vida e milagres desta Raynha santa, que está em sancta Clara de Coimbra, onde estão suas reliquias.”

Azaz: Boldog Szent Izabel, Portugália Királynéjának élete, aki életét és halálát Szent Ferenc atya habitusában töltötte. **Ez a história egy nagyon régi és hiteles könyvből vétetett, amely hosszasán tartalmazza a szent királyné életét és csodáit, és amely a coimbrai Szent Klára [monostor]ban található az ereklyéjével [együtt].**

Ez egy olyan kéziratot feltételez, amely a 16. században a Szent Klára Monostorban volt elérhető. Hasonló hivatkozás található Francisco Brandão által közölt 1672-es életrajzban is:

²¹² A hivatalos pápai okiraton a Branca név szerepel. Emiatt 1545-ben Joao soares, Coimbra püspöke nem tartotta legálisnak, hogy boldogként ünneplik a királynét. Ezután III János 1556-ban kérvényezte az avatás megújítását és egyúttal a kultusz kiterjesztését az egész országra, amely korábban csak a coimbrai egyházmegyére korlátozódott.

²¹³ 1. Pedro João PERPINHÃO *De Vita et Moribus Beatae Elisabethae Lusitaniae Reginae*, 1557-1561 között összeállított, de 1609-ben, Kölnben publikált életrajza.

2. A Confraria da Rainha Santa Isabel vezetői által szerkesztett *Vida e milagres da gloriosa Raynha sancta Ysabel, molher do catholico Rey dom Dinis sexto de Portugal*, Coimbra 1560.

3. Marcos de LISBOA “Vida da Bemaventurada sancta Isabel Raynha de Portugal”, Segunda Parte das suas Chronicas da Ordem dos Frades Menores, Lisboa, 1562. Vö.: TOIPA, „Três biografias ...”, 231.

Relaçam da vida da gloriosa Santa Isabel Rainha de Portugal tresladada **de hum liuro escrito de maõ, que esta no Conuento de S. Clara de Coimbra** & serue para varios capitulos desta histora, & da subsequente. [Elbeszélés a híres Szent Izabel Portugália királynéjának életéről, mely **egy nagyon régi kézzel írt könyvből** lett átmásolva, [ez a könyv] **a Coimbrai Szent Klára Konventben található**, és ennek meg a következő történet több fejezetéhez szolgált forrásul].

Véleményem szerint a két szerző ugyanarra a kéziratoss forrásra hivatkozhatott, mégpedig az első életrajz mára már elveszett 15. századi másolatára. De míg Brandão esetében szolgálai másolást láthatunk, addig Marcos de Lisboa ugyan követi forrását, de jelentősen lerövidíti azt és bizonyos részleteket kihagy. A Lisboa által szerkesztett életrajz emellett további források használatát is feltételezi. Ennek bizonyítéka, hogy új csodákat emel be az életrajzba, melyek a Szent Klára monostor jegyzőkönyvei, iratai vagy dokumentumai között, vagy a királyi levéltárban állhattak rendelkezésére.²¹⁴ Ezek között új, kortárs eseményeket és nem utolsó sorban az azóta ikonikussá vált rózsacsoda leírását is megtaláljuk.

Az életrajz egészén érződik a ferences vonatkozásoknak és a királyné Árpád-házi Szent Erzsébettel való rokonságának, életük párhuzamosságának hangsúlyozása. A szerző ezzel a királyné szentté avatásának előmozdítására törekszik. Az első fejezetben a portugál szent családját és felmenőit ismerteti. A rokonság és a névadás ténye már a 14. századi kéziratban is szerepelt, de a különbség a két forrás között a közlés módjában érezhető igazán. Míg a *Lendában* ennyit ír csupán az anonim szerző:

„[...] e porque a madre delrey D. Pedro fora filha delrey d’Onglia e fora irmãa de Santa Isabel, foy posto a esta rainha de Portugal nome Isabel.”

Azaz: [...] és mert Péter anyja Magyarország királyának lánya és Szent Erzsébetnek testvére volt, ezért kapta ez a portugál királyné is az Erzsébet nevet.

Addig a portugál ferences sokkal hosszabb leírásában nagy szerepet kap a szentség átadásának, öröklődésének motívuma.

“A Bemaenturada Santa Isabel, raynha de Portugal foy filha del Rey de Araõ do Pedro & da Raynha dona Costança q[ue] doy filha de Manfredo rey das Sicilias, filho do emperador Frederico segundo. E el Rey dõ Pedro foy filho del rey dõ Iames & da

²¹⁴ TOIPA, 224–225.

Raynha dona Violante filha del Rey de Vngira irmã de santa Isabel da terceyra ordem do Padre S. Francisco. E por amor desta sua tia foy posto nome Isbael a esta santa raynha por oredenaçã diuina, porque teuesse seu nome, como auia de ter a sanctidade da vida & a deuaçã & habito do Pare São Francisco.”

Azaz: Boldog Szent Erzsébet, Portugália királynéja gyermeke volt Aragónia királyának, Péternek és Konstanciának, aki Manfréd Szicília királyának lánya és II. Frigyes császár [unokája] volt. Péter pedig gyermeke volt Jakab királynak és Jolánta királyné, magyar király lányának, aki Szent Ferenc atya harmadrendi [szerzet]ének [Árpád-házi] Szent Erzsébetnek a testvére volt. E nagyénje iránt érzett szeretet és az isteni elrendelés miatt az Izabel nevez adták ennek a szent királynénak, ahogyan a szent életet, az áhítatosságot és Szent Ferenc atya habitusát is meg kellett kapnia [tőle].

A portugál szent házasságával kapcsolatban is megragadja az alkalmat arra, hogy párhuzamot vonjon a két fiatalon kiházásított királylány között.

“Mas como nosso Senhor quis dar em Alemanha a gloriosa Santa Isabel de Vngria pera exemplo das Princesas & illustres pessoas, assi quis esta princesa, sua sobrinha o fosse em Hespanha, a todas as pessoas de estado, assi na mocidade, como no matrimonio & tambem as viuiuas porq[ue] todas nella teuessem regra & infin[d]o de ordenar suas vidas pera gloria de Deos & be[m] do pouo Christão.”

De minthogy a mi Urunk úgy akarta, hogy Magyarországi Szent Erzsébetet Németországnak adják a hercegnők és jeles személyiségek számára, aképpen akarta, hogy ez a királylány, az ő unokahúga, Spanyolföldre adassék példaképül minden állapotbélieknek, úgy az ifjúkorban, mint a házasságban és az özvegyiségben,²¹⁵ mert mindenki talál benne végtelen példát arra, hogy életét Isten dicsőségének és a keresztény nép javára rendelje.

Marcos de Lisboa nagyjából követi az első életrajz szerkezetét, a csodaleírások abban is az életrajz végén vannak összegyűjtve. Lisboánál pedig az utolsó előtti (XXXI.) fejezetben található leírások legnagyobb része. Közülük összesen hármat, a szolgáló legendájának

²¹⁵ Bár a portugál ferences nem tesz említést róla, de ugyanez a hármasság Árpád-házi Szent Erzsébet esetében is visszatérő motívum, mely főleg a kora újkori legendákban érhető tettem. Vö.: Jodocus CLICHTOVEUS, Johannes MOLANUS, Justus LIPSIUS által szerkesztett életrajzok, prédikációk. Ezekről a dolgozat ikonográfiát taglaló fejezetben bővebben is lesz szó.

részletező leírását, a lányával kapcsolatos látomását és a halála után a koporsóból érződő kellemes illat motívumait helyezi el az életrajz idővonalában. A többi csoda összegyűjtve szerepel a XXXII. fejezetben, amely „*A királyné életéről és csodáiról özvegységében*” címet viseli. A fejezet bevezetőjében újabb utalást találunk Árpád-házi Szent Erzsébetre a királynéval kapcsolatban. A szerző új perspektívába helyezi Izabel vallásos elhivatottságát azáltal, hogy feltételezi, a királyné tudatosan követte szent rokonának példáját.

„*Depois de comer se ocupava em despachar petiçoões desmolas & ouuir pobres & em visitar o hospital de trinte pobres que junto de suas casas fez, com inuocação de Sancta Isabel sua tia.*”

Evés után alamizsna kéregetőkkel foglalkozott, meghallgatta a szegényeket és meglátogatta a harminc szegényt abban a kórházban, amelyet a saját háza mellett építtetett Szent Erzsébet nagynénje példáját megidézve.

Hetet sorol fel a portugál szent csodái közül, melyből ötöt megtalálunk a *Lendá*ban is.²¹⁶ A két transzformációs csoda, a víz borrá változtatása és az alamizsna rózsává változtatása az első életrajzhoz képest új elemként kerül a csodák jegyzékébe. Ez a két csoda végül a szentté avatási bullába is bekerül, azonban a 16. századig alig van fennmaradt írásos forrásuk. A kettő közül a rózsacsoda az, ami az Árpád-házi Szent Erzsébettel való rokonsága miatt különös érdeklődésre tart számot.

A 16. század 50-es 60-as éveiben III. János király megrendelésére készült életrajzok egyaránt tartalmazzák ezeket az új csodákat, köztük a rózsacsodát is, melynek forrását egyik szerző sem nevezi meg. Az első szöveg João Perpinhão latin nyelvű életrajzában, a második a Confraria de Rainha Santa Isabel kiadásában megjelent életrajzban, a harmadik pedig Marcos de Lisboa krónikájában található. A csoda írásos hagyománya a következőképpen alakul:

1609 (1557–1559)	1560	1562
Como, um dia, trouxesse secretamente no regaço com que acudir a alguns pobres, [diz-se] que o rei, suspeitando do que ela	Sabido he como a gloriosa raynha daua muytas & muy grosas esmolas. El rey dom Dinis ñã era tãto disso & dezialhe que ñão	Leuaua hua vez a Raynha sancta muytas moedas no regaço pera dar aos pobres, & encontrando a el Rey lhe preguntou que

²¹⁶ *Lenda* alatt ebben az esetben a Nunes által publikált „helyreállított” szöveget értem és veszem alapul, eredeti címe: *Livro que fala da boa vida que fez a Rainha de Portugal, Dona Isabel, e dos seus bons feitos e milagres em sa vida e depouys da morte.*

<p>levava ocultamente, e, talvez não por não querer que a esposa fosse tão generosa a dar aos miseráveis, mas por querer que, nisso, ela mantivesse a majestade real, lhe perguntara o que levava; e que Isabel, temerosa, não fosse ele proibi-la de o fazer de novo, no futuro, lhe respondera “rosas” e que por ordem imprevista de Dinis, abrindo o regaço, o que quer que trazia se converteu realmente em belíssimas rosas; e que o rei, estupefacto, nunca mais tentara impedi-la de novo; tanta esperança tivera ela em Deus, que, o que dissesse, sem qualquer dúvida, acreditava vir a acontecer; e que Deus, por outro lado, de tal forma lhe obedecera, que não permitira que se encontrasse, no seu regaço, outra coisa diferente do que ela dissera.²¹⁷</p>	<p>destrubysse tantas. E hũ dia trazia a gloriosa raynha na aba de hũa sua cota hũa soma de dinheiro pera dar a pobres, encontrouse com el rey que lhe perguntou que leuaua. Respõdeo, Señor rosas. E querendoas elle ver, foy assi, que sendo ho tempo muyto fora dellas ho dinheiro se torno e[m] rosas. E em memoria deste sinal chama hũ das portas do mosteyro de Sancta Clara a porta da rosa, por as esmolas que a ella mandaua dar a gloriosa raynha, E em algũas partes estaa[!] pintada com as abas cheas de rosas.²¹⁸</p>	<p>leuaua, & ella disse, leuo aquy rosas. E rosas vio el Rey, não sendo tempo dellas. E com este milagre se pinta a sancta Rainha em algũas partes.²¹⁹</p>
--	---	--

²¹⁷ Az eredeti latin szöveget és annak portugál fordítását közli TOIPA, „O milagre...”, 134-135. Saját fordításomban magyarul:

Amikor egy nap titokban a kötényében, mellyel odafutott néhány szegényhez, [mondják], hogy a király, aki gyanakodott, hogy mit visz titokban, és – talán mert nem akarta, hogy a felesége túlságosan nagylelkű legyen a szerencsétleneknek való adakozásban, ugyanakkor azt is akarta, hogy ebben megőrizze királyi méltóságát, – megkérdezte, hogy mit visz; és erre Izabel megijedt, nehogy [a király] a jövőben megtiltsa neki, hogy újból [adakozhasson], azt válaszolta neki, hogy "rózsákat" és Dénes váratlan parancsára kinyitva a kötényét és amit vinni akart [a szegényeknek] valóban gyönyörű rózsává változott. A király elámulva ezen soha többé nem próbálta megakadályozni őt. Annyi reménysége volt [Izabelnek] Istenben, hogy amit mondott, kétség nélkül hitte, hogy valóra fog válni, és hogy Isten, amiért ő olyan engedelmes, nem engedi meg, hogy más dolog lehessen a kötényében, mint amit mondott.

²¹⁸ Saját fordítás:

Köztudott, hogy a dicsőséges királyné igen sok és bőséges adományokat adott. Dénes királynak ez nem tetszett annyira és mondta neki, hogy ne osszon szét annyit. Egy napon a királyné a köpenyének szélében bizonyos mennyiségű pénzt hozott a szegényeknek. Találkozott vele a férje, aki megkérdezte tőle mit visz. Azt felelte: Uram, rózsákat. Látni akarta azokat [a király] és így történt, hogy a pénz rózsákká változott, [pedig nem volt még rózsza virágzás ideje]. E csoda emlékére a Szent Klára monostor egy kapuját *rózsák kapujának* hívják az alamizsnáért, melyet a dicsőséges királyné küldött. És [a királynét] néhol úgy megfestik meg, hogy köpenye rózsákkal van tele.

A spanyol származású Perpinhão jezsuita tudós a coimbrai Colegio das Artes professzoraként volt a városban. Az 1557–1559 közötti években ő mondta el a Szent Királyné tiszteletére az évente megtartott prédikációt.²²⁰ Ezek a beszédek képezték későbbi életrajzának alapját is, melyet 1560-ben fejezett be, de csak halála után 1609-ben jelent meg Kölnben.²²¹ A szerző munkásságával Helena Costa Toipa foglalkozott az elmúlt években. Tanulmányai alapján elmondható, hogy Perpinhão életrajza nagymértékben a *Lendán* alapszik és felhasználja még a Rui de Pina által összeírt, I. Dénes és IV. Alfonz király uralkodásáról szóló krónikáit is. Írása több szempontból is kritikai szemléletű. Ezt mutatja, hogy az általa használt forrásokat konzekvensen jelöli, illetve, hogy esetenként bírálatának ad hangot egy-egy csodás esemény leírásánál. Ilyen kérdéses pont a rózsacsoda is.

Ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Ezt sehol sem olvastam a királynéről, sem a legrégebbi sem a legújabb írott forrásokban, de egyrészt folyamatosan jelen van a néphagyományban, amely gyakran megőriz sok dolgot írás nélkül is, és az ősök közvetítésével szinte mintha kézről kézre járna [...] Mindenki gondoljon, amit szeretne, én azonban úgy látom, hogy mintegy a sokaság tanúvallomásaként nincs értelme elhallgattatni a nép hangját.”²²²

Megemlíti egy festményt is, amely a Szent Klára monostor templomának felső kápolnájában volt megtalálható akkor. Az oltárképen előkelő ruhában, fején koronával ábrázolják a királynét, mely a hatalom jele, köténye ölében pedig rózsákat tart, melyek között fehérek és pirosak is vannak. A leírás részletessége úgy gondolom, arra enged következtetni, hogy személyesen is látta az említett képet. Hozzáteszi, hogy szerinte a kép nem lehet korábbi I. Mánuel király (1495–1521) uralkodásánál.

Bár nem „olvasta sehol”, a rózsacsoda jelensége korántsem ismeretlen a jezsuita szerző előtt, azonban meglepő módon nem Árpád-házi Szent Erzsébethez, hanem Toledói Szent

²¹⁹ A csoda fordítása a 3.3.1.-es fejezetben is olvasható: A királyné egyszer pénzt vitt a kötényében, hogy azt a szegényeknek adja, és a királlyal találkozva megkérdezte tőle, mit visz, és [a királyné] azt mondta, rózsákat viszek itt. És rózsákat látott a király, pedig nem volt még ideje [virágzásuknak] É így festik meg egyes helyeken a szent királynét.²¹⁹

²²⁰ III. János, miután elérte a szentszéknél Portugáliai Erzsébet tiszteletének országos szintű kiterjesztését és szentként való ábrázolását, törvényileg előírta, hogy minden évben a coimbrai egyetem egy professzora Erzsébet ünnepén, azaz július 4-én nyilvános beszédet és megemlékezést tartson. TOIPA, „Três biografias ...”, 210.

²²¹ TOIPA, „O milagre...”, 133.

²²² Saját fordítás, az eredeti szöveget Toipa közli: Sobre a Rainha, nunca o li, nem nos mais antigos, nem nos mais recentes monumentos de literatura, mas, por um lado, é celebrada pela permanente tradição do povo, que frequentemente guarda muitas coisas, sem escrita, transmitidas pelos antepassados, quase como que de mão em mão[...] Pense cada um o que quiser; eu, porém, não vejo por que não haveríamos de ouvir a voz popular, quase como um testemunho da multidão. TOIPA, „O milagre...” 131–141.

Casildához (11. sz) köti. A legenda szerint a 11. századi szűz a toledói Al-Mamún szultán lánya volt. Egy napon az Úr hangját hallva megtér, és elkezd látogatni a börtönben raboskodó keresztény foglyokat. Sokszor ételmet is visz nekik. Egy alkalommal apjával találkozik útközben, aki megkérdezi tőle mit visz, mire azt feleli, hogy rózsákat. És a foglyoknak szánt étel valóban rózsává változik. A csoda hatására megkeresztelkedik. Casilda életéről nagyon keveset tudunk forrásokon keresztül felmutatni, legendája sokáig csak szóban terjedt, így alakja is kevésbé kutatott. Amit fontos kiemelni ebből, hogy a 16. század közepén már voltak írásos forrásai hagiográfiájának, amely később az *Acta Sanctorumba* is bekerült, illetve, hogy egy ibér-félszigeti szentről van szó, aki ezáltal a rózsacsoda helyi hagyományát erősítette.

Elég valószínűnek tartom azonban, hogy mind a jezsuita tudós, mind a portugál ferences ismerte Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzának és legendáriumának ezt az elemét is.²²³ Még a csoda menete és leírása is nagyon hasonló ahhoz, ami az Anonim Ferences Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzában található. Feltételezésem szerint Marcos de Lisboa esetében inkább tudatos elhallgatásról volt szó, még hozzá a portugál királyné szentté avatásának előmozdítása érdekében. A két szent alakja a névazonosság és a hasonló szentségek mellett kezdett összemosódni. És bár felhívja a figyelmet a két szent hasonlóságára, a különbségtételt mégis markánsan teszi azzal, hogy a rózsacsodát a portugál királynéhoz rendelte krónikájában.

További kérdésként merül fel, hogy a három, nagyjából egyidőben keletkezett életrajz milyen kapcsolatban áll egymással. Perpinhão életrajza keletkezett a legkorábban, és adatokban is ez a leggazdagabb. Toipa meggyőzően zárja ki annak a lehetőségét, hogy a keletkezését tekintve korábbi szöveg szerzője ismerte volna a másik két Szent Izabel-legendát. A Marcos de Lisboa által szerkesztett életrajz egyetlen forráshivatkozást közöl Lenda megjelöléssel. Úgy vélem, ez azonban több forrást is takar. A címben egy a Szent Klára monostorban található „nagyon régi könyv”-re hivatkozik, amely valószínűleg a királyné életrajzának a 15. századi másolata lehetett (feltehetően ugyanaz a kézirat, melyet F. Brandão is használt). Ez azonban nem magyarázza az újonnan bekerült csodák jelenlétét, mint a rózsacsoda. Úgy vélem, hogy a rózsacsoda szövegét összehasonlítva a coimbrai Szent Izabel konfraternitás által kiadott életrajz szövegével, jelentős hasonlóságot lehet felfedezni a kettő között. Bár Marcos de

²²³ La diffusione del miracolo delle rose di Santa Isabella d'Ungheria è invece fatto risalire da Cristina Sobral al XIV secolo: «Há razões para acreditar que a legenda franciscana poderia já ter chegado a Portugal no século XIV», Cristina Sobral, *Adições portuguesas no Flos Sanctorum 1513* (estudo e edição crítica), Tese de doutoramento em Literatura Portuguesa (Época Medieval), apresentada à Faculdade de Letras de Lisboa, 2000, 118. [Okunk van azt hinni, hogy a ferences legenda már megérkezhetett Portugáliába a 14. században.] Idézi: RUSSO, „Isabella d'Aragona”, 77–78.

Lisboa verziója rövidebben foglalja össze a jelentet, még így is motivikusan és szövegszinten is nagyon hasonló a megfogalmazása. Az egyik legfontosabb ilyen egyezés, hogy míg Perpinhão leírásában nincs kimondva az adomány milyensége, addig az utóbbi két csodaleírás egyértelműen pénzösszegekről tanúskodik.

A képi ábrázolás, amelyre mindhárom életrajzban utalnak, feltehetően az a 16. század közepe táján készült *ex-voto* kép, amely ma a coimbrai Museu Machado e Castroban található a királyné többi ereklyéjével együtt. A kép megrendelőjeként a szakirodalom a navarrai kánonjogászt, Martim de Azpilcuetát jelöli meg, aki 1538–1554 között Coimbrában tartózkodott. Unokahúga, Ana de Azpilcueta a Szent Királyné segítségével gyógyult meg súlyos betegségéből. Az efelett érzett hála jeléül készítették ezt a rózsacsodát ábrázoló a képet.²²⁴

b) A portugál Legenda Aurea hagyománya

A 13. századi domonkos szerzetes legismertebb munkája a félszigeten *Legenda Sanctorum* [Szentek Legendája], illetve *Flores Sanctorum* [Szentek virágai] címen vált ismertté. Az első kézirat kb. 170 fejezetet tartalmazott,²²⁵ legtöbbjük rövidített formája egy-egy szent életrajzának, legendájának, melyek az adventtal kezdődő naptári év sorrendjében szerepelnek.

A gyűjtemény már Jacobus életében is több változatban terjedt, szerzői kiegészítésekkel. A fordítások ehhez további pótlásokat és kiegészítéseket fűztek. A *Legenda Aurea* köztudottan egyike volt az első 15. századi inkunábulumoknak és néhány ilyen ösnyomtatvány akár több, mint 400 legendát is tartalmazhatott. Ebben a sokféle változatában – a Biblián kívül – ez volt az egyik legnagyobb számban terjesztett mű egészen a késő 16. századig.²²⁶

A középkori Európában a latin eredeti folyamatos terjesztése mellett hamar elkezdődött a vernakuláris nyelvekre történő fordítása is. A legtöbb a 14–15. század során, prózában

²²⁴ TOIPA, „O milagre...”, 139.

A képet lásd a múzeum oldalán:

<http://www.museummachadocastro.gov.pt/Data/Content/Images/Mini%20s%C3%ADtios/Rainha%20Santa/Rainha%20Santa%20Isabel.jpg>. (2019.05.13.)

²²⁵ Az első összeállításokban nem szerepelt Szent Erzsébet életrajza. Az 1260-as 70-es évektől kezdődően jelenik meg a szerző által bővített kötetekben. Ezért a szakirodalom úgy kezeli, hogy a szövegkorpusz részét képezi Erzsébet életrajza is. Vö.: Gecser, „Aspects of the Cult...”, 1231- c.1500.”, 25–26.

²²⁶ Harald KITTEL u. a., Hg., „*Legenda Aurea in translation in Medieval Europe*”, in *Übersetzung, = Translation, = Traduction: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung, = an international encyclopedia of translation studies, in encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*, Bd. 2 (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007), 1345.

keletkezett, de már Jacobus de Voragine életében, vagyis a 13. század vége előtt jelentek meg tekintélyes részletek közép-angol és középfelnémet, illetve katalán nyelveken.²²⁷ Ezen anyanyelvi interpretációknak sok tekintetben változatos a hozzáállása a fő szövegtörzshöz. Némelyik egyszerűbb narratívát követve, latinizmusoktól mentesen rövidebb formában teszi közzé a legendákat, kihagyva Jacobus etimológiai és egyéb historiográfiai fejtegetéseit. Más, kidolgozottabb variánsok szabadon szerkesztik, bővítik az eredeti szövegtörzset és nagymértékben változtatnak a fejezetek tartalmán és elrendezésén, illetve akadnak olyanok is, amelyek több forrásból kompilálnak és beleépítenek *Legenda Aurea*-ban nem szereplő latin vagy népnyelvi legendákat.

Utóéletét tekintve Jacobus de Voragine munkája kitűnő alapanyagot biztosított a későbbi prózában vagy versben készült hagiográfiák, prédikációk és egyéb áhítatos olvasmányok elkészítéséhez is.

A következőkben az ibériai-félszigeti *Legenda Aurea* hagyományának rövid áttekintését adom, ezáltal kontextusba helyezhetővé válnak a későbbiekben tárgyalt nyomtatványok.

Elsők között Katalóniában jelent meg anyanyelvi fordítása a *Legenda Aurea*-nak. A *Vidas de Santos Rossellones* egy katalán nyelven készült kéziratos kompiláció, amely a Provence–Languedoc régióban korán megjelenő ferenceseknek köszönhetően került a félszigetre.²²⁸ A fordítás – szinte egykorú a forrásával – a 13. század végén készült, amely több a 14. század első feléből származó kéziratban is fennmaradt. A munka a ma már Franciaországhoz tartozó roussilloni St. Michel de Cuxa apátságban készült, ahonnan két irányban terjedt tovább: északra a Languedoc irányába és délre, az Ibériai-félsziget felé, ahol az ilyen típusú szentek életét tartalmazó gyűjteményes köteteket általánosságban *Flos Sanctorum* néven szokták emlegetni.

Az első, nyomtatásban is megjelent katalán nyelvű változatot 1494-re datálják, Barcelonában adta ki Johan Rosenbach. A Roussillonban készült kézírral való kapcsolata nem tisztázott. A nyomtatvány népszerűségét jelzi Mariano Aguiló y Fustér 1923-as munkája. a *Catalogo de obras en leangua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* [1474 és 1860 közötti katalán

²²⁷ KITTEL, „*Legenda Aurea...*”, 1345.

²²⁸ Geneviève BRUNEL LARDEAU, „Les saints franciscains dans les versions en langue d’oc et en catalan de la *Legenda aurea*.”, in *Legenda aurea: sept siècles de diffusion. Actes du colloque international sur la Legenda aurea: texte latin et branches vernaculaires à l’Université à Montréal 11-12 mai 1983.*, szerk. Brenda DUNN és Geneviève BRUNEL LAREAU (Montréal: Bellarmin, 1986), 103–115.

nyelvű nyomtatványok katalógusa] c. Madridban megjelent katalógusában több *Flos Sanctorum* kezdetű tétel is szerepel a 15–16. századból.²²⁹

A kasztíliai nyelven megjelent *Legenda Aurea*-variánsok szöveghagyományának két legfontosabb ágát a *Gran Flos Sanctorum* kézirat, illetve a Juan de Burgos nevéhez köthető *Leyenda de los Santos* nyomtatott változataiban határozza meg a szakirodalom. A *Gran Flos Sanctorum* egy olyan 14. század végi kompozíció, amely több töredékes 15. századi kéziratban maradt fenn. A fennmaradt példányok egyikének tartalomjegyzékből²³⁰ az látszik, hogy szabadabban kezeli forrásának szövegtöredékét, mivel a tartalmát képező több, mint 200 legendából kb. 60 új betoldás. Sokszor rövidít a szövegen, más esetekben pedig részletesebben kidolgoz legendákat, mely szerkesztésmód általában jellemző a spanyol változatokra, míg a katalánokra kevésbé. A *Gran Flos Sanctorum* kézírata volt az alapja a 16. századi nyomtatásban is megjelent *La vida y pasión de Nuestro Señor Jesucristo, y las historias de las festividades de su Santísima Madre, con la de los santos apóstoles, mártires, confesores y vírgines* [Mi urunk Jézus Krisztus élete és szenvedései és az ő legszentebb Anyjának, az apostoloknak, mártíroknak, hitvallóknak és szüzeknek ünnepei és történetei] c. gyűjteményes munkának, melynek 1516-os kiadást Gonzalo Ocaña, az 1521-es kiadást Pedro de la Vega szerkesztette, mindkettő és Zaragozában jelent meg, és 1580-ig számos alkalommal újrányomtatták.²³¹

A másik nagy befolyással rendelkező hagyománya a félszigeti szentek élete kiadásoknak az úgynevezett *Leyenda de los Santos* volt, melyet Juan de Burgos adott ki Burgosban a 15. század végén.²³² A nyomtatvány függelékben *extravagantes*ként jelennek meg azok a szentek, akik nem szerepeltek az eredeti *Legenda Aurea*-ban, de a kasztíliai, illetve félszigeti hagyományban népszerűek, fontosak voltak, esetleg helyi kultusszal rendelkeztek. Úgy tartják, hogy ennek a gyűjteménynek későbbi, 16. századi kiadásai lelkesítő olvasmányként szolgáltak Loyolai Szent Igánc és Avilai Szent Teréz számára is.²³³

²²⁹ Mariano AGUILÓ y FUSTÉR, *Catalogo de obres en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid: Sucesores de Rivadeneyea (S. A.), 1923), 854. http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/catalogo-de-obras-en-lengua-catalana-impresas-desde-1474-hasta-1860--0/html/009e88c2-82b2-11df-acc7-002185ce6064_879.html (2017. szeptember 25.)

²³⁰ THOMPSON, B. B. and J. K. WALSH, „*Old Spanish Manuscripts of Prose Lives of Saints and Their Affiliations. I: Compilation A (The Gran Flos Sanctorum)*”, *La Crónica* 15 (1986): 17–28.

²³¹ KITTEL, „*Legenda Aurea...*”, 1352.

²³² 1497/1499 <http://data.cerl.org/istc/ij00183500> (2017. október 9.)

²³³ KITTEL, „*Legenda Aurea...*”, 1352.

Portugáliában három szentek élete-hagyományról tud a szakirodalom.²³⁴ Az egyik egy *Legenda Aurea*tól független tradíció, melynek feltételezhető eredete a kasztíliai Bernard de Brighuega latin nyelvű passió-kiadásában, illetve annak portugál nyelvű fordításában keresendő. Ez egy olyan, a 14. század első feléből származó hagiografikus gyűjtemény, amely Jacobus munkájához időben közel, de attól függetlenül keletkezett és az apostolok és mártírok legendáit tartalmazta. A hagyomány másik, gallego–portugál nyelvű ágáról kevés információ áll rendelkezésre, létezését ugyanis csak egy 15. századi másolatból fennmaradt négy oldalas töredék, és 14–15. századi könyvjegyzékek tanúsítják.²³⁵ A harmadik szöveghagyomány pedig a fentebb említett kasztíliai *Legenda Aurea*–fordításból eredeztethető. A Juan de Burgos által latinból kasztíliai nyelvre fordított *Leyenda de los Santos* portugálul *Ho flos Sanctorum em Lingoajẽ Portugues*²³⁶ [A szentek virága portugál nyelven] címmel jelent meg nyomtatásban 1513-ban, saját *extravagantes* szekcióval.²³⁷

A továbbiakban két szöveget vizsgálok részletesebben, abból a szempontból, hogy miként szerepel bennük dolgozatomban két központi alakja. Az egyik az 1513-as portugál nyelvű *Legenda Aurea*, a másik pedig Diogo do Rosário szentek élete kiadása. A két szent életrajzának szövegszintű vizsgálata mellett kitérek a nyomtatványokat jellemző ikonográfiai átfedésekre is. Az életrajzi és ikonográfiai hasonlóságából adódóan a legendairódalom gyakran összekeverte vagy összemosta alakjukat. Ennek bemutatására Rosário kötetei remek például szolgálnak és a hatás épp a kiadványokban megjelenő metszeteken érződik leginkább.²³⁸

²³⁴ KITTEL, „Legenda Aurea...”, 1352.

²³⁵ KITTEL, „Legenda Aurea...”, 1352.

²³⁶ <http://purl.pt/12097> (2017. október 9.)

²³⁷ Cristina SOBRAL, „O Flos Sanctorum de 1513 e suas adições portuguesas”, *Lusitania Sacra* 13–14, 2002, 531–568.

²³⁸ Egyes műalkotásról sokszor utólag is nehéz eldönteni, hogy melyik szentet ábrázolja. Egy Jan Provost-kép attribúcióját illetően pl. még az 1960-as évek végén is egymással vitatkozó tanulmányok születtek. A triptichon egyik szárnyán egy ülő nőalakot láthatunk, aki az egyik kezében két egymásba csúsztatott koronát tart, a másikban egy könyvet. A nőalak szerzetesi ruhát visel, de a fejét korona ékíti. A háttérben egy város körvonalai bontakoznak ki. Joao Cordeiro PEREIRA a *Jornal Arte e Letras*-ban publikált tanulmánya szerint a ma a genovai Galleria di Palazzo Biancoban található képen Portugáliai Szent Erzsébetet kell látnunk, míg többek között Castro úgy vélekedik, hogy az Árpád-házi szentet. A továbbiakban lesz szó még a háromkoronás attribútumról, de egy teljesen más, a nyomtatványokban megjelenő metszetek műfaján belül. CASTRO, *A coroa, o pão e as rosas, VIII. centenário do nascimento de Santa Isabel de Hungria*, 128–130.

i. A portugál nyelvű *Legenda Aurea* (1513)

Az 1513-as portugál nyelvű *Flos Sanctorum* az első nyomtatásban megjelent, egyetlen példányban fennmaradt, töredékes, portugál nyelvű legendagyűjtemény. Nyelvezetét és írásmódját tekintve egy 16. századinál korábbi változat másolatáról lehet szó, hiszen megőriz olyan helyesírási formákat és nyelvtani szerkezeteket, melyek ekkor már nem jellemzőek a portugál nyelvre. Arra, hogy a nyomtatványban miért csak Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza szerepel, magyarázatul szolgálhat, hogy egy korábbi kiadás másolatáról van szó, illetve az a tény, miszerint a coimbrai Szent Királyné boldoggá avatása (1516) ekkor még nem zajlott le, és a szentté avatására (1625) is több, mint 100 évet kell még várni. Magáról a nyomtatványról nagyon keveset tud a szakirodalom. A címlapja és a kolofónja is hiánytalan, s ezekből kiderül, hogy a művet Hermão Campos és Roberte Rabelo nyomtatta ki Lisszabonban. A nagy földrajzi felfedezések és a portugál gyarmatosítás mentén megjelenő kulturális és vallási érdekeket kiszolgáló kiadást I. Mánuel király támogatta. Campos révén a félszigeten főleg Sevilleában dolgozó német nyomdászok munkáinak kontextusába helyezhető az 1513-as nyomtatvány.²³⁹ Hozzájuk köti az is, hogy kiadásakor Campos a kasztíliai modell követése mellett döntött az ekkor már kéziratosan létező portugál hagyomány ellenében.

Szent Erzsébet az *extravagantes* szekcióban jelenik meg,²⁴⁰ „*Da Sancta y muy piedosa molher Elisabeth filha del rey de Ungria*”²⁴¹ a tartalomjegyzékben pedig mint *Elizabeth filha del rey hūgria*²⁴² hivatkozzák. Életrajza a 222v–236v oldalon található, amely terjedelem különösen akkor bizonyul figyelemreméltónak, ha összehasonlítjuk a nyomtatványban szereplő többi női szent életrajzával.²⁴³ Mint minden hagiográfiát a kiadványban, ezt is metszet kíséri: a szent boltívek alatt áll, szerzetes ruhában, fején egy koronával, kezében további kettőt tartva.²⁴⁴

²³⁹ Különös tekintettel a Sevilleában tevékenykedő Jacobo Cromberger-re és Fradique de Basileia-ra, melyet a kiadványban használt tipográfia is megerősít. SOBRAL, „O Flos Sanctorum de 1513...”, 531–532.

²⁴⁰ Ami azért is érdekes, mert a *Legenda Aurea* egyes korai, szerkesztői változataiban megtalálható az életrajz.

²⁴¹ A szent és igen kegyes asszonyról, Erzsébetről, a magyar király lányáról.

²⁴² Erzsébet, magyar király lánya.

²⁴³ A 32 női szent közül Erzsébet életrajza összesen 782 sorból áll, míg az átlagosan jellemző terjedelem a női szentek esetében 2–300 sor. Erzsébetét megközelíti Siennai Szent Kalatin hagiográfiája (653 sor) és a Szűz Mária születéséről szóló rész (541 sor). Verônica de SOUZA SANTOS, „As Santas Mulheres em um Flos Sanctorum em Lingoajê Portugues” (Salvador: Programa de Pós-Graduação em Letras e Linguística, Universidade Federal da Bahia Instituto de Letras, 2011), 7–9.

²⁴⁴ Ld. 1. melléklet. A három koronával történő ábrázolásmód ismerős lehet, hiszen jobbára ez a kompozíció illusztrálja Árpád-házi Szent Erzsébetet az ekkortájt nagy népszerűségnek örvendő óraskönyvek kézzel festett miniatúráin is. Ld.: Karl Lajos, „Szent Erzsébet a Dent-breviáriumban”, in *Philologiai Dolgozatok a magyar-német érintkezésekről*, szerk. Gragger Róbert, Philologiai dolgozatok (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1912), 30–33.

ii. Diogo do Rosário legendárium

A másik szövegcsoportba Diogo do Rosário (?–1580) domonkos szerzetes szentek életét tartalmazó munkájának három kiadása tartozik. Az editio princeps²⁴⁵ 1567-ben jelent meg, és egészen a 19. századig több átdolgozott kiadást ért meg. A negyedik kiadástól kezdve a cím elé betoldásra kerül a „*Flos Sanctorum*”, ami vélhetőleg valamiféle műfaji behatárolást segíthetett elő. A munkát Bartolomeu dos Mártires, Braga érseke megbízásából állította össze Rosário, aki az életrajzok előtt jellemzően beszámol az általa használt forrásokról, és annak ellenére, hogy mind a szerkezet, mind a kötetben szereplő szentek névsora jórészt megegyezik az 1513-as *Flos Sanctorum*éval, ez utóbbi kiadást nem említi a forrásai között.

Az általam vizsgált második kiadás és az első legkorábbi hozzáférhető példány 1577-ben jelent meg Coimbrában.²⁴⁶ Rosariónál már mindkét női szent szerepel. Izabelt tehát 1516-ban avatta boldoggá X. Leó pápa, a nyomtatványban – mintegy megelőlegezve a folyamat betetőzését – szentként hivatkoznak rá. A tartalomjegyzékben mindkettőjüket *Isabelként*, azaz portugál névváltozatban találjuk meg. A kiadásban a metszetek helyzete problémásnak bizonyul: amelyik az 1513-as kiadásban egyedül Erzsébetnél szerepelt, most Izabel életrajzát vezeti be, a magyar szentnél pedig – az előzőhöz képest – új, és típusát tekintve egy jellegtelen, a kiadványokban más szenteknél is előforduló ábrázolást láthatunk.²⁴⁷

Rosário következő, 1585-ös kiadásának tartalomjegyzékében²⁴⁸ a magyar szent neve mellett a „*magyar király lánya*” kiegészítés jelenik meg. Az egyes hagiográfiákat megvizsgálva azt látjuk, hogy mindketten új és eddig még nem használt metszeteket kapnak.²⁴⁹ Ezek Portugáliaiban Szent Erzsébetet a coimbrai kolostor építési munkálatai közben, Árpád-házi Szent Erzsébetet pedig a halálos ágyánál ábrázolják.

Diogo do Rosário *Flos Sanctorum*ának 1681-es kiadásának²⁵⁰ tartalomjegyzéke az eddigiekkel ellentétben már nem alfabetikus rendben, hanem hónapokra bontva sorolja fel a

²⁴⁵ Diogo do ROSÁRIO, *Historia das vidas & feitos heroicos & obras insignes dos sanctos : com muitos sermões & praticas spirituaes que seruem a muitas festas do anno / reuistas & cotejadas cõ os seus originaes*, Braga: em casa de Antonio de Mariz, 1567.

²⁴⁶ ROSÁRIO, *Historia das vidas e feitos heroicos e obras insignes dos sanctos*. (Coimbra: Antonio de Mariz, 1577).

²⁴⁷ Ld. 2–3. melléklet. *Isabel Raynha de Portugal* (13. oldal), illetve, *Isabel víuua* (194v.)

²⁴⁸ ROSÁRIO, *Historia das vidas e feitos heroycos e obras insignes dos sanctos*. [...]. *Agora nesta vltima impressam emendado & acrecentado de algu[m]as vidas de sanctos*. (Lisboa: Antonio Ribeiro: a custa de João Despanha e Miguel Darenas, liureiros, 1585) <http://purl.pt/14884>. (2017. október 9.)

²⁴⁹ Ld. 4–5. melléklet. <http://purl.pt/14884/1/index.html#/523/html> (2017. szeptember 27.), <http://purl.pt/14884/1/index.html#/795/html> (2017. szeptember 27.)

²⁵⁰ ROSÁRIO, *Flos sanctorum* [...], (Lisboa: António Craesbeeck de Mello, 1681).

kötetben szereplő szentek neveit. Júliusnál tehát a portugál,²⁵¹ novembernél pedig a magyar szent²⁵² hagiográfiája szerepel. Az életrajzok előtt most is metszetek helyezkednek el, még hozzá két egyforma:²⁵³ egy szerzetesi ruhába öltözött, fején koronát viselő nőalakot ábrázolnak, aki mintha egyik kezével rózsákat tartana a kötényében a másikkal pedig egy botot. Jóllehet, a rózsza közös attribútuma a két királylánynak, de a vándorbotot a férje halála utáni zarándoklata miatt szinte kizárólag Portugáliai Szent Erzsébethez szokás kapcsolni.

iii. Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza

Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzát összevetettem a nyomtatvány mindhárom kiadásában. A szöveg közel azonos módon szerepel mindegyikben. Az 1577-es és 1585-ös kiadás címében még egy forráshivatkozást is olvasható: „Historia da vida da bemaventurada sancta Isabel filha delRey de Vngria, **escreuea S. Antonino na terceira parte & outros.**” [Boldog Szent Erzsébet, életének története, aki Magyarország királyának lánya. Ezt **Szt. Antoninus is megírta [krónikája] harmadik részben** és mások]. Úgy gondolom, hogy az utalás a már korábban is tárgyalt firenzei domonkos szerzetes, Antoninus Florentinus *Chronicon*jára, illetve az abban szereplő Szent Erzsébet-életrajzra vonatkozik. Ezt alátámasztja, az is, hogy első két bekezdést szó szerint átemeli onnan, de a folytatást tekintve a *Legenda Aurea* szövege válik felismerhetővé.

Összeolvastam a *Legenda Aurea*ban szereplő életrajzot a Diogo do Rosário által publikált Szent Erzsébet életrajzzal, és a *Chronicon*ból átemelt részekén kívül is további különbségeket lehet felfedezni. Először is Rosário kihagyja a névmagyarázó „etimológiai” értelmezést és a végén sem sorolja fel a válogatott csodaleírásokat, melyek Erzsébet szentségének bizonyítékai. Ezt leszámítva nagy vonalakban követi a *Legenda Aurea* szövegét, de sok helyet kihagy és lerövidít részeket. Három teljesen új elemmel gazdagítja az életrajzot. Az egyik a kijelentés, miszerint Erzsébet harmadrendi ferences szerzetes volt. A második egy hosszabb csodaleírás, amelyre korábbi példát ezidáig nem találtam. Eszerint miután Konrád mester elkergette a szolgálókat, akik gyermekkorától fogva mellette voltak, egy szerzetes vigasztalni kezdi Erzsébetet:

Cōsolando-a hū seruo de Deos, dizialhe se consolasse, Deos a amaua muito e lhe argadua suas obras e outras palauras lhe dizia, falãdo co ella em hũa horta

²⁵¹ *Historia de vida de S. Isabel Rainha de Portugal* fol. 561.

²⁵² *Vida de S. Isabel filha delRey de Ungria* fol. 819.

²⁵³ Ld. 6–7. melléklet.

junto de hũ cabo d[a] agoa. Respondeo a serua de Deos, quãdo esta agoa correr por estoutra parte (asinalãdo a outra parte cõtraria) serei eu certa agrado a Deos. **Cousa marauilhosa. Escassamente acabaua a santa de dizer estas palauras**, quando a agoa começeu a correr por onde ella asinalou.

Vigasztalta őt Isten egyik szolgálója, és más szavakkal is mondta neki, hogy nyugodjon meg, mert Isten nagyon szereti őt és örömét leli tevékenységében. Egy kertben beszélgettek, egy vízfolyás mellett. Válaszolt Isten szolgálólánya, hogy akkor lesz biztos abban, hogy valóban örömelet leli benne Isten, amikor ez a vízfolyás a másik irányba kezd el folyni (mutatta közben a másik irányt). Csodálatos dolog. Épp befejezte ezen szavak mondását a szent, amikor a víz elkezdett abba az irányba folyni, amerre ő mutatta.

A jelenet dinamikája és a leírás logikája, illetve nyelvi eszközei is nagyon hasonló ahhoz, amit Marcos de Lisboa ferences krónikájában olvashatunk a fáról, amelyik csodálatos módon a folyó túlsópartjára kerül Isten szeretetének bizonyosságául (a hasonló részeket kiemeltem szövegben). Ugyanúgy egy kertben zajlik a beszélgetés a pap vagy barát (Isten szolgálja) és Erzsébet között. A különbség az, hogy ebben a szövegben hiányzik a párbeszédes forma, és a csoda a konkrét körülményei is mások: a fa helyzete helyett a víz folyásiránya változik meg.

A harmadik kiegészítő motívum a köpenycsoda leírása, amely az életrajz legvégén jelenik meg.

Vivendo inda o marido de Santa Izabel, voando a fama della por toda a terra dezejavão muytos de ver seu rosto, & veyo hũ cavaleyro principal só por ver Santa Izabel. Sahio a recebolo o Duque seu marido, & estando comendo rogoulhe que mandasse vir Santa Izabel. Escusandose a santa por não sair, levantou-se o Duque & entrou onde ella estava, & reprẽdeua brandamente porque não fizera o que lhe mandara. Respondeo a santa „que não sahia porque não tinha os vestidos que convinhão a seu estao, mas que faria o que lhe mandava que se tornasse aos seus hospedes.” E Santa Izabel poz-se em oração dizendo. „Senhor meu, Iesu Christo, por vosso amor desprezey cu a honra do mundo, cobri agora minha nudeza, por que não seja meu marido posto em affronta.” Escasamente tinha acabado a oração quando veyo hũ anjo & a vestido de hũ vestido de obra maravilhosa & lhe poz hũa coroa de ouro cõ pedras preciozas na cabeça & ornada desta maneyra foy a mesa pera seu marido.

Vendo-a o cavaleyro & os que cõelle estavão ficaraõ muyto espantados de sua grande fermosura.²⁵⁴

Még Szent Erzsébet férje életben volt, amikor szépségének híre messze földre elért, és sokan látni kívánták az arcát. Egyszer egy főlovag csak azért jött [Türingiába], hogy lássa Erzsébet arcát. Férje, a gróf kiment, hogy fogadja a vendéget, amikor elkezdtek enni, megkérte a grófot, hogy küldjön el Szent Erzsébetért. A szent kimentette magát, hogy nem tud menni. Felkelt a gróf és elment oda, ahol ő volt és enyhén megfeddte, amiért nem csinálta azt, amit mondtak neki. Azt válaszolta a szent, hogy „azért nem akart menni, mert nem volt állapotához méltó öltözéke, de megcsinálja, amit kér, hogyha visszamegy a vendégeihez(?)”. És a szent imádkozásba fogott. „Én uram, Jézus Krisztus, a te szeretetedért megvetettem a világi dicsőséget, fedd be most az én mezítelenségemet, hogy a férjemet ne hozzam szégyenbe.” Alig fejezte be imáját, amikor meglátott egy angyalt, aki felöltöztette őt egy csodálatosan elkészített ruhába, és a fejére pedig egy drágakövekkel díszített koronát helyezett. Ilyen módon feldíszítve ment az asztalhoz a férje elé. Meglátta őt a lovag és azok, akik vele voltak, és nagyon elcsodálóztak az ő csodálatos szépségén.

A köpenycsoda eddig egyik kora újkori félszigeti életrajzban sem került elő, ellenben a 13. századi ferences breviárium tartalmazta azt. A harmadrendi vonatkozásokat Marcos de Lisboánál olvashattuk.

iv. Portugáliai Szent Erzsébet életrajz

A három kiadásban a portugál szent életrajza is ugyanúgy jelenik meg. A címében két hivatkozás található, melyekre a legendát alapozza.

„Raynha Sãcta isabel, molher Catholico Rey dom Dinis sexto de Porutgal, segũgo de escreue no **breuiario dos conegos de Sãcta Cruz de Coimbra y santa Inquisiçãõ foi aprouada polo R. mestre frei Martinho de Ledesma.**” [Szent Izabel királyné, Katolikus Dénes király, Portugália hatodik uralkodójának felesége. Ahogyan Coimbrai Szent Kereszt templom papjai által összeállított breviárumban és egy olyan históriában [szerepel], amelyet az szent inkvizíció mestere, Martinho de Ledesma atya is jóváhagyott.]

²⁵⁴ Diogo do ROSÁRIO, *Flos sanctorum, historia das vidas de Christo S. N. e de sua Santissima Mãe, vidas dos santos e suas festas repartidas pellos doze mezes, com sermões, & praticas que servem para muytas festas do anno.* (Lisboa: Por Antonio Craesbeeck de Mello, 1681), 822., <http://archive.org/details/flossanctorumhis00rosa>.

Az egyik egy breviárium, amelyet Coimbában állítottak össze Santa Cruz de Coimbra papjai. Véleményem szerint ez megegyezik azzal az 1531-es coimbrai breviáriummal, amelyben Izabel élete *lectió*kra bontva szerepel, ellenben a szakirodalom szerint Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepét kihagyják belőle.²⁵⁵ A másik pedig egy olyan történet, amelyet az inkvizíció vezetője, bizonyos Martinho de Ledesma jóváhagyott. Mivel a forrásokhoz jelenleg nincs teljes hozzáférésem, a szövegek részletes összehasonlítása jelzett forrásaival elmarad.

Rosário gyűjteményében a királyné életrajza tíz oldalon keresztül két hasámban kerül lejegyzésre. Ez mindenképpen a szent jelentőségét mutatja a coimbrai kiadású kötet szerzőjének szemében. Az ikonográfiai átfedések ellenére szövegszinten nincs kapcsolat a magyarországi és a portugál szent között. Teljesen függetleníti tehát a helyi szent legendáját az Európa-szerte ismert Árpád-házi szentétől.

Hangsúlyozza a gyermekkorától fennálló vallásosságát: sokat imádkozott, templomba járt, és amit tudott, megtett szegényekért. Visszatérő eleme az életrajznak a királyné békére való törekvése és intézkedései, hogy a félsziget királyi között kitörni készülő háborút megakadályozza. Az első ilyen, hogy a születésekor bekövetkezett béke nagyapja, I. Jakab király és apja, Péter infáns között. Öt éves koráig a nagyszülőknél nevelkedett. Apja nem akarta férjhez adni, mert annyira szerette. Ez nyilván retorikai túlzás, hiszen a királyságok alapvető érdeke volt, hogy házasságok révén minél nagyobb területen legyenek rokoni kapcsolatai. De több ponton is fel lehet róni a legenda szerzőjének ezt részrehajlást, melyet a Portugália uralkodói felé is mutat. Ebben az esetben a szent királyné felmenőit tünteti fel jó színben, aki bár sok kérést visszautasított, isteni sugallatra mégis Portugália királyának, Dénesnek ígérte oda a lányát. Bőséges információval rendelkezik a házasságkötés menetével kapcsolatban, leír minden jelenlévő személyt, aki a hosszú út során elkísérte a 11 éves királylányt új otthonába, ahol végül megkötöttet a frigy.

Az első gyermek, Konstancia születésénél leírja a remete legendáját, miszerint a purgatóriumban rekedt lány a szent asszony segítségét kéri, hogy megszabadulhasson szenvedésektől. Egy évig misét mondatnak a lelki üdvössége érdekében, és végül a királynénak álmában megjelenve mondta el a jó hírt, hogy az imái célba értek. Dénes hűtlenkedéseire egy apró utalás van csupán. A házassága alatt a királyné lelki gyakorlatait és a vég nélkül, rendszeresen szétosztott adományait is hosszasan taglalja. Emellett fontos szerepe

²⁵⁵ *Breuiariuz secū[n]dus usūz insignis monasterii s[an]cte[m] crucis colibrie[n]sis ordinis diui Augustini*, ([Coimbra]: Germanus GALHARDUS, 1531), https://digitalis-dsp.uc.pt/html/10316.2/36009/item1_index.html.

van a királyné politikai jelenlétének, persze a békére való törekvése szempontjából. Mind a négy ismert békekötés megtalálható az életrajzban. Felsorolja az általa alapított intézményeket, kórházakat, templomokat és monastorokat is.

Izabel férje halála után rögtön levágta a haját és apácaruhában kísérte el a királyt utolsó útjára. Ezután a santiagoói zarándoklat leírása következik, amelyet szintén aprólékos részlességgel tesz meg a szerző. Különösen nagy hangsúlyt fektet minden egyes adomány felsorolására, amelyet a királyné a templomnak adományozott. A santiagoói püspöktől kapott zarándokbotot és kagylót, hogy jobban hasonlítson a többi zarándokhoz. Ez a bot egyébként meghatározó elemévé válik a királyné ikonográfiájának is és az 1681-es kiadvány metszetén elő is kerül. Miután visszatért Coimbrába, be akart vonulni az általa újjáépített Szent Klára Monostorba. De meggyőzték jóakarói, hogy úgy többet tud segíteni az embereknek, ha megmarad világi személynek. Ahogy születése, úgy halála is egy békekötéshez kapcsolódik. Elment Estremozba, mert ott volt fiának, Alfonz királynak az udvara. De a nagy meleg és hajlott kora miatt rosszul lett és megbetegedett. Betegágyán megjelent neki Mária, akit az égi jegyese küldött számára vigasztalásképpen. Meggyónt és magához vette az utolsó szentséget. Sokszor elmondta a következő imát: *Maria Mater gratiae, / Mater misericordiae, / Tu nos ab hoste protege, / Et hora mortis suspice.* Ezután a *Hiszekegyet*, majd a *Mi Atyánkot* és más imát elmondott, amíg már nem lehetett érteni a szavait. Imádkozás közben halt meg. Rosário tévesen közli a halál dátumát: 1336 helyett 1332 szerepel.

Ezután következik a királyné csodáinak felsorolása. Az első rögtön a halála utáni jelenség: amikor testét Estremozból Coimbrába szállították, a nyári melegben rózsákra és más virágokra emlékeztető illatot árasztott. Ezután több csodás gyógyulás következik melyek közül a legtöbb a sírjánál *post mortem* következett be, de egy-két életében történt csodát is közöl a szerző. A csodákat nem rendezi időrendbe, felváltva következik hol egy *in vita*, hol egy *post mortem* esetet. Ezek a rövid leírások nagyon hasonlítanak a szentté avatás jegyzőkönyvi bejegyzéseire: általában mindig szerepel a meggyógyított neve és beosztása, és hogy hol történt a csoda. Például később a hivatalos aktákba is bekerült Margit esete, aki a lisszaboni Chelas monostor apácája volt. Gyomordaganatát a királyné a kereszt jelével gyógyította meg. Izabel megmosta, majd megcsókolta egy rákos nő lábát, aki gyógyultan állt fel. Az életében történt csodák párbeszédese formában vannak lejegyezve.

v. A szöveg és a képek kapcsolata

Érdekes módon egyik szentnél sem szerepel a rózsacsoda, és a három koronára sem történik utalás annak ellenére, hogy a metszeten ezek egyértelműen megjelennek. Egy esetben fedezhető fel kapcsolat a kép és a szöveg között. A második kiadásban ugyanis a szent királynét a coimbrai templom építésénél ábrázolják, ami a legendájában is szerepel:

Mandou esta gloriosa Rainha fazer o mosteyro d'Almoster da Ordem de Cister no termo de Santarem e o Hospital dos Inocentes de Santarem. Ella mandou edificar o msoteyro de Santa Clara de Coimbra e com suas prorias maos ajudada de muytos Bispos lancou a primeira pedra pera fundamento delle e dotou muytas rendeadas.

Építetett egy monostort Alomsterben a ciszterciek számra. Egy [...] kórházat Santarémben és a Szent Klára monostort Coimbrában. Segített a püspököknek, ő tette le az első követ az alapzatba és sok adománnyal segítette a munkálatokat.”

A több száz életrajzot felölelő, metszetekkel ellátott szövegkorpusz és a kiadásonként megjelenő apróbb változások (az átstrukturált tartalomjegyzék, a két szent királylány megegyező neve), illetve a korabeli nyomdák működésének sajátosságai szinte már önmagukban magyarázatul szolgálhatnak az ábrák felcserélődésére vagy téves elhelyezésére.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Portugáliai Szent Erzsébet coimbrai kultusza ekkor már ambivalens kapcsolatban állt az Árpád-házi szent európai népszerűségével. Kezdetben jellemző volt, hogy életrajzírói kifejezetten hangsúlyozták magyar felmenőit szentségének erősítése, támogatása és nem utolsósorban talán a szentté avatási folyamat meggyorsítása érdekében.²⁵⁶ Marcos de Lisboánál is azt láttuk, hogy a két szent életvitelének hasonlóságát kiemelve figyelmeztet arra, hogy a portugál királyné nemcsak a nevét, hanem a szent életmódot is megörökölte távoli nagynénjétől.²⁵⁷

Az ilyen hivatkozás nem idegen sem a hagiográfiában, sem pedig a királyi családok egyházi és politikai ambícióival kapcsolatban. Ebben az esetben is valami hasonló történhetett, de úgy vélem, a hasonlóságok miatt a magyar szent kultusza túlságosan rátelepedett a portugál

²⁵⁶ E, quando esta rainha Dona Isabel naceo [...] porque a madre delrey D. Pedro fora filha delrey d'Onglia o fora irmãa de Santa Isabel, foy posto a esta rainha de Portugal nome Isabel. NUNES, „Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas”, 19.

²⁵⁷ E por amor desta sua tia foy posto nome Isabel a esta santa Raynha por ordenação diuina, porque teuesse seu nome, como auia de ter a sanctitaded da vida & deuação & habito do Padre São Francisco. MARCOS de Lisboa és Luis dos Anjos, *Parte segunda das Chronicas da Ordem dos Frades Menores e das outras orde[n]s segunda & terceira, instituidas na Igreja per o Sanctissimo Padre Sam Francisco*, (Lisboa: Pedro Crasbeeck, 1615), 210v.

szentére, megnehezítve ezzel nem csak az önálló európai, de még a helyi kultusz kialakulását is. Ennek ellensúlyozására – úgy tűnik – a Coimbrában működő két nagy befolyással bíró egyházi intézmény²⁵⁸ egy idő után megkezdte Árpád-házi Szent Erzsébet liturgikus tiszteletének tudatos leépítését. A két intézmény által kiadott 16. századi breviáriumokban, illetve egyéb liturgikus könyvekben, melyek a portugál szent boldoggá avatása után jelentek meg, elkezdtek mellőzni Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepét, és ezzel párhuzamosan előtérbe helyezni Portugáliai Szent Erzsébet alakját.²⁵⁹ Ez akkor mutatkozik meg jobban, ha a coimbrai kiadványokat összehasonlítjuk a 16–17. század során Portugáliában használatos, de más kiadóknál megjelent liturgikus könyvekkel. Azokban ugyanis a magyar szent ünnepe továbbra is megtalálható.²⁶⁰

Az eddigiek alapján az látszik kirajzolódni, hogy az idő előrehaladtával a magyar szent ábrázolása egyre jelentéktelenebb eszközökkel történik, és az 1681-es kiadásban Erzsébetét végül magába olvasztja a portugál királyné kialakulóban lévő ikonográfiája (vándorbot és rózsák). Azonban még a coimbrai törekvéseket figyelembe véve is – bár Rosário kiadványainak elhatározása ezidáig tisztázatlan, – valószínűleg nem beszélhetünk szándékosságról a hibásan elhelyezett metszetek esetében. További vizsgálatokat igényel a nyomdász, Antonio de Mariz személye, aki egyaránt felelős volt az 1577-es *Flos Sanctorum* és az 1588-as *Festa propria, et specialia[...]* kiadásáért.

3. Magyarországi források

A kora újkori, posztridentinus alapokon nyugvó első gyűjtemények a 16. század derekán jelentek meg: Aloisus Lippomanus (1500–1559) nyolckötetes *Historiae de vita sanctorum* (1551–1560), valamint Laurentius Surius (1522–1578) 10 kötetes, *De probatis vitis sanctorum* (1570–1575) című gyűjteménye. Az Ibériai-félszigeten elég hamar feldolgozták

²⁵⁸ A coimbrai egyházmegye vezetősége és a Szent Kereszt Ágoston-rendi monostor.

²⁵⁹ *Breuiarius secundum usum insignis monasterii sanctae crucis colibriensis*, [Coimbra], Germanus GALHARDUS, 1531.; *Festa propria, et specialia diocesis Conimbricensis*, Conimbricae, Antonius de MARIZ, 1588. CASTRO, *A coroa, o pão e as rosas, VIII. centenário do nascimento de Santa Isabel de Hungria*, 107–133.

²⁶⁰ Vö.: *Missale ordinis cisterciensis*, Parisiis(?), Eglebertus de Marnef – Joannes Kaerbriandus Huguelin – Ambrosius Geraut, 1510(?); *Breuiarium secundum ordinem augustini*, s.l., Dionisius Gonzalez de de Sequera, 1514; *Missale secundum usum ordinis cisterciensis*, Parisiis, Ambrosius Girault – Nicolaus Prevost, 1529; *Missale ad usum Sacrosanctae Romanae ecclesiae*, Lugduni, apud Iacobum Giuneti, 1542; *Missale ad Sacrisanctae Romanae*, Parisiis, Jacobii apud Iolandam Bonhomme, 1542; *Breuiarium bracharese*, Brachare, Johannes Aluarus et Johannes Barrerius, 1549; *Breviarium Romanum*, Conimbricae, Apud Antonium à Santillana, 1555; João BAPTISTA, *Kalendarium Romano Perptivo*, s.l., António Ribeiro, 1588; *Missale romanum*, Conimbricae, Officina Roderici de Carvalho Covinho, 1675; *Missale Romanum*, Antuerpiae, Officina plantiniana, 1680. CASTRO, 108. 101. lábjegyzet.

ezeket a munkákat és alkalmazták az általuk képviselt irányelveket is az egyes kiadások összeállításánál. Ilyen volt Alonso de Villegas toledói pap és Pedro de Ribadeneira szintén toledói jezsuita gyűjteményes kiadása is, melyek immáron spanyol nyelven jelentek meg.²⁶¹ Ezek a legendáriumok már sokkal tudatosabban kezelték az általuk feldolgozott szövegekörpuszt, és a szentek életére vonatkozóan is kritikai igényeket kezdtek támasztani. A forrásokon nyugvó szemlélet majd egy évszázaddal később, az *Acta Sanctorum* sorozat 1643-as első megjelenésével vált a műfajban még meghatározóbbá. A bollandistáknak nevezett jezsuita kutatócsoport a szentekre vonatkozó forrásanyagot magyarázó jegyzetekkel és kritikai kommentárokkal látta el, eltávolodva a filológiailag megkérdőjelezhető középkori forrásoktól, mint a *Legenda Aurea*.²⁶² A legendák történeti hitelességét hivatkozások igyekeztek alátámasztani, mely szándék értelmezhető a hitelességre való törekvés mellett a katolikus megújulás válaszában is a szentek legitimitását, és a vonatkozó történeti hagyományt megkérdőjelező protestáns kritikára. A műfaj magyarországi recepciójára a 17–18. századi fordulójáig kell várni, ekkor jelentek meg először nyomtatásban és anyanyelven a szentek életét gyűjteményesen tartalmazó nyomtatványok.

Az általam vizsgált 17. század végi magyarországi források tehát ebbe a kora újkori, illetve jezsuita hagyományba illeszkednek, amikor a szentek katalógusának összeállítására és a magyar szentség irodalmi vagy képzőművészeti propagálására törekednek. Jó példa a magyar szentek reprezentációjára Inchofer Menyhért 1644-es *Annales ecclesiastici regni Hungariae* I. kötete vagy Pázmány Péter *Igazságra vezérlő kalauzá*nak díszcímlapja, ahol a magyar szentek ábrázolása hangsúlyosan jelenik meg. Különösen fontos a pillanat, amikortól a magyar szentek fogalma kötetszervező erőként lép fel Hevenesi Gábor gyűjteményében.

²⁶¹ Pedro de RIBADENEIRA, *Flos Sanctorum* (1599–1610).

²⁶² A régi kéziratokban talált szövegeket, melyeket Rosweyde egyedül kezdett lemásolni, még Lipomanus és Surius új és ünnepelt kiadásaihoz képest is, máshogyan képzelte el feldolgozni és kiadni. Ezért Bellarmino bíboros javaslata helyett, nem ezek kiegészítőköteteként képzelte el kiadni. A nyomtatásban megjelent műveket is begyűjtötte a kéziratokkal együtt felülvizsgálatra. 1619-ben jelent meg Rosweyde holland nyelvű fordítása Pedro de Ribadeneira *Flos sanctorum*ának. Hippolyte DELEHAYE, *The Work of the Bollandists through Three Centuries, 1615-1915* (Princeton: University Press, 1922), 12–15., <http://archive.org/details/theworkofthehol100deleuoft>.

- a) Illyés András (1637–1712), *A keresztyeni életnek példája, vagy tüköre az az: a szentek élete* [...] V. A' szent szüzekről, és özvegyekről, Nagyszombat, 1682; 1707.

Illyés András a magyar barokk egyházi irodalom sokoldalú és termékeny képviselője volt. A nagyszombati jezsuita egyetemen majd a római Collegium Germanicum Hungaricum-ban végezte tanulmányait.²⁶³

A Keresztyeni életnek példája, vagy tüköre című munkája igen népszerű volt: a 19. századig hat kiadást ért meg,²⁶⁴ emellett 1694-ben a saját fordításában latinul, 1768-ban Vallasik János tolmácsolásában szlovákul is megjelent. A könyv anyagának legnagyobb részét a római Collegiumban folytatott tanulmányai során gyűjtötte össze, és a személyes hangvételi előjáró beszédekből az is kiderült, hogy jegyzeteit már csak azután kezdte el lefordítani, hogy visszatért Magyarországra 1668-ban. A kötet koncepciója világos: a szentek éltrajzát gyűjtötte össze, méghozzá öt részre osztva azokat a szentek típusa szerint. Ez a gyakorlat nem volt idegen a korábbi legendáriumok szerkesztési elvétől, bár közvetlen forrásaira nem jellemző.²⁶⁵ Az öt rész a következő:

1. Az Isten anyjáról, a Szentséges Szűz Máriáról és a Szent Angyalokról, az Aprószentekről s Keresztelő Szent Jánosról, Mindenszentek Innepéről s a Purgatóriumról és az Közönséges Ítéletről.
2. A Szent Apostolokról és Evangélistákról, [az] Úr színeváltozásáról, A Szent Egyháznak Megváltó Krisztus Urunk tisztességére és Sz. Péter és Sz. Pál Apostolok tisztességére szenteléséről, [a] Szent Kereszt megtalálásáról és [a] Szent Kereszt magasztalásáról.
3. A Sz. Martírokról;
4. A Sz. Konfessorokról;
5. A Sz. Szüzekről és Özvegyekről.

²⁶³ MACZÁK Ibolya, „Illyés András”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (Budapest: Balassi, 2014), 282–283.; KLANICZAY Tibor, *A magyar Irodalom története* 2, 422–424. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/291.html>

²⁶⁴ *A keresztyeni életnek példája vagy tüköre, Az az: A szentek élete*. Mely minden szorgalmatossággal, Nevezetes Aurok Irásaiban, kivált képpen Villegas Alfonsus irásaiban fel kerestetet, Sommában foglaltatot, és Olaszbol Magyarra fordittatot, s rendesen ött Részre osztatot. Első Resze Nagy-Szombat, 1682. (II. r. 1683., III. r. 1682., IV. r. 1682., V. r. 1682. U. ott. 2. kiadása 1705. I–III. r. és 1707. IV., V. r., 3. k. 1743., 4. k. 1771. U. ott.

²⁶⁵ Liber confessorum, Liber virignum, Passionarum, Vitae Patrum etc. Vö.: TÖRÖK József, „Legendárium”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerk. Kőszeghy Péter (Budapest: Balassi, 2014), Rekord megtekintés [ID: 4824] 2014-03-30, http://mamul.btk.mta.hu/MAMUL_SZERK/mamul_view.php?editid1=4824.

Az első kiadás 1682-ben jelent meg először magyar nyelven, Nagyszombatban. Mindkét szent életrajza a *Szent Szüzekről és Özvegyekről* szóló ötödik részben található meg. Árpádházi Szent Erzsébeté már az első, a portugál szenté majd csak a második, 1707-es kiadástól kezdve képezi a kötet részét. A második kiadás nagy újdonsága, hogy körülbelül 30 új életrajz kapott még helyet benne, melynek fontosságáról Illyés az előjáró beszédben is megemlékezik.

„Ezt az ötödik Könyvemtis a szent Szüzekről és Özvegy Asszonyállatokrol jobb rendbe hoztam; és szükséges jobbítással szaporítván nagyobra neveltem.”

Az előjáró beszéd folytatásából véleményem szerint kiolvasható, hogy erre elsősorban a női hívek lelki szükségleteinek felismerése vezette.

„Ezt pedig két okoktól viseltetve cselekedtem legfőképpen. Első oka az: Mert Magyar Országból kétszer Erdélyből viszontag kijövén, mind a két rendbéli utozásimban sok böcsületes Asszonyállatok Keresztyéni nagy joakarattykot mutatták én hozzám (még a Kálvinisták közzülis némelyek). Isteni és lelki intésimet és tanításimot örömet halgatván és nekem a lelki eledelért testi eledellel gazdálkodván. Fizesse meg ISTEN ő Szent Felsege. Hogyha ezt a könyvemet minnyájan olvashaták, mit főgnának cselekedni?”

Egy másik indoka már személyesebb jellegű, melyre az előszóban csupán utal, a részletekért az olvasót Szent Margit életrajzának egy bizonyos szakaszához vezeti. Az adott helyen a Margit-legenda szerves részeként egy olyan csodaleírást olvashatunk, amely személyesen vele történt meg.²⁶⁶

i. A források

Illyést nem véletlenül emlegetik a bollandisták magyarországi előfutáraként, a jezsuita körökben mozgó, egyetemet végzett egyházi író minden életrajza előtt hivatkozásokat helyez el olyan forrásokra, amelyekben szintén olvashatunk az adott szentről, és ahonnan feltehetőleg ő is tájékozódott. Az alábbiakban arra is kitérek, hogy az életrajzok mellett szereplő forráshivatkozások (legalábbis a két Erzsébet esetében) milyen mértékben utalnak Illyés személyes olvasmányélményeire, és milyen mértékben az „olasz autorok” írásaiból való

²⁶⁶ „Második oka az, a melyért megirtam a Magyar Szent Margit Szűznek holta után lött csodatételeknek 27. pontomában[sic!]: holott megláthatni, nem szükséges itt eléhoznom.” A csodaleírásról lásd bővebben: SZILÁGYI Anna-Rózsika, „Illyés András legendáriuma: szövegkörnyezet, megszerkesztettség, szerzői szándék”, in *Stephanus noster Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József és mtsai. (Budapest: reciti, 2015), 285–302, http://reciti.hu/wp-content/uploads/BI60_vn.pdf <http://reciti.hu/2015/3044>.

egyszerű átemelésre. Munkamódszerére vonatkozólag ugyanis így nyilatkozik az olvasóhoz intézett előljáró beszédben:

„Azokáért én sémmit magamrol nem irtam, hanem Nevezetes Olasz Autorok irásiból, fő-képpen **Villegas Alfonsusébol**, csak sommában foglaltam, némely Szenteknek életét, a' hol szükségesbnek ítéltém lenni. Es mivel azokban az olasz Autorokban, a Szent Írásnak szavai nem voltak fel-jegyezve: nagy szorgalmatossággal sok helyeken meg-kerestem, és fel-jedzettem, midőn Olaszbol Magyarra fordítottam.”

És bár a második kiadástól fogva Villegas névszerinti említését elhagyja, és csak az „olasz autorok” gyűjtőfogalom marad, a kibővített ötödik részben az egyes életrajzok előtt legtöbbször továbbra is Alonso de Villegasra hivatkozik.²⁶⁷ Emellett a kora újkor egyházi irodalmának más szerzői egy-egy alkalommal bukkannak fel, mint például Aloysius Lipomanus, Laurentius Suruis, Jacobus Montanus vagy Pedro de Ribadeneira. A szakirodalom Illyés öt kötetének egészére nézve Villegast, Ribadeneirát és Pietro Maffeit jelöli meg annak legfőbb forrásaiként.²⁶⁸

²⁶⁷ Utána Szümenón Metaphrastes 10. századi görögkatolikus legendaíróra, majd az ókeresztény Szent Ambrusra (4. sz) és középkori Béda Venerabilis (13. sz) szentek életét összefoglaló gyűjteményes munkájára hivatkozik többször is.

²⁶⁸ Koltai-Kastner Jenő a következő forrásokat említi további magyarázat nélkül:

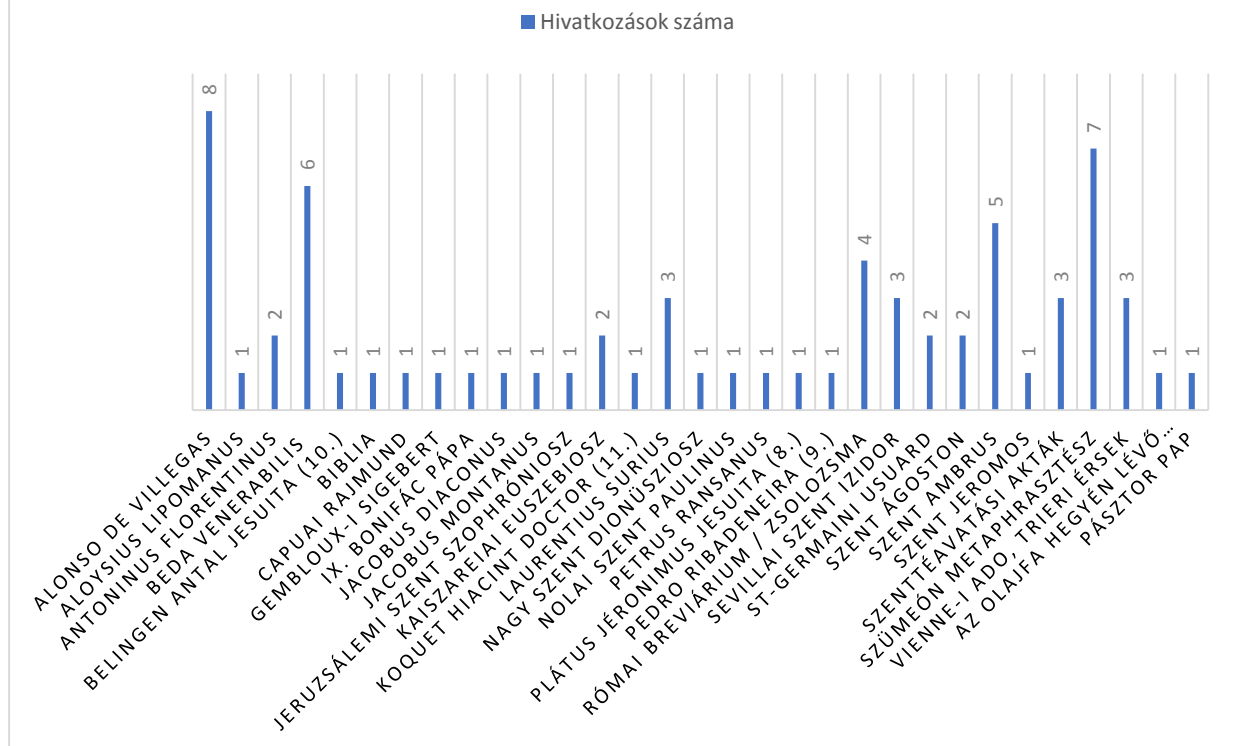
Nuovo leggendario delle più scelte esemplari vite di tutti santi ... raccolto da gravi e approvati Autori e dato in luce per avanti in lingua Spagnuola da R. Sig. D. Alfonso Viliega di Toletto, Teologo e Prediatore; sotto il titolo ... Flos Sanctorum. (Venetia 1612).

Flos Sanctorum cioè vite de' Santi scritte da Padre Pietro Ribadeneira Toletano della compagna di Giesù diviso in due parti... Tradotte di Spagnuolo in lingua italaiana da D. Grati MARIA Gratii Sense (II. kiad. Milano 1612).

Vite di tredici Confessori di Christo, scelte da diversi Autori, e nel Volgare italiano tradotte dal P. Gio. Pietro Maffei della Compagna di Giesù. (Brescia 1595).

[Koltay-]Kastner Jenő, „XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink”, *Egyetemes Filológiai Közöny* 51 (1927): 24–31.

ILLYÉS A. FORRÁSHIVATKOZÁSAI

ii. Portugáliai Szent Erzsébet életrajza

Elöljáróban a portugál szent magyar kultuszához a forrásokban való egyik első, figyelemreméltóan korai említését hangsúlyoznám, amely 1307-re datálható. A neve Károly Róbert magyar trónra aspiráló törekvései nyomán bukkan fel egy beszédben, melyet Gazodus (Kažotic) Ágoston, domonkos rendhez tartozó zágrábi püspök tartott 1307. október 10-én a Rákos-mezőre összehívott országgyűlésen.²⁶⁹ Károly Róbert nagy hangsúlyt fektetett a szent ősközhöz fűződő kapcsolataira, amelyet ebben a beszédben is nyomatékosít az orátor.

„Károly jogai azon alapulnak, mint Isten és ember előtt nyilvánvaló, hogy mi szent királyainktól származik családfája. Mint ahogy ükapja, IV. Béla király húga, Erzsébet Germániát, a másik Erzsébet, ugyanő egy másik testvérhúgának az unokája Hispániát [...] ragyogta be dicső szentségének sugaraival [...].”²⁷⁰

Mivel Portugáliai Erzsébet ekkor még életben van, szentségének hírére feltehetően az általa alapított, illetve patronált coimbrai monostor alapozhatta meg.

²⁶⁹ KLANICZAY, *Az uralkodók...*, 261.

²⁷⁰ A teljes szövegrészt és az eredeti latin textust ld.: KLANICZAY, 261.

Illyés András életrajza tartalmát tekintve rövid és lényegre törő. Az Árpád-házi szenttel való rokonságát nem említi meg, de azt igen, hogy nevét róla kapta. A három részre osztott életrajz mindegyike a szent egy-egy életszakaszával foglalkozik. Gyermekkorából a szülők-nagyszülők közötti béketeremtést emeli ki, illetve kegyességi gyakorlatait sorolja fel:

Az ő mennyei életét testi ékességeknek meg-utálásában, gyöngyörüségek el-távoztatásában, böjtöléseknek gyakorlásában, Isteni könyörgéseknek szüntelen el-mondásiban meg-böcsülvén, az ő dolgainak és Országának boldogítását az ő egy leányának, Erzsébetnek érdemeiért, hogy Istentől vötte, tulajdonította. ²⁷¹

Illyés Andrától szokatlan módon Portugália Szent Erzsébet életrajza előtt egyik kiadásában sem találunk forrásmegjelölést. Az életrajz eredete tehát legalábbis kérdéses. Elsőként Villegas és Ribadeneyra Erzsébet-életrajzai merülnek fel, mint a legenda lehetséges forrásai, egyrészt mert mindkét ibér-félszigeti szerző – még jóval a királyné 1625-ös szentté avatása előtt készült – gyűjteményében megtalálható. Másrészt, mivel feltételezhetjük, hogy Illyés valamilyen formában ismerte ezeket a kiadásokat, hiszen egyéb életrajzok mellett is hivatkozik a fent említett szerzőkre.

Összeolvastam Villegas és Ribadeneyra portugál Erzsébet-életrajzait az Illyésében szereplővel. Ez alapján a következő megállapításokat lehet tenni: Villegas *Flos Sanctorum*ából a portugál Erzsébettel kapcsolatos adatok egy részét átemelhette, hiszen Villegas is leírja az élettörténetét, jótékonykodásait, békéltető szerepét és kegyességi gyakorlatait. Azonban ez mégsem valószínű, mert ha fel is használta a művet az életrajznak jelentősen átdolgozáson kellett átesnie. Emellett Villegasnál nem szerepel sem a névadás története (ti., hogy azt Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta), sem a rózsacsoda leírása, sőt – a halálos ágyon történő Mária-jelenést leszámítva – a spanyol szerző a legtöbb csodás elemet kihagyja az életrajzból. A víz borrá változtatását, betegségek csodálatos gyógyítását viszont Illyésnél olvashatjuk. Illyésnek tehát szükségszerűen más forrásokra (is) támaszkodnia kellett a kompiláció vagy a fordítás során.

A szóba kerülő másik spanyol szerző Pedro de Ribadeneyra. A spanyol jezsuitát Illyés ebben az ötödik részben Árpád-házi Margit életrajzánál is hivatkozta, akié a kötet egyik leghangsúlyosabb – személyes élményekkel is kiegészült – új életrajza. Ribadeneyra szövegében Villegasétól eltérően ebben a gyűjteményben szereplő életrajzban már

²⁷¹ ILLYÉS András, *A keresztyenyi életnek példaja avagy tüköre az az: a szentek elete [...] A' szent szüzekről, és özvegyekről.*, 2. kiad., köt. V. (Nagyszombat: 1707), 1038.

megtalálható a rózsacsoda, de egyrészt egy hosszabb és párbeszédes változatban, másrészt pedig a többi csodával együtt az életrajz végén egybegyűjtve szerepel. Továbbá, a mindkét spanyol forrásban megtalálható hivatkozást Marcos de Lisboa *Ferences Krónikájára* Illyés nem veszi át, ami szintén kizáró ok lehet.²⁷² Ezen kívül egyik spanyol életrajzban sem szerepel a névadás története, vagy a magyarországi szenttel való rokonsági kapcsolat feltárása – jóllehet, Ribadeneira utal rá saját kötete Habsburg Margit hercegnőhöz címzett prologusában – Illyésnél viszont megtaláljuk a névazonosságot.

Tehát vannak átfedések a két spanyol nyelvű életrajz és az Illyés által szerkesztett között, de ugyanakkor olyan hiányok is, amelyek miatt teljes mértékben – sem szerkezetileg, sem tartalmilag – nem feleltethető meg egyik spanyol szöveg sem Illyés András forrásával. Arra a kérdésre, hogy Illyés honnan vette át Portugáliai Szent Erzsébet legendáját, az egyik legkézenfekvőbb magyarázat az lenne – amit további kutatások könnyen igazolhatnak vagy cáfolhatnak –, hogy a közvetítő forrás, azaz Villegas olasz nyelvre fordított kiadásai olyan szerkezeti és tartalmi módosításokat hajtottak végre a spanyol szövegen, hogy az már egy harmadik nyelvre átültetve nem engednek következtetni az eredetire. Úgy gondolom azonban, hogy ez még azzal együtt sem valószínű, hogy ha figyelembe vesszük a szövegromlás lehetőségét, ami abból adódik, hogy Illyés elsősorban a fent említett szerzők olasz fordításaiból dolgozott.

Illyés András könyvének ötödik részében szereplő 53 női szentéletrajz közül összesen öt esetben nincs hivatkozás, melyek két csoportba oszthatók.²⁷³ A kötet vége felé található második blokk témánk szempontjából is érdekesebb. Ebben három egymást követő életrajz található, amelyben Portugáliai Szent Erzsébeté mellett, Sziléziai Szent Hedvig (1174k.–1243) és Skóciai Szent Margit (1047–1093) életrajza szerepel forrásmegjelölés nélküli. Tehát három, különböző időben és helyen élt szentről van szó. A szövegek egyaránt a második, 1707-es kiadással kerültek bele a gyűjteménybe, emellett szorosabb kapcsolatot is mutatnak egymással. Egyrészt mindannyian a „szent királyné” titulust birtokolják, másrészt az első két szent – Erzsébet és Hedvig – egyértelműen összekapcsolható Árpád-házi Szent Erzsébettel,

²⁷² **Villegas:** „Escribe la vida desta santa largame[n]te en las chronicas dlos[sic!] frayles menores par. 2. lib. 7. c.26.” [Hosszasan írnak e szent életéről a Kisebb Testvérek Krónikájában. 2. rész 7. könyv. 26. fejezetében]

Ribadeneira: „[...]cuya vida sacada de un libro antiguo y autentico y de la coronica[sic!] de la orden del bienaventurado padre san Francisco es desta manera.” [Akinék életét egy régi és hiteles könyvből és boldog Szent Ferenc rendjének krónikájából vettem ilyen módon.]

²⁷³ Az első csoportban található Pazzi Szent Mária Magdolna (halála: 1607; kanonizációja 1669) és Limai Szent Róza (halála: 1617; kanonizációja: 1671) életrajza, akiket a 17. század második felében avatott szentté IX. Kelemen pápa.

lévén rokonai,²⁷⁴ de tágabb értelemben mindhárom női szent magyarországi vonatkozású. Elképzelhetőnek tartok egy olyan magyarázatot is, hogy ennek a három életrajznak egy közös forrása lehetett. Még hozzá nem teljesen függetlenül a dolgozatban tárgyalt következő szerzőtől, Hevenesi Gábor *Régi magyar szentség* című munkájától. Egyrészt mert Hevenesi 1692-es latin nyelvű és 1695-ös magyar nyelvű nyomtatványai megelőzik Illyés második (1707-es) kiadását, másrészt pedig nemcsak a portugál szent alakja, hanem mindhárom magyar vonatkozású női szent szerepel ezekben is.

iii. Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza

Illyés András a Szent Erzsébet-életrajz előtt két hivatkozást helyez el: „Florentiai Sz. Antoninus” azaz Antoninus Florentinus és „Montánus Jakab”, azaz Jacobus Montanus. A szövegeket összehasonlítva Antoninus szövege egyáltalán nem, míg Montanus életrajza csak a *Legenda Aurea* csodajegyzékének közlése végett tekinthető közvetlen forrásának. Elleenben ugyanazzal a bibliai perikópával kezdődik, mint a Villegas gyűjteményében található életrajz: Tob. 4. v. 7. Ebben az alamizsnaosztás, az adakozás fontosságára hívja fel figyelmet és végül levonja a következtetést, hogy Erzsébet ennek példának maradéktalanul megfelelt. Ezután hosszan ismerteti Erzsébet életét, amely az 1682-es kiadásban az ötödik rész 13–22. oldaláig tart. A 18. oldalig gyakorlatilag szó szerinti fordítását találjuk a Villegasnál olvasható életrajznak. Az összevetéshez egy 1591-es spanyol nyelvű példányt használtam.²⁷⁵ Illyés életrajzáról általánosságban elmondható, hogy forrásával szemben sokkal jobban hangsúlyozza Erzsébet magyarságát. Egyrészt azért, hogy a magyar megkülönböztető jelzőt szinte minden alkalommal a neve elé teszi, másrészt pedig megragadja az alkalmat a magyarokra vonatkozó adatok pontosítására, és amikor Erzsébet apjáról van szó, II. András magyar királyként hivatkozik rá. Ugyanilyen hangsúlyeltolódás, hogy míg Villegasnál az apja és nagybátyja, addig Illyésnél csak az apja az, aki özvegyi járadékát biztosítja Erzsébet számára, amelyből végül kórházat építtet. Ez az eddigi életrajzokhoz képest is egyedinek mondható, hiszen a pénzt sógorától kellett megkapnia.

²⁷⁴ Illyés ezt a kapcsolatot a portugál szentnél továbbra sem jelzi, de a névadás miatt a szoros kapcsolat ugyanúgy feltételezhető.

²⁷⁵ Ezzel közvetett módon az is megerősítést nyer, hogy az olasz kiadások nem torzítottak annyit az eredeti életrajz szövegén. Alonso de Villegas, *Flos Sanctorum, y Historia general, de la vida y hechos de Iesu Christo ... y de todos los Santos de que reza y haze fiesta la Yglesia catolica ... junto cô las vidas de los santos propios de España, y de otros Extrauagantes ... por el Maestro Alonso de Villegas...*, 1591, 153r.–154r., <http://digibug.ugr.es/handle/10481/5836>.

Az első nagyobb különbség Villegas és Illyés között, Erzsébet ferences rendi hovatartozását illetően mutatható ki. A spanyol szerző nem tesz említést erről az életrajzban, hanem csupán a végén olvashatunk erről egy kritikai jellegű, bár megengedő megjegyzést. Illyésnél azonban az életrajz szövegébe beillesztve kérdésfelvetés helyett egy egyértelmű megerősítést olvashatunk.

Villegas (1591)	Illyés A. (1682)
Acerca del instituto y orde[n] que guardo santa Ysabel, [h]ay alguna difficultad, por ser muchos los q[ue] la pretende[n], mas tenie[n]do la possessió[n] della, como la tiene, el orde[n] del Serafico Padre S. Francisco, y vie[n]dose de ordinario vestida de su habito, nadie se atreuera a quitarsela. Y así esto deue tenerse por mas cierto, q[ue] fue de la tercera regla de los menores (154r.). ²⁷⁶	Annak-utána Sz. Erzsébet Asszony bé-mene a Sz. Ferencz harmadik Szerzetébe, és fel-öltözék a Szerzet köntösébe, engedelmes lévén annak a Szerzetnek Előljárojának, hogy igaz tanitvanya lehessen Sz. Ferencznek, ki oly alázatos volt. (17–18. oldal).

A másik jelentős eltérés Illyésnél a 18. oldaltól jelentkezik. Ugyanis innentől válik felismerhető a *Legenda Aurea* szövege. Erzsébet halálának leírásakor láthatóan más forrást is használ. Villegasnál nem szerepel ugyanis Erzsébet halála előtt megtapasztalt látomása, mikor Krisztus a mennybe szólítja őt: „Jer velem, szerelmem az én hajlékimba, mellyek néked készítették.” Ellenben hasonló mondat olvasható a *Legenda Aurea* vonatkozó részénél is: „Jer, kedvesem, vár az örök sátor, melyet számodra készítettem.”

Illyésnél az ezután következő leírás szintén Jacobus de Voragine nyomán látszik folytatódni, ez a rész ugyanis Villegasnál semmilyen formában nem szerepel:

Illyés A. (1682)	Legenda Aurea
Azokáért sok szép madaracskák láttatának akkor	Midőn meghalt, a templom tornya fölött nagy

²⁷⁶ Saját fordítás: [Hogy meghatározzuk] az egyházi intézményt [amelyhez tartozott] és a rendet, melyet szent Erzsébet követett, némi nehézségbe ütközünk, mert sokan vannak, akik azt állítják, hogy Szent Ferenc atya rendjéhez tartozott és látván őt szokás szerinti habitusába öltözve, senki nem meri elvitatni ezt tőle. Bizonyára így kell lennie, hogy a Kisebb Testvérek harmadik rendjének [reguláját] követte.

<p>a' Templom héjazattyán egybe-gyülve, a' hol az ö teste vala, mellyek oly gyöngyörüségesen énekeltek, hogy mindeneket csudálkozásra indítottak. Akkor a' levegő-égben-is gyöngyörüséges énekléseknek tengése hallatot. Azok a' madaracskák, mellyek meg-jelentek a' Tempolm héjazattyán, igen kedvesen énekelvén, az Isten Angyali voltak, akik azért küldettek volt az Istentől, hogy a Sz. Ersébet lelkét Menyországba vigyék, és az ö testét mennyei örvendetességgel tiszteljük. Mivelhogy a' mint öszve-gyül az ördögöknek sokassága, az Istenteleneknek halálára, hogy rettenetes gyötrelmekkel környülfogiák őket, és a' pokolnak örök tűzére ragadgyák a' lelkeket. Hasonlo-képpen egybe-gyül az angyaloknak sokasága, az igazaknak halálára, hogy biztassák őket, és az örök dicsősegre vigyék a lelkeket</p>	<p>csapat madárka sereglett össze, melyeket korábban senki sem látott, s oly édes dallamot kezdtek énekelni, oly változatos formában, hogy úgy tűnt, Erzsébet temetési szertartását végzik. [...]</p> <p>Harmadszor nyilvánvaló lett kiválósága és méltósága: a madarak és az angyalok ujjongása és éneklése ezt bizonyítja. Azokról a madarokról, melyek a templom tornyán ujjongtak és énekeltek, azt gondoljuk, hogy angyalok voltak, akiket az Isten küldött, hogy lelkét az égbe kísérik, testét pedig az égi ujjongással tiszteljük meg. Ahogy a gonosz emberhez haldoklásában ördögök sokasága sereglik, hogy ijesztgetésekkel gyötörjék, és lelkét a pokolra ragadják, ugyanígy a távozni készülő választottakhoz angyalok sokasága gyülekezik, hogy megerősítsék őket, s lelküket a mennyországba kísérik.</p>
--	---

Végül Illyés a 18–22. oldalon közöl a *Legenda Auerában* is megtalálható 19 csodaleírásból 14-et. Mivel a csodajegyzék Montanus munkájában is megtalálható így nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy valóan használta azt az életrajzot is, bár ennek kicsi valószínűsége kicsi. A kérdés végleges eldöntéséhez további kutatások szükségesek. Erzsébet halálozási dátumát Villegas alapján, ugyanúgy tévesen 1226-ra teszi. Két *in vita* csoda maradt az életrajzban: az egyik, hogy imája hatására egy világi fiú megtér, a másik egy szép lány hosszú hajának levágása, aki megtér és a begina életet választja. Ezen kívül egy újnak ható elem is bekerül az életrajzba, amely mind Ribadeneyránál, mind Villegasnál megtalálható:

Az ö beszédi kevesek voltak és okosak mindenkor jól reá figyelmeztvén arra, a' mit akarna mondani, hogy soha másoknak ártalmára ne lenne, hanem mindeneknek segítségére.

Továbbá vannak apróbb különbségek, plusz információk, amiket Illyésnél megtalálunk, de Villegasnál nem. Ilyen például a türingiai őrgrof keresztneve. Villegasánál „Llasmose su

marido Lantgrauio y era Duq[ue] de Turingia.”²⁷⁷ Illyésnél: „Az ő férje Landgrávius Lajos, Thuringiai Herczeg volt.” Ugyanígy Lajos szentföldi útjánál Illyés Palesztinára pontosít.

Illyés Erzsébet-életrajzánál megjelenő hivatkozások tehát ellentétben az előszóban megfogalmazottakkal nem feleltethetők meg a szerzői szöveg pontos forrásának.

b) Hevenesi Gábor (1656–1715), *Ungariae Sanctitatis Indicia*, Nagyszombat, 1692; 1695; 1737.

Hevenesi Gábor²⁷⁸ jezsuita egyháztörténész, a teológia és a filozófia doktora volt, aki retorikát, filozófiát és teológiát tanított először Nagyszombatban, később a bécsi, majd grazi egyetemen is. 15 éves korában lépett be a rendbe, tehetsége és szorgalma gyors előmenetellel járt. A bécsi Pázmáneum rektora és az osztrák rendtartomány főnöke lett. Munkatársa és tanácsadója volt Kollonich Lipót bíborosnak és I. Lipót császár is többször kikérte véleményét.

Irodalmi működése számottevő, 34 nyomtatásban megjelent munkájáról tudunk, emellett pedig történetírói és forráskutató kezdeményezéseit tartja számon a szakirodalom. Adatgyűjtési útmutatót készített²⁷⁹ és a bíboros támogatása mellett rendtársaival együtt több mint 140 kötetnyi kéziratos forrásanyagot gyűjtöttek össze különböző levéltárakból, mely munkájával Hevenesi a magyar tudományos történetírás megalapítójának tekinthető.²⁸⁰

A magyar szentekről szóló kötete is az ország múltjának jobb megismerését kívánta előmozdítani, melyet latin és magyar nyelven is megjelentetett *Ungariae sanctitatis indicia / Régi magyar szentség* címen 1692/1695-ben.²⁸¹ A könyv úttörő munka, hiszen az első magyar, illetve a magyarnak számító szentek és boldogok életrajzát tartalmazó olyan legendárium, ahol a magyar szentség szerkesztési elvként lép elő. Hevenesi újítása abban is felfedezhető, ahogyan összekapcsolja Hungaria és a szentek fogalomkörét. A reprezentatív

²⁷⁷ Fordítása: Lantgrauio-nak [azaz Ögrófnak] hívták a férjét, aki Turingia grófja volt.

²⁷⁸ BÁNKI Éva, „Hevenesi Gábor”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerk. Péter Kőszeghy (Budapest: Balassi, 2014), 120–121.

²⁷⁹ *Modus materiae conquirendae, pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae* (Anyaggyűjtési útmutatás Magyarország egyháztörténeti évkönyveihez). [...] Bár Hevenesi egyháztörténetet tervezett, gondolt rá, hogy a felgyülemelő anyag a politikai irodalomban is használható legyen. Ezért figyelmeztetett a felhívásban a földrajzi, közigazgatási, katonai, család- és művelődéstörténeti adatok gyűjtésére is. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/285.html>

²⁸⁰ Ld.: Hevenesi-gyűjtemény <https://mi.btk.mta.hu/hu/repertorium/49-regeszt-a-iv/203-a-iv-1-hevenesi-gyujtemeny>

²⁸¹ I. Nagyszombat, 1692, II. 1695 III. 1737 [Hevenesi Gabriel], *Ungariae sanctitatis indicia*, Nagyszombat, 1737, <https://books.google.hu/books?id=PR8VAAAAQAAJ&lpg=PA45&ots=-0E-g-waZ&dq=ungariae%20sanctitatis%20indicia&hl=hu&pg=PT18#v=onepage&q=elizabeth&f=false> (2016. május 17.)

gyűjteményben szereplő rövid, tömör szövegeket rézkarcok egészítik ki.²⁸² A szakirodalom szerint ezek a képek csak latin nyelvű kiadásokat kísérik, erre azonban ellenpéldaként hoznám fel az általam megtalált kiadást.²⁸³ A British Library katalógusában található 1695-ös magyar nyelvű példány ugyanis ugyanazokat a metszeteket tartalmazza, amelyeket a latin nyelvű kiadásokból ismerünk, igaz fordítóként (hibásan) Tarnóczy Istvánt tüntetik fel.²⁸⁴

Az 1692-es latin és az 1695-ös magyar kiadásban is még 50 magyar szent szerepel, míg az 1737-es kiadásban már 55. Eszerint módosul a művek címe is. Mivel a Sinkó Ferenc által szerkesztett és kiadott magyar nyelvű fordítás az 1737-es kiadást veszi alapul, így az a cím vált ismertté a szakirodalomban is. Tartalmát tekintve a két kiadás az öt újonnan hozzátoldott, 17. századi szent-életrajzban tér el egymástól.²⁸⁵

A bollandista hagyományhoz híven az életrajzokat forráshivatkozások zárják. Hevenesi munkája volt az addig megjelent legteljesebb életrajz- és ábrázolásgyűjteménye a magyar szenteknek, amely irodalmi és képzőművészeti mintaként évszázadokra meghatározta egy-egy szent ikonográfiáját. A kötet végén abc-rendben tartalomjegyzék található és egy appendix, azon magyar vonatkozású szentek jegyzékével, akiknek életrajza még megírása vár. A szerző saját nevét nem tüntette fel a kiadásokban, ezért merült fel korábban Tarnóczy István neve is,

²⁸² Johann Jacob Hoffmann és Johann S. Schott készítették a metszeteket. <http://www.ppek.hu/k60.htm>. (2016. március 13.)

²⁸³ KERNY Terézia, „Hevenesi Gábor: Magyar szentség”, in *Történelem-Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*, szerk. Mikó Árpád és Sinkó Katalin, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3 (Budapest, 2000), 334.),

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_Kv_01_Kep/?pg=335&layout=s.

²⁸⁴ HEVENESI GÁBOR, *Regi magyar szentseg, avagy: Magyar-Ország boldog emlekezetü ötven szenteinek, és boldoginak le-kepzett élete, kik Sz. István király idejében Magyar-Országban vóltanak, etc. [By Gabriel Hevenesi. Translated by István Tarnóczy. With portraits.]* (Nagy-Szombatban: Hörmann János által, 1695).

²⁸⁵ Franciscus Borgia S. J. (1510–1572) életrajza (kanonizáció: 1670) mellett további négy mártírszent 17. századi legendájával egészül ki Hevenesi gyűjtemény második kiadása: Gerog. Csepelény (Csepelényi György, 1626–167. mártír). 16 évesen lépett be a pálos rendbe. Kiemelkedő szerepet játszott a protestánsok visszatérítésében, beszédei hatására számos megtérés történt. Módszereit tekintve békés és alázatos volt. X. kelemen a magyarországi misszió főnökének nevezi ki a keleti térségben (Mezőkövesd-Eger-Füzér). 1674-ben a füzéri plébániáról protestánsok rabolták el, fogságban tartották és kínozták végül megölték. 1689-ben indult meg a boldoggá avatási eljárás, a Római Szentszék megengedte tiszteletét, de szentté avatása különböző okok miatt elmaradt.

Végül a három kassai mártír-szent életrajza olvasható egybeszerkesztve: Marcus Crisinus (Marko Krizin 1588–1619), Melchior Grodezius (1582–1619), Stephanus Pongrácz (1583–1619). Mindhárman a grázi jezsuita kollégiumban tanultak. miután kitört a Harminc éves háború Kassára küldték őket. amikor Rákóczi György seregei bevették a várost ők a várban maradtak. 1619-ben elfoglalták a várat, a papokat letartóztatták és halálra ítélték árulással vádolva őket. Kassa mellett temették el őket, majd 1636-ban Nagyszombatra kerültek. 1628-ban kezdődött meg a kassai mártírok boldoggá avatási pere, amely a 20. század elején fejeződött be II. János Pál pápa által.

A négy mártírszent életrajza a kötet végén egymás után következnek (103–105.) és a szent vagy boldog jelző helyett a V. P. [talán *Vir Perfectissimus*] rövidítés áll.

először mint szerzőé, majd mint lehetséges fordítóé²⁸⁶, de a szakirodalom jelenleg egyhangúan Hevenesi szerzősége alá tartozónak véli a magyar és a latin nyelvű kiadásokat is.²⁸⁷

i. Portugáliai Szent Erzsébet életrajza

Életrajza először tehát Hevenesi gyűjteményében 1692-ben jelent meg nyomtatásban Magyarországon latin nyelven és 1695-ben magyarul is. A kiadvány egyúttal egyfajta ikonográfiát is közvetít a magyarországi közönség felé: rózsaszál a tenyérben, klarissza öltözet. Mégis, Illyés András és Hevenesi Gábor életrajzát összeolvasva az derül ki, hogy több egyezés van, de nem elegendő ahhoz, hogy egyiket a másik forrásának tekinthessük. Főleg a rózsacsoda leírása hasonlít nagyon, ami itt is rövid és párbeszéd nélküli, llemellett a többi csoda ismertetése is összecseng, de ezek csak részleges átfedéseknek bizonyultak.

Táblázat: A portugál szent csodái

Hevenesi (1692)	Hevenesi (1695)	Illyés (1707)
„Elizabeth anno 1261[sic!] nata in sanctae Materterae suae Elizabethae Andreae Ungariae Regis filiae memoriam hoc nomine insignata[...].”	„Ersébet 1261[sic!] esztendőben született és Szent Erzsébet, ki Második András Magyar-Király Leánya volt, emlékezetire erre a névre kereszteltetvén[...].”	[...] hanem ama nagy Turingia Asszonyának, Második András Magyarok Királya leányának, Szent Erzsébet nevét adták neki a Keresztségben.”
„Dionisio Lusitanae Regis Sponsalitiis votis illigata; DEO magis quam viro placere stagebat.”	„Lusitániai Dénes nevű Királyhoz férjhez adatván, inkább szorgoskodott abban, hogy Istennek tessenek, hogyszem Férjének.”	„[...] Dienesnek, Lusitania ország királyának, Kereszténi ceremóniákkal illendő-képpen adatott házas társul [...]. Férjének kedves lenni akart, de inkább istennek.”
„Pauperum Mater, visa eorum egestate, totis viseribus commovebatur, pecunias in	„A szegények anyja lévén, mindön azok szükségét látta, minden első érzékenséigiben	„A szegényeknek pénzt osztogatván, hogy a királynál titkon lenne, téli időben

²⁸⁶ Vö. RMK II/1483

²⁸⁷ KÓNYA Franciska, *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom* (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság, 2015), 41.; HEVENESI Gábor, *Régi magyar szentség: avagy ötvenöt magyar szent és boldog, valamint tiszteletreméltó képekkel idézett rövid emlékezete ...*, ford. SINKÓ Ferenc (Új Ember, 1998).; KERNY, „Hevenesi Gábor: Magyar szentség”.

eosdem distribuendas, ut Regem maritum forte occurentem laterent, hyeme in rosas commutavit.”	irgalmasságra hajlott; a pénzt, melyet a szegényeknek akart osztogatni, hogy a Király közel lévén meg ne tudja, Télben rósává változtatta.”	rosákká változtatta.”
„Foeminae pauperis ulcus osculo sanavit, caecam ab alia, a compluribus morbos solo Sanctae Crucis signo fugavit.””	„Egy elvetett és szegény asszony fekélyét csókkal meggyógyította; mást vakságtól, többeket sokféle betegségtől csak a szent Kereszt jelével megmentett.”	„Egy szegény asszony-állatnak iszonyú rút fekélyét megcsókolván, mindjárt betegségéből meggyógyította. [...] Születésétől fogva vak lányzónak szeme világát megadta. Sok betegeket a Szent Keresztnek jelével meggyógyított, igen nagy betegségekből.”
„Litium potissimum & discordiarum componendarum gratia singulario DEO praedita.”	„A perlekedések és visszavonások megcsillapításában az Istentől nagy hatalommal megáldatott.”	„A Királyok háborúság szerző visszázkodásának lecsendesítésében csudálatos volt.”

Heveneszi konzekvensen hibás dátumokat használ: 1261-re datálja a születését és 1300-ra a halálának időpontját.²⁸⁸ míg Illyés nem téveszt. A kötet kompozíciója szempontjából elengedhetetlen indoklás, hogy mi keresnivalója van Portugáliai Szent Erzsébetnek a magyar szentek között, csak Hevenesinél szerepel (Illyés összeállításában ez nem is szempont). Az egyezések nagy száma mégis arra enged következtetni, hogy volt egy közös forrás, amelyet mindketten használtak az életrajz megkomponálásakor.

Az 1692-es és a későbbi 1737-es kiadásban is ezeket a hivatkozásokat találjuk az életrajz végén: *Vitam habet Ribadeneyra S. J. 14 Julii nomine Isabella. Lectiones Breviar. Rom. 4. Julii.* Tehát Ribadeneyra életrajza és a Római Breviárium. A magyar kiadás csak Ribadeneyra nevét említi, de Illyés forrásai közül öt már kizártuk, így közös forrásként nem jöhet szóba.

Heveneszi szövegét összevettem az általa jelzett forrásokkal és azok alapján szinte teljes mértékben rekonstruálható az életrajz. Hozzá kell tenni, hogy Ribadeneyra életrajzát jelentős

²⁸⁸ 1270 körül született és 1336-ban halt meg.

mértékben rövidíti. Ugyanakkor azok a részek, amelyek a Római Breviáriumból származnak, nagyjából megfelelnek az Illyés András életrajzával közös átfedéseknek is. Ilyen tehát a névadás, a rózsa- és egyéb csodák leírása, a szent békeszerző tulajdonsága is.

Ezekután nem meglepő, ha egymás mellé rakjuk Illyés András és a *Római Breviárium* szövegét, akkor szinte szó szerinti egyezéseket találunk. Az általam használt példány egy 1693-as antwerpeni kiadás, amelynek szövegét összeolvasva Illyésével az látszik, hogy szinte szóról szóra fordít és nem kivonatol.²⁸⁹ Még a szöveg tagolása is ugyanott és ugyanúgy történik az életrajzban, mint a breviáriumban a *lectió*knál.

Annyi különbséget találtam a két szöveg között, amint azt már korábban említettem is, hogy Illyés nem teszi bele a két szent közötti rokoni kapcsolatot (kimarad a latin *matertera* fordítása), illetve egy helyen hozzátesz a szöveghez.

Római Breviárium (1693)	Illyés András (1707)
Sic caelestem ipsius vitam in contemnendo corporis ornatu, in fugiendis voluptatibus, in jejuniis frequentandis, in divinis precibus assidue recitandis, in charitatis operibus exercendis, veneratus, rerum suarum Regnique felicitatem, unius filiae meritis referebat acceptam.	Az ő mennyei életét testi ékességeknek megutálásában, gyöngyörüségek el-távoztatásában, böjtöléseknek gyakorlásában, Isteni könyörgéseknek szüntelen el-mondásiban megböcsülvén, az ő dolgainak, az ő egy leányának Ersébetnek érdemiért, hog्य Istentől vötte , tulajdonítja vala.

A latinban nem szerepel, hogy a felsoroltak Istentől vett érdemek lennének. Ezenkívül a portugál szent életrajzában megjelenő Árpád-házi Szent Erzsébet magyarságának hangsúlyozása sem képezi részét a portugál szent breviáriumi életrajzában. Csak a magyar szerzőknél szerepel, hogy II. András magyar király lánya volt. Ebben az esetben megengedhető, hogy inkább olyan közös tudás volt, ami ebben a formában nem vezethető vissza írott forrásokra. Hevenesi sokkal részletesebben és bonyolultabban taglalja Portugáliai Erzsébet felmenőit, melyet talán saját levéltári kutatásainak eredményeképpen közöl.

Ersébet 1261-esztendőben született és Szent Erzsébet, ki Második András Magyar Király Leánya volt, emlékezetire, erre a névre kereszteltetvén, Magyar-Ország Patrónái közé számláltatik. Mert Ardeura, kit mások az Annyáról Solefáról

²⁸⁹ Természetesen a reformált római Breviárium egy korábbi példányáról lehetett szó a használatot illetően, hiszen Hevenesi első kiadása már 1692-ben megjelent.

Constántinipoli Császár Leányárúl, András Király második Házastársárúl Hiodeának neveznek, a fellyül említett Ersébet ötcese jakab, Aragoniai Király Felesége, Pétert nemzette; kinek midön már királykodnék, Leánya vólt, melyrül most emlékeztünk, Szent Ersébet.

A *Római Breviárium* használata egyben arra a kérdésre is megadja a választ, hogy honnan került Illyés és Hevenesí köteteibe a másik két, hivatkozás nélküli életrajz, Skóciai Szent Margit és Szent Hedvig legendája, ugyanis ezek együtt szerepelnek az általam vizsgált kiadásban.

ii. Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza

Az Árpád-házi szent életrajza szövege a két latin kiadásban (1692; 1737) és a magyarban (1695) megegyezik. A magyar és a latin kiadás között a végén található hivatkozásokban van eltérés.

Latin: Vitam habet Surius. Ribaden. S.J. 19. Nov. Raderus S.J. Chron. Ordin. Minor. Lib. 9. Cap. 10. usque ad 19.

Magyar: Elete meg vagyon Suriusban. Ribaden. Illyés Andrásnál Olaszúl, Margyarúl, Deákúl.

Az életrajz valójában egy rövid összefoglalás, ezért nehéz meghatározni annak pontos forrását. A hivatkozottak közül két forrás van, amivel több átfedés is mutatkozik. Az egyik a Római Breviárium, a másik pedig Surius életrajza, aki egy az egyben Jacobus Montanustól idézi Erzsébet életrajzát.

Az életrajz elején található részletes ismertetést Erzsébet gyermekkoráról, felmenőiről és házastársáról egyértelműen Suriustól veszi. Az, hogy négy évesen vitték el a türingiai udvarba, hogy együtt nevelkedjen jegyesével Dietrich von Apoldától eredő információ, ezt átveszi Montanus, rajta keresztül pedig Surius. Hevenesí kiegészítése az a fél mondat, hogy Erzsébet nem volt különösebb szüksége útmutatásra, hiszen már kiskorától fogékony volt a szent életre. Az életrajz második fele is rekonstruálható Suriuson keresztül Montanusból: a szegények számára megnyitott „pajta”, amelyből 900 szegénynek adott enni, hogy ha minden más elfogyott eladta az ékszereit, hogy a ruhája alatt ciliciumot viselt. A breviáriumból való majdnem szószerint a jótékonykodásáról szóló bekezdés és az is, hogy özvegyiségében belépett a ferences rendbe.

<i>Breviarium Romanum</i> (1693)	Hevenesi, <i>Régi magyar szentség</i> (1695)
<p>Surgens enim nocturno tempore, orationi diu incumbibat; ac variis misericordiae officiis dedita, viduis, pupillis, aegrotis, egentibus sedulo inserviebat: gravique fame urgente, domus suae frumenta liberaliter erogabat. Leprosus hospitio suscipiens, manus eorum et pedes osculabatur. Curandis autem et alendis pauperibus insigne xenodochium construxit.</p>	<p>Gyakorta setét éjjel gyenge tagjait az ágyból kiragadván, téren álva áttatos szível imádkozott; csak nem egész nap irgalmasság gyakorlásában és szükölködök szolgáltyában foglalatoskodott; a szegényeket, özvegyeket, árvákat, betegeket, rabokat pénzel, és mindenféle segítséggel, mellyeket az okos szeretet feltalált, gyámolította. A fő-fájós koldúsok haját, királyi kezeivel füsülte; a fekélyesnek lábait pedig, és úndok sebeit mosogatta.</p>
<p>Defuncto conjugē, ut Deo liberius sevirer, depositis omnibus saecularis gloriae indumentis, vili tunica induta est, atque Ordinem Poenitentium sancti Francisci ingressa, patientiae et humilitatis virtute maxime enituit. Nam bonis omnibus exuta, a propriis aedibus ejecta, ab omnibus derelicta, contumélias irrisiones, obtrectationes invicto animo toleravit; adeo ut summopere gauderet, se talia pro Deo pati. Ad infima quaeque ministeria erga pauperes et aegrotos se abjiciens, eis necessaria procurabat solis oleribus et leguminibus pro suo victu contenta.</p>	<p>Urátul meg-szabadúlván, egy híres Ispitály építésére fordította gazdagságát, maga élete idejének hátra maradandó részét, a' poenitentia tartók közé, Szent Ferenc szerzetiben, Isteni szolgálatra adván magát; gyapjú és len ruha vólt az ő munkája, hogy azzal a' szegények mezítelenségét befedezné [...].</p>

A kora újkor ismert és népszerű Erzsébet-életrajzai szerepelnek Hevenesinél, de a felsorolt hivatkozásokat inkább további olvasmányok felé irányítják az olvasót, és nem az írottak forrását jelöli. Két jezsuita társára is hivatkozik, de megemlíti Marcos de Lisboa ferences krónikájában lévő életrajzot is, méghozzá fejezetre pontosan. Ez azonban nem feltétlen jelenti azt, hogy ismerte magát a művet is, mert ugyanezt a hivatkozást találjuk Ribadeneyra életrajzának végén is a margón, amikor Erzsébet ferences harmadrendiségéről gondolkodik: Chroni. p. I. lib. 9. c 10 usque ad 19.

Ribadeneyra az életrajz végén szintén alapos jegyzékét közli az akkor ismert Erzsébet-életrajzoknak:

La vida desta gloriosa santa escriuio primerame[n]te Teodorico de Turingia, dela orde[n] de Santo Domingo, recogiendo la delos papeles del Maestro Conrado, que auia sido su confessor. Depues la escriuió Iacobo Montano, y la trae Surio en su sexto tomo. También escriuen della Vincencio Belouace[n]se y san Antonino Arçobispo de Florencia, y el Martirologio Romano y el Cardenal Baronio en sus anotaciones y el Doctor Jua[n] Molano en las adiciones que hizo al Martirologio de Vsuardo y mas largamente la Cronica de los Menros, compuesta por fray Marcos de Lisboa, que afirma que [h]aver tomado santa Ysabel el [h]abito de la penincia de la Tercera orden de su padre San Francisco. Y lo mismo dicen otras historias de su orden.

Ennek a ragyogó szentnek az életét először Dietrich von Apolda írta meg a domonkosok rendjéből, összeszedve Konrád mester papírjait, aki [Erzsébet] gyóntatója volt. Ezután megírta Jacobus Montanus és hozza Surius a hatodik kötetében. Vincent de Beauvais is írt róla és Floretinus Antoninus, firenze püspöke, [megtalálható] a *Martirologium Romanum*ban és Baronio bíborosnál a jegyzetekben,²⁹⁰ továbbá Johannes Molanus Usuard *Martirologiumához*²⁹¹ fűzött megjegyzéseiben is. Hosszabban a Kisebb Testvérek krónikájában [olvasható életrajza], melyet Marcos de Lisboa barát állított össze, ebben azt állítja, hogy Erzsébet felvette Szent Ferenc atya harmadrendjének habitusát és ezt állítják a rend más történeti is.

A felsorolás mellett pedig a portugál ferencesén kívül még több pontosított hivatkozás olvasható: Vince. lib. 30. c. 136.; Antoni. p. 3. tit. 19. c. 11.; Baronius, Molanus, 19. Nove[m].

iii. Metszetek

A *Régi magyar szentséget* kísérő metszetek Portugáliai Szent Erzsébetet egy rózsaszállal a tenyerében és apácaruhában, míg Árpád-házi Szent Erzsébetet világi, előkelő ruhában és három koronával ábrázolják. A kép felirat megemlíti az ünnepe breviáriumát Izabelnél: S. Elisabeth aliis Isabella Regina Portugal ex Ungara Matre nata obiit 1300. Brev. Rom. 4. Julii. A Árpád-házi Erzsébetnél is hibás dátum szerepel a metszeten, de míg a portugál szent esetében Hevenesi átveszi az 1300-at, addig a magyar Erzsébetnél ignorálja az 1226-ot.

²⁹⁰ Cesare BARONIO (Caesar Baronius, 1538–1607) bíboros, történetíró *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198* című 12 kötetes munkája.

²⁹¹ Johannes MOLANUS, *Usuardi martyrologium* (Leuven, 1568).

Az Árpád-házi Szent három koronás ábrázolása nem egyedülálló magyar viszonylatok között sem. Pázmány Péter 1625-ös *Igazságra vezérlő kalauzán*ának díszcímlapján is így jelenítik meg, azzal a különbséggel, hogy ott apácaruhában láthatjuk a szentet.

V. Ikonográfia

1. Szent Erzsébet-ábrázolások flamand óraskönyvekben

A háromkoronás ábrázolások eredetét kutatva Németalföldön készült, kézzel festett óraskönyvekben²⁹² megjelenő Szent Erzsébet ábrázolásokat vizsgáltam meg. Ezekben az elsősorban magánáhítatra készült imakönyvekben a középkor óta ismeret és használt attribútumokat (mint például a kenyér, a kancsó vagy a kezében tartott templom) mellőzve, gyakran – szinte kizárólagosan – három koronával ábrázolják Árpád-házi Szent Erzsébetet. Az általam megvizsgált 15–16. századi, németalföldi keletkezésű kódexekből hiányzik egy azóta már ikonikussá vált attribútum, a rózsacsoda is.

Természetes, hogy Erzsébet ikonográfiája az évszázadok során többször is változáson, módosuláson ment keresztül, mindig igazodva egy adott hely vagy korszak társadalmának vallásos igényeihez. Az ölében vagy kötényében tartott rózsák mára talán az egyik legismertebb attribútumává vált a magyar szentnek, pedig maga a csoda csak a 13. század végén, 14. század elején kapcsolódott legendáriumához, melyet nem lehet teljes mértékben függetleníteni az Itáliában megjelenő misztikus vallási irányzatoktól sem. A rózsacsoda – a szakirodalom jelenlegi állása szerint – egy meghatározott kelet-közép európai régióhoz köthető jelenség, amely aztán Európa-szerte népszerűvé és ismertté vált.

Valami hasonló vallási-kulturális változásról tanúskodhatnak a németalföldi területeken a 15. századtól kezdődően azok a óraskönyvek is, melyekben Erzsébettel kapcsolatban először megjelenik a háromkoronás ábrázolás.

a) Óraskönyvek mint a kora újkor bestsellerei

A burgundi hercegek németalföldi fennhatóságának időszaka a 14. század elejétől a 15. század végéig tartott. Ennek utolsó szakasza egybeesett a kézzel festett kódexek és óraskönyvek virágkorával is. A Valois-dinasztia francia neveltetése és az általuk képviselt fejedelmi életvitel újfajta lendületet adott a németalföldi kultúrának. Megbízásaik nyomán

²⁹² Több internetes adatbázis segítségével gyűjtöttem képi anyagot: The Morgan Library and Museum, The British Library, The Cleveland Museum of Arts, illetve Fundación Lázaro Galdiano.

fellendültek a művészetek és luxuscikkekre szakosodott kézművesipar is. Erre az időszakra tehető az ún. flamand primitívek, azaz a portré- és tájfestészet naturalisztikus, realista irányzatának kialakulása.

III. Fülöp (1396–1467; 1419-től haláláig Burgundia hercege) külpolitikáját a területi gyarapodás, belpolitikáját az erős központosítás és az extravagáns udvari élet jellemezte. Hercegségének nem volt állandó székhelye, fényűző udvarát folyamatosan költöztette számos palotája között, a legtöbb időt Brüsszelben, Brugge-ben és Lille-ben töltötte, ahol – pártfogásának, valamint bőkezűségének hála – kisebb kulturális és művészeti központok, csoportosulások jöttek létre. Fülöp brugge-i udvarában dolgozott többek között Jan van Eyck, Petrus Christus,²⁹³ később pedig Hans Memling és Gerard David is.

Jó Fülöp könyvgyűjtőként is jelentékeny volt, magánkönyvtára uralkodása alatt több mint 600 kötettel gyarapodott.²⁹⁴ Udvarában virágzott a könyvgyártás, különös tekintettel a miniatúrákkal gazdagon díszített könyvekre volt nagy kereslet. Az ő támogatásának köszönhetően váltak a németalföldi kódexfestő műhelyek igazi riválisává az addigi nagy európai központoknak, mint Párizs.

A miniatúrákkal gazdagon díszített, minden tekintetben kézzel készített könyvecskék tulajdonosai kezdetben fejedelmek, a világi és az egyházi arisztokrácia tagjai közül kerültek ki, sokszor mint diplomáciai ajándék jelent meg – például dinasztiák közötti házasságkötés alkalmából. A 15. században a könyvnyomtatás megjelenésével párhuzamosan, azzal versengve a műfajnak fantasztikus illusztrációkkal körülbelül a 16. század közepéig sikerült fennmaradnia a piacon.

A papi magánáhítatot szolgáló breivárium laicizálódásából kialakuló óraskönyv megfelelően támasztotta alá a személyes vallásosság, a devotio szubjektív megélésének igényét. Sikerének kulcsa leginkább talán személyre szabhatóságában rejlett. Tartalma a liturgikus vallásgyakorlat, a zsolozsma köré épült: a Szűz Mária kis zsolozsmája²⁹⁵ és a Liturgia Horarum minden óraskönyv alapját képezte, de ezt akár további 25 résszel is kiegészülhetett, melyek közül az öt leggyakoribb a kalendárium, az evangéliumi leckék, az ún. Passió Hórák,

²⁹³ <https://www.britannica.com/biography/Petrus-Christus> (2018. 05. 14.)

²⁹⁴ Thomas KREN és Scot MCKENDRICK, *Illuminating the Renaissance: The Triumph of Flemish Manuscript Painting in Europe* (Los Angeles: Getty Publications, 2003), 68.

²⁹⁵ „Szűz Mária kis zsolozsmája”, elérés 2019. május 10., <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C5%B1z%20M%C3%A1ria%20kis%20zsolozsm%C3%A1ja.html>.

(melyek a Jézus szenvedéseinek való elmélkedést segítették), a bűnbánó zsoltárok és a szentekhez szóló imádságok voltak.

Nemcsak az összetétel, hanem a könyv díszítése is nagyban függött a megrendelő elképzelésétől és anyagi helyzetétől. Eldönthette a festett iniciálék és illusztrációk számát és méretét, azaz, hogy negyed-, fél-, vagy akár egész oldalasok legyenek. Oldalszám nem lévén, a képek egyrészt gyakorlati célt szolgáltak, elősegítették a tájékozódást az imakönyvben, másrészt hozzájárultak a személyes vallásosság megéléséhez azzal is, hogy a megrendelő számára fontos kegyképek vagy a család védőszentjének képe kapott helyet a lapokon. A szorosabb kapcsolat megélését néha az is elősegítette, ha a megrendelő saját magát is megfestette a védőszenttel együtt.

b) Szent Erzsébet miniatúrák a órásokönyvek lapjain

	Típus	Elnevezés (ha van)	Tulajdonos (ha ismert)	Ország/Régió	Város	Az Erzsébet- miniatúra alkotója	Dátum	Jelzet	Oldalszám	Atribútum	Adatbázis
1.	Zsoltáros- és órásokönyv			Németalföld	Liége		1261	MS M.440	183r	Könyv	The Morgan Library and Museum
2.	Zsoltáros- és órásokönyv			Franciaország	Amiens		1280– 1299	MS M.729	260v	Köpeny/Habit us	The Morgan Library and Museum
3.	Hórásokönyv			Franciaország	Párizs		1418	MS M.919	199v	Könyv	The Morgan Library and Museum
4.	Misszálé			Belgium	Bruges	Aranytekercesek	1420	Ms.	147v	Három korona	The Morgan

						Mestere		M.374			Library and Museum
5.	Hóraskönyv	The Dunois Hours	Jean, Count of Dunois	Franciaország	Párizs		1439–1450	Yates MS 3	286r	Könyv	The British Library
6.	Hóraskönyv			Németalföld	Tournai	Guillebert de Mets Mesterének Követője	1440	MS M.357	fol. 014v	Három korona	The Morgan Library and Museum
7.	Hóraskönyv	Catherine de Cleves Hóraskönyve	Catherine de Cleves	Németalföld	Utrecht	Catherine de Cleves Mestere	1440	MS M.917/945	fol. 321	Egy korona	The Morgan Library and Museum
8.	Hóraskönyv			Németalföld	Tournai	Morgan Mestere	78 1450–1460	MS M.78	162v	Három korona	The Morgan Library and Museum
9.	Hóraskönyv			Olaszország(?)	Milánó(?)		1470–	MS G.14	46r	Rózsafüzér	The

)		1480				Morgan Library and Museum
10.	Hóraskönyv			Belgium	Bruges vagy Valenciennes		1470	MS M.285	fol. 257v	Három korona	The Morgan Library and Museum
11.	Hóraskönyv	William Lord Hastings londoni hóraskönyve	IV. Edwárd; V. Edwárd	Németalföld	Ghent vagy Bruges	I. Miksa Első Imádságoskönyvének Mesetere.	1480	Add MS 54782	64v	Három korona	The British Library
12.	Breviárium	Breviary of Isabella Catholic	I. Kasztíliai Izabella	Belgium	Bruges	Skóciai IV. Jakab Mesetere	1480–1490	Add MS 18851	488v	Három korona	The British Library
13.	Hóraskönyv	First Hastings Hours, or Madrid Hastings		Belgium	Ghent or Bruges	Alexander Bening(?); vagy IV. Edwárd Mesetere(?)	1480	Mss. I15503	46v	Három korona	Biblioteca Lazaro Galdiano

		Hours									
14.	Hóraskönyv	Katolikus Izabella Hóraskönyve	Kasztíliai Izabella	Belgium	Ghent or Bruges	Gerard David	1495– 1500	1963.256 .197.b	197v	Három korona	The Cleveland Museum of Arts
15.	Hóraskönyv	Londoni Rothschild Hóraskönyv	Kasztíliai Johanna	Németalföld	Ghent(?)	I. Miksa Első Imádságosköny vének Mesetere.	1500	Add MS 35313	235v	Adományok	The British Library
16.	Hóraskönyv	Da Costa Hóraskönyv	Sá család, Porto	Németalföld	Bruges	Simon Bening	1515	MS M.399	328v	Három korona	The Morgan Library and Museum

A műfaj sajátosságából adódóan nem magától értetődő Erzsébet és a hozzá szóló imádság jelenléte a óráskönyvekben. A táblázatban olyan tételeket gyűjtöttem össze, amelyekben megtalálható és az imák mellé miniatúra is társul. A miniatúrákat különböző szabad hozzáférésű internetes adatbázisokból gyűjtöttem ki.²⁹⁶ A következőkben az eddig azonosított ábrázolások szeretném rendszerezni, illetve a Szent Erzsébet-ikonográfia mentén kontextualizálni.

Összesen 16 imádságos- illetve liturgikus könyvet találtam, és a miniatúrák több mint fele (9db) a három korona attribútumával ábrázolja a szentet. A keletkezés helyének és idejének függvényében a vizsgálatból ki kellett zárnom azokat, amelyek nem a kora újkorban, vagy nem a Németalföldön keletkeztek. Kiesik tehát három meglepően korai, a 13. század első felében keletkezett alkotás. További két miniatúra szintén kizárásra kerül. Az egyik egy franciaországi óráskönyv, melyben Erzsébetet könyvvel, a másik egy itáliai keletkezésű, melyben pedig – sokatmondóan – rózsafüzérrel a kezében ábrázolják a magyar származású szentet.

A fennmaradó kilenc, gazdagon díszített óráskönyv az 1420 és 1515 közötti időszakban, a németalföldi festőiskolák egyikben készült (Genf vagy Brugge)²⁹⁷ és három koronával ábrázolja a szentet.²⁹⁸ A könyvek tulajdonosai nemesi, olykor egyenesen uralkodói származásúak voltak.

Ahogy a kódexfestés kikerült a kolostorok zárt világából, és megalakultak az első, általában Szent Lukács patronátusa alatt működő kódexfestő műhelyek, a művészek céhekbe tömörülve, megbízásra dolgoztak a saját maguk által lefektetett szabályok szerint. Az egy műhelyben dolgozó kódexfestők gyakran megosztották egymás között a munkát. A mester feladata és felelőssége volt a nehezebb és a meghatározóbb részek festése, illetve a kompozíció egészének kidolgozása, míg a tanítványok a mechanikusabb fázisokba dolgoztak be – mint pl. a háttér előkészítése, vagy a kontúrvonalak behúzása tintával.²⁹⁹ Előfordulhatott,

²⁹⁶ British Library, The Morgan Library and Museum, The Cleveland Museum of Arts ill. Biblioteca Lazaro Galdiano – melyek változó mennyiségű információt bocsájtanak a kutató rendelkezésére és a képek letölthetőségét illetően is különböző megszorításokkal működnek.

²⁹⁷ Ld. <https://www.britannica.com/art/Ghent-Bruges-school>

²⁹⁸ Az egyetlen kivétel Catherine de Cleves óráskönyve, melyben Erzsébetet egy könyvet a kezében tartva ábrázolják. A tulajdonos kilétéből lehet következtetni a kódex francia provenienciájára, ahol a háromkoronás motívum nem volt annyira elterjedt abban az időben. Francai környezetet feltételez a kódex széldekroációja is. Vö.: *Hours of Catherine of Cleves*, The Morgan Library and Museum, MS M.917/945, fol. 321. <https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/353> (Letöltve: 2018.05.09.)

²⁹⁹ Jonathan J. G. ALEXANDER, *Medieval Illuminators and Their Methods of Work* (New Haven and London: Yale University Press, 1992); KREN and MCKENDRICK, *Illuminating the Renaissance*.

hogy a még be nem kötött kódexek különböző lapjait más-más mesterek festették. A műhelyekbe tömörülés másik hozadéka a mintakönyvek létrejötte volt. Ezekben rajztanulmányok, saját vagy mások által készített művek, vagy műrészeket másolatai kaphattak helyet. A mintakönyv akár bemutatóként is szolgálhatott a megrendelőknek, de inkább a belső munkát könnyítette meg, melyeket a művészek vagy a műhelyek mesterei gyakran hagyományoztak egymásra.³⁰⁰

c) Az háromkoronás attribútum tipologizálási kísérlete

A németalföldi miniatúrák három koronával ábrázolják a magyar szentet, de aszerint, hogy ezt a három koronát hogyan helyezik el a képen, további alcsoportokat lehet kialakítani az összegyűjtött képekből.

Az első illusztráció-csoport, melyet szeretnék kiemelni, I. Miksa Első Imádságoskönyvének Mesetere³⁰¹ néven számon tartott kódexfestő köré szerveződik. Három, látszólag teljesen különböző óraskönyvről van szó, mégis a Szent Erzsébet-kép kompozíciója megegyezik bennük.

	Gyűjtemény	Használat	Név	Tulajdonos (ha ismert)	Dátum	Oldalszám
1.	British Library ³⁰²	Anglikán egyház	Hastings Óraskönyv ³⁰³	IV. Edwárd (vagy V. Edwárd)	1480	64v
2.	British Library ³⁰⁴	Római katolikus egyház	Londoni Rothschild Óraskönyv	I. Kasztíliai Johanna	1500	235v
3.	Morgan Library and Museum ³⁰⁵	Nem meghatározott	Da Costa Hours	Portói Sá család; Don Alvaro da Costa	1515	328v

A szakirodalom az első két óraskönyv esetében egy miniaturistát, az úgynevezett I. Miksa Első Imádságoskönyvének Meseterét³⁰⁶ határozza meg. A *Hasting Óraskönyv* dekorációinak

³⁰⁰ <http://web.ceu.hu/medstud/manual/MMMhu/frame17.html> (2018. 05. 18.)

³⁰¹ The Master of the First Prayerbook of Maximilian I. 1486, Vienna, ÖNB, Cod. 1907.

³⁰² http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_54782&index=4 (2019. 05. 20.)

³⁰³ Az angol nemes címere több lapon is megtalálható benne (ff. 13r, 74r, 151r, and 184v). Későbbi tulajdonosa IV. Edwárd (1442–1483), vagy V. Edwárd (1470–1483) király lehetett.

³⁰⁴ http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_35313&index=3 (2019. 05. 20.)

³⁰⁵ <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/102/112362> (2019. 05. 20.)

egységessége és érzékenysége arra enged következtetni, hogy az egész könyv egyetlen kéz munkája.³⁰⁷ Erzsébet apácaruhában adományt oszt a szegényeknek, leginkább ételt és ruhát. A három korona a feje felett jelenik, melyet egy puttó tart.

A második, azaz Kasztíliai Johanna óraskönyvében lévő kalendárium jeleneteit, illetve a Mária- és Passió-hórákat egy kéz (Skóciai IV. Jakab Mesetere és az ő műhelye) a szentekhez szóló imádságos részt, – így a Szent Erzsébet ábrázolást is – „I. Miksa Első Óraskönyvének Mesetere” látta el miniatúrákkal.³⁰⁸ Első pillantásra is kitűnik a két ábrázolás hasonlósága. A főszereplő figurája, mozdulatai, arca ugyanaz. A különbség annyi, hogy e későbbi, 1500-as alkotásról hiányzik a három koronát tartó angyalt és a környezetében lévő alakok, a háttér egy része is eltűnik, mintha ráközelítettek volna a szent alakjára. Talán a mester személyes invenciója lehetett, hogy később elhagyja a koronák motívumát.

Az 1515-ös óraskönyvet a portói Sá-család megrendelésére készítették, de mivel később I. Manuel király fegyvermesteréhez, Alvaro da Costához került, végül a „*Da Costa Óraskönyv*” elnevezést kapta.³⁰⁹ Az ebben szereplő Erzsébet-ábrázolás hűen követi az első, 1480-as miniatúra teljes kompozícióját. Alkotójaként Simon Beninget tünteti fel a szakirodalom.

Rengeteg elmélet kering I. Miksa Mesterének azonosítására. A szakirodalom egyik ága úgy véli, hogy személye esetlegesen megfelel Alexander Bening, németalföldi festőnek, Simon Bening apjának.³¹⁰ Ezt azonban a kevés életrajzi adat miatt csak indirekt, körülményekből következő adatok támasztják alá. Az általam vizsgált Szent Erzsébet-miniaturák kivitelezése talán újabb érvként szolgálhat az azonosítás mellett. Ugyanis egyáltalán nem volt szokatlan gyakorlat, hogy a nagy németalföldi festődinasztiákban – mint amilyen a Beningeké is volt –, hogy apáról fiúra szállt a mesterek mintakönyve, melyekben a már kialakított kompozíciókat is rögzítették. Az Erzsébet-miniatúra kapcsán véleményem szerint az látszik kirajzolódni, hogy egy nagyon pontos másolásról van szó. Ez a fajta részletkebe menő precizitás pedig – figyelembe véve a műfaj korlátozott nyilvánosságát – nem lett volna lehetséges egy mintakönyv nélkül.

³⁰⁶ 1486, Vienna, ÖNB, Cod. 1907.

³⁰⁷ KREN and MCKENDRICK, *Illuminating the Renaissance...*, 192–194.

³⁰⁸ KREN and MCKENDRICK, *Illuminating the Renaissance...*, 2003.

³⁰⁹ <https://www.themorgan.org/collection/da-costa-hours> (2018. 05. 14.);

<http://corsair.morganlibrary.org/msdescr/BBM0399a.pdf> (2018. 05. 14.)

³¹⁰ KREN and MCKENDRICK, *Illuminating the Renaissance...*, 190–198.

Az eddig látott megoldás mellett több minta is elkülöníthető. A következő csoportba tartozó miniatúrákon Erzsébetet a szabadban, adakozás közben ábrázolják,³¹¹ amely nagyjából egybe esik I. Miksa Mesterének elképzelésével, azzal a különbséggel, hogy ezeken nincsen angyal, és a koronák közül kettő a szent egyik kezében van (ez esetenként könyvvel is kiegészül), a harmadik a fején található, melyet nimbusz vesz körbe. A korábbi, szintén Genfhez vagy Bugge-höz köthető, 1480-ra datált óraskönyvben található miniatúra is így ábrázolja őt. A kép attribúciójával kapcsolatban a szakirodalomban kétféle meghatározással találkozhatunk: egyrészt Alexander Beninghez kötik (aki nagy valószínűséggel azonos I. Miksa Mesterével), vagy a IV. Edwárd Mesteréhez.³¹² Ha összehasonlítjuk az előző csoportban tárgyalt képeket az itt talált ábrázolással ez utóbbi alkotó látszik jobb jelöltnek a Madrid Hastings Hours esetében.

Kasztíliai Izabella óraskönyvében található egy másik, hasonló elrendezésű kép (1495–1500 közötti), melyen egy ruhadarabot ad át egy koldusnak. Kék színű ruhát visel szürke köpennyel takarva, és a város helyett a külső városfalat láthatjuk a háttérben. Ezt a miniatúrát Diane Scillia meggyőzően tulajdonítja tanulmányában az egyébként táblaképfestőként is működő Gerard Davidnek.³¹³

A harmadik csoportba tartozó miniatúrákon a koronákat illetően ugyanaz a kompozíció figyelhető meg, mint az előzőben (kettő a kezében, egy a fején), azzal a különbséggel, hogy itt Szent Erzsébet boltívek alatt áll, amely inkább kolostori környezetet feltételez. 1420-ból, 1470-ből és 1480-ból is fennmaradt egy-egy ilyen alkotás, más-más típusú (breviárium, misszálé ill. óraskönyv), de leginkább Brugge-ben illusztrált áhítatos könyvekben. Ebben a csoportban található az egyik legkorábbi háromkoronás ábrázolás 1420-ból. A misszálé egyik díszes iniciáléjába festett miniatúrát egy „Guilbert de Mets követőjeként” azonosított mesterhez közi a szakirodalom.³¹⁴

A negyedik és egyben utolsó kategóriában található ábrázolások is a kolostori környezethez köthetők. A kezében két koronát tartó Erzsébet-miniatúrának egy változatáról lehet szó, mert

³¹¹ Ruhadarabot nyújt egy koldusnak, ami talán a köpenycsoda egyik jelenetét ábrázolhatja. Bár elképzelhető, hogy pusztán az irgalmas cselekedetek egyikét (a szegények felruházása) láthatjuk.

³¹² OGÁYAR Juana Hidalgo, *Libro de Horas de William Hastings, Goya: Revista de arte*, 177(1983): 127–131.

³¹³ A táblaképfestőként és miniaturistaként is működő Gerard David nőalakjait hasonlítja össze, amely alapján a Szent Erzsébet-ábrázolás egyértelműen az ő munkái közé tartozik. Diane G. SCILLIA, *Gerard David's „St. Elizabeth of Hungary” in the „Hours of Isabella the Catholic”*, *Cleveland Studies in the History of Art*, 7(2002): 50–67.

³¹⁴ Missal, M.374 fol. 147v - *Images from Medieval and Renaissance Manuscripts - The Morgan Library & Museum*, <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/55/112374> (04.05.18.)

a koronák helyzete némiképp eltér. Mindkét óraskönyv a németalföldi Tournai-ban lett illusztrálva 1440, illetve 1450 körül. Ezeken a miniatúrákon Erzsébet mindkét kezében egy-egy koronát tart, s a harmadik ugyanúgy a nimbuszal körülvett fején található.

Az eddig említett kéziratok alapján a háromkoronás Erzsébet-ábrázolások népszerűsége töretlen. Az elhelyezésük során alkalmazott megoldások pontos jelentősége azonban egyelőre bizonytalan.³¹⁵ A motívum eredete és előfordulása az egyházi irodalomban több támpontot is adhat a jelenség értelmezéséhez.

d) A motívum lehetséges eredete

Brigitta Rechberg tanulmányában hangsúlyozza a háromkoronás attribútum németalföldi keletkezését, és van Eyck-testvérek által 1432-ben készített genfi oltárkép szimbolikájából eredezteti azt. Ezen az Atyaistent tiarával³¹⁶ ábrázolják, amely a Szentháromságra utal, lábánál pedig a földön egy sima, hétágú leveles korona látható. Ez a keresztény szimbolika a bázeli zsinat (1432–1449) és a már régóta kiélezett investitúra harc tükrében akár egyházpolitikai állásfoglalással is felruházható.

Egy, az 1300-as évekre kialakult, és alapvetően a pápasághoz kötődő motívum jelent meg és vált bizonyos formában szerves részévé a Szent Erzsébet ikonográfiának Jan van Eyck és a németalföldi festők munkásságán keresztül. A szakirodalom által elsőnek datált táblakép, amely Szent Erzsébetet három koronával ábrázolja, 1441-ben készült. A képet egy karthauzi szerzetes, Jan Vos felszentelésének alkalmából rendelték meg, a munkálatokat Jan van Eyck kezdte el, majd halálát követően a tanítványaként feltételezett Petrus Christus fejezte be 1443-ra.

Petrus Christus későbbi táblaképein is megjelenik a háromkoronás Erzsébet. Az egyik a portugáliai származású Izabella hercegnő, Jó Fülöp harmadik feleségének megrendelésére készült, aki név- és vérrokona volt mind Portugáliai Szent Erzsébetnek, mind Árpád-házi

³¹⁵A különböző értelmezésekhez lásd: RECHBERG Brigitte, *Königstochter, Fürstin, Heilige Bemerkungen zum Drei-Kronen-Attribut der hl. Elisabeth*, in *Elisabeth in der Kunst - Abbild, Vorbild, Wunschbild. Ausstellung im Marburger Universitätsmuseum für bildende Kunst.*, Marburg, Elwert, 1983, 109–134.; REXROTH Karl Heinrich, *Das Kronenattribut der heiligen Elisabeth in der Kunst des Spätmittelalters und der Renaissance*, Hessische Heimat (Marburg), 31 (1981): 116–121.

³¹⁶ A hármas korona, az ún. *tiara* a pápasághoz kapcsolódik, melyet a pápa liturgián kívül, ünnepélyes alkalmakkor viselt a legfőbb papi, tanítói és kormányzói hatalom jeleként, mellyel hivatalba lépésekor ünnepélyesen megkoronázták. A legenda szerint III. Szent Leó vagy I. Nagy Szent Miklós használta először a fehér, süvegszerű fejedőt aranykoronával a 8–9. században. VIII. Bonifác pápa 1295-ben megkettőzte (lelki és világi hatalom) és drágakövekkel ékesítette a tiarát. Végül V. Kelemen pápa (1305–14) vezette be a *triregnum*nak nevezett hármas koronát. Az új pápát „a királyok és fejedelmek atyja, a világ irányítója és Krisztus földi helytartója” szavakkal koronázták meg (Pontificale Romanum, 1596). <http://lexikon.katolikus.hu/T/tiara.html> (2018. 05. 07.)

Szent Erzsébetnek, és ez utóbbi egyben védőszentje is volt.³¹⁷ A táblaképen Izabella egy könyv előtt térdelve imádkozik, mögötte pedig Erzsébet áll szerzetesruhában, három koronát tartva a kezében.³¹⁸

A másik, az 1450-es évek végén készült táblaképen a donátor térdelve imádkozik, mögötte pedig egy falra felszögelt nyomtatvány látható, melyen kiolvasható a név: Elysabeth viduae – és az apró nyomtatványon Erzsébetet három koronával ábrázolják. Igaz, a koronák elhelyezkedés a korábbi mintától némiképp eltér: mindkét kezében egy-egy koronát tart és a harmadik a fején látható. A nyomtatvány szerepe a falon feltehetően az, hogy a donátor feleségének személyes devócióját kifejezésre juttassa. A háromkoronás ábrázolásoknak ezt a mintáját eddig csak a hóraskönyvek lapjain találtam meg, amelyek között van még 1441 előttre datálható is.

Az 1470 előtti festészetben még nem volt egyértelműen elkülöníthető egymástól a táblaképfestő és a miniaturista hivatása, példaként elég felhozni Jan van Eycket vagy akár Petrus Christust, akiket elsősorban táblaképfestőkén tartunk számon, de több miniatúrát is ismerünk tőlük.

Mivel a burgundiak ideje alatt a németalföldi kézirat-manufaktúra gyakorlatilag – a korabeli viszonyokhoz képest – tömeggyártásba kezdett, szükségessé vált a művészek és miniatúrafestők számára a mintahasználat. Egyrészt a keret és lapszeldíszítéshez használt, természetből kölcsönzött motívumok (virágok, csigák, levelek stb.) elkészítéséhez, másrészt pedig a miniatúrákhoz is kialakítottak mintakészletet az egyes műhelyek, ezzel lerövidítve az időt egy-egy megbízás elkészítéséhez. Eleinte a mintákat táblaképekről vagy olajfestményekről vették, ez a gyakorlat ugyanakkor nem szabhatott gátat az egyéni invenciónak sem.

Felmerül a kérdés az 1420-as Szent Erzsébet-miniatúrával, mint az eddigi legkorábbi háromkoronás ábrázolással kapcsolatban, hogy az Aranytekercs Mesetere néven emlegetett miniatúrista egyéni invenciójáról van-e szó? Feltételezhető-e, hogy ebben az esetben a táblaképfestő van Eyck kölcsönzött volna motívumot a hóraskönyvek lapjairól, vagy létezik valahol egy mára elveszett, esetleg már megsemmisült olyan alkotás, melyet az említett

³¹⁷ Árpád-házi Szent Erzsébet népszerűsége a burgundi hercegség területén talán Izabellának volt köszönhető, aki portugál királyi származása révén nemcsak rokonsági kapcsolatban állt a szentekkel, hanem ahogy elődei, úgy Izabella is özvegységét a világi élettől visszavonultan, kolostorban töltötte.

³¹⁸ A három korona ilyen előfordulására az egyházi irodalomban is találtam példákat a 16. századból, amiről a következőkben még lesz szó.

miniatúristák mintaként használhattak. A kutatás ezen pontján ezt nehéz megállapítani. Az eddig összegyűjtött adatok alapján annyi mondható el, hogy a háromkoronás ábrázolás nagyon népszerű volt a Németalföldön a 15. századtól kezdődően. A legkorábbi előfordulások az illuminált óraskönyvekben találhatóak, azonban Jan van Eycktól sem vitatható el a három koronát egymás tetején tartó Erzsébet-ábrázolás invenciója, mivel erre egyik kódexben sem volt példa hasonló pozícióban elrendezett koronákkal sem 1441 előttről, sem pedig későbből.

2. A Johannes Molanus által közvetített Erzsébet-ikonográfia

Johannes Molanus, (Jan Vermeulen vagy Jan van der Meulen), 16. századi flamand teológus volt az első,³¹⁹ aki a tridenti zsinat dekrétumait alapul véve könyvet írt a szentek ábrázolásáról. Az 1570-es mű előszavában három kérdésben³²⁰ foglalja össze könyve mondandóját, ezek közül az egyik a szentképek használatára vonatkozik. Munkája nagyrészt a reformáció ellenében fogalmazódott meg, és a szentképek használatával kapcsolatban nagy erőbedobással küzd az ekkor aktuális németalföldi képrombolók mozgalma ellen.

Az első kiadás 1570-es megjelenése után elkezdett dolgozni egy újabb, bővített kiadáson, melyet végül Henricus Cuyckius (1546 – 1609) adott ki a szerző halála után. A könyv nagy népszerűségnek örvendett, a 18. századig többször is újra kiadták. A *De historia sanctorum imaginum et pricturarum* úgy védte a katolikus képi ábrázolás helyességét, hogy közben beismerte annak időnként hibás vagy túlzó módját. Ellenezte a képeken megjelenő meztelenséget és erotikát, továbbá nagy pontossággal határozta meg, hogy mi az, ami megengedett, hiszen kétségtelen, hogy a meztelenségnek meg volt a maga szerepe, helye és jelentősége a katolikus képi ábrázolásokon (pl.: az Utolsó ítéletnél ábrázolt emberek esetében az Isten előtti egyenlőséget jelentette). Ugyanakkor a virágkorát élő reneszánsz festészet alkotásai már nem feleltek meg teljesen mértékben a tridenti zsinat elképzeléseinek.

³¹⁹ David A. Freedberg, „Johannes Molanus on provocative paintings. De historia sanctorum imaginum et picturarum, book II, chapter 42”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 34 (1971): 229–245., <https://doi.org/10.2307/751022..>

³²⁰ 1. *Utrum sacrarum imaginum usus legitimus sit et retinendus?* [Megőrizhető-e a szentképek törvényes használata?]

2. *An liceat orare pro iis qui nunc martyres moriuntur?* [Imádkozhatunk-e azokhoz, akik most, mártírként haltak meg?]

3. *An damnato ad mortem liceat negare eucharistiam?* [Megtagadható-e a halálraítéltektől az eukarisztia?]

Molanus a képeket *idiotarum liber*-nek,³²¹ azaz egyszerű emberek könyvének nevezte, és ezért a hívek okítása szempontjából is jelentőséget tulajdonított nekik. Éppen ezért a zsinat határozatának megfelelően úgy helyezkedett szembe a protestánsok által propagált nézőponttal, hogy nem beszüntetni kell, hanem megreformálni a szentek ábrázolását. Ahogy a könyvek esetében is, úgy a festmények és szobrok megjelenésével kapcsolatban bizonyos cenzúrát kell bevezetni.³²² A flamand teológus tehát a művészeket arra biztatja, hogy végezzenek komoly kutatásokat, vizsgálják meg az autentikus forrásokat és a különböző hagiográfiákat.³²³ A szakirodalom szerint Molanus legtöbbször személyes tapasztalataira, egyéb esetben pedig teológiai tanulmányaira támaszkodva határozta meg a szentek helyesnek ítélt reprezentációját, melyet a katolikus megújulás szabályaival egyeztetett. Írása nem egyedisége miatt érdekes, hanem a precízen összegyűjtött és jól megkomponált gyűjteményes jellege miatt, melyre az addigi irodalomban nem volt példa. Emellett kétségtelenül érdekes színezetet ad hozzá a képek látványán nyugvó ikonográfia ismertetése.³²⁴

a) A Molanus kiadások vizsgálata

Az első kiadásban (1570, Leuven) a 71. fejezetben találjuk Szent Erzsébetet, többekkel együtt: *De pictura Martini Episcopi, Elizabeth viduae, et Praesentationis beatae Mariae*, ahol röviden annyit ír róla, hogy az ő attribútuma a három korona, melyek életszentségét jelképezik életének három időszakában (szüzesség, házasság és özvegység).³²⁵

A második kiadásban (1594, Leuven) ennek egy kibővített változatát találjuk. Árpád-házi Szent Erzsébet e lényegesen nagyobb terjedelmű munkában a 3. könyv 48. fejezetben található.

Die decima nona Natalem habet Elisabeth, regis Hungarorum filia, xenodochiorum et pauperum amantissima. Haec pingitur cum tribus coronis, ut significetur vitam sanctissime transegisse in statu virginali, maritali, et viduali. Quomodo hanc picturam explicat Iodocus Clichthoueus integro sermone, quem unicum edidit de Natali hujus sanctissimae Viduae. In quo pro themate assumit illud Ecclesiastici, Corona aurea super caput ejus.

³²¹ Fernand CABROL et Henri LECLERCQ, „Molanus”, in *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (Paris: Librairie Letouzey, 1934), 1724.

³²² CABROL et LECLERCQ, 1723..

³²³ CABROL et LECLERCQ, 1725.

³²⁴ FREEDBERG, „Johannes Molanus...”, 229.

³²⁵ *Elizabeth tribus coronis pingitur. Quod significat ipsam sancte vitam suam transegisse in statu virginali, maritali, et viduali.*

Bekerül születésének dátuma, magyar származása és egy fontos hivatkozás is a háromkoronás ábrázolással kapcsolatban. Jodocus Clichtoveus egy Erzsébet születésére írt beszédére hivatkozik, aki szintén utal a három koronával történő ábrázolásra.

Megvizsgálatma a későbbi Molanus-kiadásokat is³²⁶ és ezekből kiderül, hogy innentől kezdve ez a bővebb szövegváltozat öröklődik tovább. Különösen érdekes az 1771-es leuveni kiadás³²⁷ amelyet Joannes Natalis Paquot francia szerkesztő lábjegyzetekkel és pontosításokkal látott el.³²⁸ Az Erzsébetről szóló rész is tovább bővül. Ekkor kerül be Portugália Szent Erzsébet alakja a kötetbe, még hozzá a háromkoronás ábrázolásnál. A szerkesztő megjegyzése (L) szerint ilyen módon szokás ábrázolni a portugál szentet is.

Die decima nona Natalem habet Elisabeth, regis Hungarorum filia (K), xenochiorum et pauperum amantissima. Haec pingitur cum tribus coronis, ut significetur vitam sanctissime transegisse in statu virginali, maritali, et viduali (L); quomodo hanc picturam explicat Jodocus Clichthoveus integro sermone, quem unicum edidit de Natali hujus sanctissimae Viduae; in quo themate assumit illud Ecclesiastici (23): „Corona aurea super caput ejus (M).

(23) Cap. XLV. 14. M

(K) Mortua an. 1231., aetatis 25.

(L) Quod idem praestitit alia Elisabeth, Regina Portugalliae, defuncta IV. julii 1336

(M) Ubi tamen legitur: „Super mitram ejus.

3. Jodocus Clichtoveus Erzsébet-napi beszéde

A 16. században mindenesetre egyedül Árpád-házi Szent Erzsébet attribútumaként ismerték ezt a motívumot a korabeli ábrázolások vizsgálatán nyugvó szakkönyvek. Molanus 1594-es kiadástól kezdve³²⁹ megjelenő hivatkozás Jodocus Clichtoveus (1472-1543) prédikációjára vonatkozik, amely alátámasztja és megerősíti ugyanezt az ikonográfiát. A flamand származású teológus Erzsébet születésére írt beszédében³³⁰ részletesebben olvashatunk a

³²⁶ 1616 Lyon, 1619 Antwerpen, 1626 Antwerpen, 1771 Leuven

³²⁷ MOLANUS, Johannes, *De Historia SS: Imaginum et picturarum pro vero earum usu contra abusum, libri quatuor*, éd. Johannes Natalis PAQUOT, (Lovanii: Typis Academicis, 1771.)
<https://books.google.be/books?id=dCxPAAAAcAAJ&hl=hu&pg=PP5#v=onepage&q&f=false> (2018. december 2.)

³²⁸ FREEDBERG, Johannes Molanus..., 230.

³²⁹ Az 1594-es kiadás előszavát megvizsgálva kiderül, hogy a kiadás előkészületeit maga Molanus végezte el, így a bővítés még írói szándékot sejtet.

³³⁰ *Homiliae seu sermones Iudoci Clichtovei*, (Coloniae: Apud Heredes Iohannis Quentely et Geruinium Calenium, 1575), 460.

három koronáról. Clichtoveus beszédéből arra lehet következtetni, hogy látott olyan képet Árpád-házi Szent Erzsébetről, amelyen a három koronát egymásra helyezve tartja a kezében. Azt sem tartom kizártnak, hogy ez valamelyik a korábbiakban is tárgyalt táblaképek egyike lehetett (Jan van Eyck, Petrus Christus).

Et id quidem expresse repraesentatur per sacram eius imaginem, pro more Christianae pietatis in ecclesijs reponi solitam quem **triplicem coronam manu gestare continereque effigiatur**, primam reliquis duabus subsidentem, secundam mediam, et tertiam caeteris duabus superpositam.

És ez megjelenik Erzsébet szent ábrázolásain is, melyeket az egyházakban szokás elhelyezni a keresztény jámborság épülésére: úgy ábrázolják, hogy hármassal koronát tart a kezében azokat összefogva; az elsőt a másik kettő alatt, a másodikat középen, a harmadikat az előző kettő tetejére helyezve.

Majd később így folytatja:

Prima ostendet, quomodo super caput S. Elisabeth emicuit primum corona virginalis pudicitiae, et deinde castitatis coniugalis. Secunda vero edisseret, quoniam pacto super caput eiusdem sanctae matronae, resplenduit corona aurea castitatis vidualis, et quibus virtutum gemmis preciosis illa fuit adornata corona.

Először bebizonyítjuk, hogy milyen módon világlott Erzsébet feje felett a szüzesség tisztaságának, majd a házasság erkölcsének koronája. Másodszer elmondjuk, hogyan került valóban e házas asszony fejére ugyanez a világló aranykorona az özvegység tisztaságában, és hogy az erények milyen drágaköveivel volt díszítve az a korona.

Továbbá skolasztikus aprólékossággal magyarázza nemcsak a koronák anyagát, hanem a rajtuk található ékkövek számát és jelentőségét is. Az attribútum értelmezésekor ugyanazt találjuk: a három korona Erzsébet három életszentséget jelképezi három különböző életszakaszában.

Clichtovesu más szálon is kapcsolódik Szent Erzsébethez és Magyarországhoz is.

<https://books.google.hu/books?id=vP1NAAAACAAJ&lpg=PA460&dq=corona%20aurea%20super%20caput%20eius&hl=hu&pg=PA460#v=onepage&q=corona%20aurea%20super%20caput%20eius&f=true> (2016. február 9.)

Clichtoveus alakja szorosan kapcsolódik a 16. század eleji párizsi humanizmushoz és az egyházat megújító katolikus törekvésekhez.³³¹ A Sorbonne-on tanult flamand teológus neve és munkássága a magyar – Mohács előtti – művelődéstörténet egyik fontos alakjával, Gosztonyi Jánoséval³³² is összekapcsolódik.

Gosztonyi győri püspökként, 1513-14 vagy 1515-15 között³³³ volt kint Párizsban, ahol megismerkedett Jodocus Clichtoveusszal, akivel szoros barátságot kötött és breviárium- illetve misszálé-magyarázatokot kért tőle.³³⁴

Gosztonyi mecénásként közrejátszott abban, hogy Clichtoveus megírja az *Elucidatorium ecclesiasticum ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens, et quattor libros complectens*³³⁵ című munkáját, mely először 1516-ban jelent meg Párizsban. Négy könyvből áll, az elsőben a zsoltosma himnuszait, a másodikban a más egyházi énekeket (antifonák, responsoriumok), a harmadikban a mise praefatiójának és kánonjának szövegeit, végül a negyedikben a misében énekelt, vagy mondott prosákat, vagyis az evangélium előtti verses szövegeket magyarázza.³³⁶ A Gosztonyihoz intézett ajánlólevélben Clichtoveus nehezményezi, hogy a papság nem érzi át a szent szövegek mély jelentőségét, hanem azokat csak értelem nélkül visszamondja. A mű célja tehát, hogy a szent szövegeket közelebb hozza a papság értelméhez és szívéhez.³³⁷

Emellett feltűnően sok magyar utalás található mind a himnuszokban, mind a hozzájuk fűzött magyarázatokban, melyeket Clichtoveus feltehetően a megbízója által nála hagyott, nyomtatott esztergomi liturgikus könyvek felhasználásával tett bele. A szakirodalom a verses darabok szövegvariánsainak megfigyeléséből arra következtet, hogy azok forrása a *Breviarium Strigoniense* 1502-es, vagy 1513-as kiadása, illetve a *Missale Strigonienséne* az

³³¹ ECKHARDT Sándor, *Magyar humanisták Párizsban*, Minderva könyvtár 19 (Budapest: Minerva Társaság, 1929), 10.

³³² Gosztonyi (?-1527) tanulmányait a bécsi, ferrarai és párizsi egyetemeken végezte és Magyarországra visszatérve hatalmas karriert futott be: eleinte a királynő udvari tolmácsa, majd hivatali tisztviselő, aki 1503-ban esztergomi kanonok, 1506-tól budai prépost, érdemeiért megkapja a '10-es évektől a váci, majd a győri püspökséget, végül 1524-26 között királynői kancellár. Kanonokjait a bolognai egyetemre küldi peregrinálni, illetve szem előtt tartja alsópapságának literátus művelését is.

³³³ ECKHARDT, *Magyar humanisták...*, 4 Vö. HOLL Béla, „Laus librorum, Válogatott tanulmányok” (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000), 50. <http://mek.oszk.hu/01600/01630/01630.pdf%20> (2018.01.07.)

³³⁴ ECKHARDT, *Magyar humanisták...*, 9.

³³⁵ Jodocus CLICHTOVEUS, *Elucidatorium ecclesiasticum ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens, et quattor libros complectens*, (Apud Inclytam Germaniae Basileam 1517), https://books.google.hu/books?id=VUrdgM7hf2IC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&ad=0#v=onepage&q&f=false (2018. december 7.)

³³⁶ HOLL, „Laus librorum...” 50. Vö.: ECKHARDT, *Magyar humanisták...*, 9.

³³⁷ ECKHARDT, *Magyar humanisták...*, 10.

1491-1513 között megjelent nyolc kiadása közül valamelyik volt, melyeket a párizsi teológus más forrásokkal is kiegészített.³³⁸

Az *Elucidatorium* eszme- és irodalomtörténeti fontossága abban rejlik, hogy szerepel benne hét himnusz és hat sequentia, összesen tehát tizenhárom verses szöveg, melyek a középkori Magyarországon keletkeztek, és csak magyarországi liturgikus forrásokból ismerhette őket a szerző.³³⁹ Témánk szempontjából azonban a két Szent Erzsébet himnusz miatt kiemelendő Clichtoveus *Elucidatoriuma*, melyek közül az első: *De Sancta Elisabeth filia regis Hungariae*.

Az oktató-nevelő szándék jól érződik Clichtoveus munkáján: a himnusokat egy-egy oldalas magyarázat követi, melyben részletesen kitér a verselés mikéntjére és a himnusok forrásaira is. A Szent Erzsébet-himnuszhoz kapcsolódó *annotaciones* részben a himnusz megrongálásán mérgelődik. Humanista műveltségéből fakadóan lejegyzésük előtt utánanézett a szövegek egyéb előfordulásainak és a *jeles győri egyház használatára rendelt egyházi könyvekben*³⁴⁰ olyan szövegvariánst talált, melyben Szent Heléna nevével helyettesítették Erzsébetét, illetve *Thuringia* helyett *Hierosolyma* szerepelt. Ezen felháborodva megjegyzi, hogy aki ezeket jóváhagyta, az nem törődött azzal, hogy így nem jön ki a szótagszám, sem pedig azzal, hogy ily módon nincsenek benne az olyan – Szent Helénának kijáró – attribútumok, mint például a Szent Kereszt felkutatása. Clichtoveus szerint ezzel próbálták hitelessé tenni az amúgy kétes értékű legendát, miszerint Szent Heléna (azaz Ilona) magyar földről származott volna, amit *szavahihető szerzők soha egyszer sem írtak le*.³⁴¹ Majd később hozzáteszi, hogy egy megbecsült főpap figyelmeztetése után megnézte a *pécsi egyház használatában lévő egyházi könyveket*³⁴² is, ahol ezt a himnuszt, helyesen, Szent Erzsébetnek címezve találta meg.

Ez alapján tehát megbizonyosodhatunk afelől, hogy Clichtoveus nemcsak az esztergomi breviáriumot és missalét ismerte és használta fel az emendálásakor, hanem a győri és a pécsi egyházmegye használatában lévő könyvek is jártak a kezében, melyekkel kapcsolatban sajnos ennél pontosabban nem fogalmaz, viszont az mindenképpen kiemelendő, hogy a helyesen Szent Erzsébetnek írt himnusz kétféle változatban szerepel az említett könyvekben.

³³⁸ HOLL, *Laus librorum...*, 51.

³³⁹ HOLL, *Laus librorum...*, 51.

³⁴⁰ „[...] in libris ecclesiasticis ad usum insignis ecclesiae Jauriensis ordinatis [...]”

³⁴¹ „[...] Sancta Helena ex Hungaria fuerit oriunda quod nulli unquam tradiderunt probati autores.”

³⁴² „[...] in librum ecclesiasticum ad usum ecclesiae Quinqueecclesiensis in Pannonia [...]”

A himnuszok magyarozatánál is előkerül Erzsébet életében a hármasság – itt három lépcsőfokot (gradus) említ, és a bibliai Szent Annához hasonlítja a magyar szentet:

Azzal a Szent Annával³⁴³ osztja meg az élet hármasság lépcsőfokait, akiről Lukács emlékezik meg az evangéliumban. Ezek pedig a szüzi, a házastársi, és az özvegyi. Hármasság koronával magát megkülönböztetve mindenekben s ezzel a szerénységnek, türelemnek és a világ megvetésének emlékeztető példáját szolgáltatja, és jeles csodákkal fénylik, amiképpen az életének története világosan bemutatja.³⁴⁴

4. Justus Lipsius, *Diva Virgo Hallensis*

Justus Lipsius (1547–1606) Európa-szerte híres humanista, filológus, történész, politikai elméletíró, valamint az ókori sztoikus filozófia főlelevenítője volt. Híres volt kétszeres vallásváltoztatásáról is; először katolikusról protestánsra váltott, tizenhárom év múlva pedig újból „megtért” a katolikus hitre, melyet haláláig megtartott. Lipsius ezután visszatért a Németalföldre és a Leuveni Katolikus Egyetemen helyezkedett el. Életének ebben utolsó időszakában készítette el a *Diva Virgo Hallesnis* című művét is, amely többek között Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzát is tartalmazza.

A mű tulajdonképpen egy traktátus, amely egy Szűz Mária szoborhoz köthető csodatételeket ad közre. A szobor a Brabanti Hercegség (a mai Belgium) területén található Halle városában lévő Szent Márton templomban található, de emellett előkerül még benne a város története és Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza is. A mű megírására 1603 végén érkezett a felkérés a Spanyol-Németalföld kormányzói részéről.³⁴⁵

³⁴³ Amikor [...] felvitték Jézust Jeruzsálembe, hogy bemutassák az Úrnak, Volt ott egy próféta is, Anna, Fánuel leánya, Ásér törzséből. Nagyon előrehaladott korú volt; csak hét évig élt férjével hajadonkora után, és már nyolcvannégy éve özvegyasszony volt. Nem távozott el a templomból, mert böjtöléssel és imádkozással szolgált éjjel és nappal. (Lk 2,36)

³⁴⁴ „*Triplicem autem cum sancta illa Anna, cuius meminit Lucas in evangelio, sortita vitae gradum per diversa temporum curricula, virginalem, coniugalem et vidualem, triplicique insignita corona in omnibus se humilitatis, patientiae, paupertatis et contemptus mundi memorabile praebuit exemplum et insignibus claruit miraculis, quemadmodum historia vitae eius omnibus ad manum prompta dilucide monstrat.*”

³⁴⁵ Fontos megjegyezni, hogy Lipsius bár nem teljesen önszántából választotta a kiadvány témáját, a tudósnek személyes kötődése volt a Mária kegyhelyhez, hiszen 1601-ben és 1602-ben is ellátogatott a hallei szoborhoz. Második alkalommal ő maga is felajánlást tett, és egy ezüst tollat hagyott a templomban egy emléktáblával együtt, amelyen ugyanaz a vers olvasható, mint a *Diva Virgo Hallensis* zárófejezetében. Az ezüst toll mára elveszett, de a felajánlás valóságát Marisa Bass tanulmányában bizonyítja. Egy 1658-as metszeten e toll ábrázolása is látható, amint Halle templomának falán lóg (Lucas VORSTERMAN the Younger, *The High altar of the Church of Our Lady of Halle*, engraving, 1658. Brussels, Koninklijke Bibliotheek albert I, Prentenkabinet – idézi 158. oldalon). Bass a felajánlásokról maradt templomi jegyzőkönyvvel is összevetette a dátumot és egy 1602 júniusából való bejegyzés egy apró ezüst tollat jelöl, mely dátum egybeesik a Lipsius-levelezés által

Lipsius a második fejezetben így nyilatkozik a szentről:

Hosszú volna elmesélni szentségének megannyi bizonyosságát, csak ennyire emlékeztetek: gyermekként, feleségként, özvegyként a kegyességnek csodás cselekedeteiről volt nevezetes, olyannyira, hogy a festők vagy szobrászok lépten nyomon **három koronával a fején ábrázolják**, amit ősi szokás és jog szerint magának kivívott.³⁴⁶

Ez a kijelentés Lipsius művét alkalmassá teszi a Szent Erzsébet-ikonográfia kontextusában való értelmezésre is. Ahogy az az eddigiekből is kitűnt, a három korona attribútuma erősen kötődik a Németalföldre, ahol először a 15. századi minitúrákon és táblaképeken jelent meg Erzsébettel kapcsolatban, és vált később elterjedt attribútumává. Ugyanazzal a rövid leírással és motívumértelemezéssel állunk szemben, mint Molanus esetében, aki ráadásul Lipsiusszal kortárs szerző volt, és a Leuveni Egyetem teológia professzora, majd 1578-tól rektora is. Egyik szerző sem közöl hivatkozást az Erzsébet-ikonográfiára vonatkozó megállapításánál (illetve Molanus is csak a második kiadástól), ami arra enged következtetni, hogy az ábrázolásmód a 16. század végére, 17. század elejére annyira elterjedt és általánosan elfogadottá válhatott azon a területen, hogy ennek egyik tudós sem érezte szükségét.³⁴⁷

Emellett további magyar vonatkozások kerülnek elő a *Diva Virgo Hallensis* első négy fejezetében. Ezek általában dinasztikus jellegűek, mivel a Halle városában található Szűz Mária-szobor eredetét Szent Erzsébethez köti a hagyomány. A legenda szerint összesen négy szobor volt, melyek Árpád-házi Szent Erzsébet örökségként lányára, Zsófiára szálltak, aki, mint ismeretes, a Brabanti Hercegség uralkodójához ment feleségül. Így jutottak el a szobrok Németalföldre, ahol Zsófia tovább ajándékozta őket, és végül Vilvoordéba (Belgium), 's-Gravenzandéba (Hollandia), Haarlembe (Hollandia) és Halléba (Belgium) kerültek.

A 2–4. fejezetekben Lipsius komoly történelmi tudásról ad számot, tömör megfogalmazásával együtt is rengeteg információt közöl a királyi házak között létrejött házasságokról,

behatárolt zárandókút dátumával. Marisa Bass, „Justus Lipsius and His Silver Pen”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 70 (2007): 167–173.

³⁴⁶ „Quantis iam tum sanctimoniae indicis, longum sit dicere: hoc moneo, puellam, vxorem, viduam, mira pietatis laude celebrem fuisse: ideoque a pictoribus aut sculptoribus passim caput eius triplici corona insigniri, qua min quoque ordine illo iure sibi poscit.” Justus Lipsius, *Diva Virgo Hallensis: beneficia eius & miracula fide atque ordine descripta* (Antverpiæ: Ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1605), 6., http://archive.org/details/gri_ilipsidivavi00lips.

³⁴⁷ Árpád-házi Szent Erzsébet háromkoronás ikonográfiájáról, illetve Molanus és Clichtoveus magyar kapcsolatairól bővebben is írtam egy korábbi tanulmányomban. SZÜCS Kata Ágnes, „Adalékok Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájához: Johannes Molanus”, *Magyar könyvszemle* 132, 4. (2016): 385-403., <https://doi.org/10.17167/MKSZ.2016.4.385>.

háborúkról, örökösödésekről és a frigyekből született utódokról. A könyv nagyon logikusan, lineárisan építkezik. Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzával kezdi, hiszen a szobrok tőle származnak, aztán az ő gyermekei és unokái következnek, akik mind kapcsolódnak már Németalföldre Zsófia házassága révén, és végül a szobrok elhelyezésének körülményeit tárgyalja.

A 2. fejezetben Erzsébet felmenőinek ismertetésénél megragadja az alkalmat, hogy elmondja azt a történetet, amely Erzsébet testvérének, András infáns fiának (Marcusnak) „szerencsés házasságáról” szól.³⁴⁸ Nehezen bizonyítható e fiú utód létezése, a történet azonban összeköttetésben áll egy holland nemesi családdal, a Croy-dinasztia évszázados törekvésével, hogy magyar királyi származásukat igazolni tudják. A kora újkorban terjedő származáselméletek között³⁴⁹ Lipsius leírása a családot mindkét ágon Szent Erzsébethez köti.³⁵⁰

a) A Szent Erzsébet-életrajz

A reformáció után és katolikus megújulás időszakában a posztridentinus katolicizmusnak újra kellett gondolnia a középkor örökségét a szentek tiszteletét illetően. A szentség értelmezésekor a morális sík válik hangsúlyosabbá. Azaz *imitatio* gondolata fontosabb a szentek közbenjárása felett érzett csodálatnál, és a szentség mint követendő példa jelenik meg.

³⁴⁸ II. András Magyarország királya (amely korábban majdnem egész Pannóniát és Dáciát magában foglalta) mint mondám, Magyarország királya volt, 1201-ben. Felesége, Gertrúd Meránia, Karinthia és Isztria fejedelmének lánya, akinek nővére, (a megemlékezésre méltó) Hedvig Szakállas Henrikkel, Szilézia és Lengyelország hercegével házasodott, kiemelkedő kegyességével tündökölt, olyannyira, hogy méltónak bizonyult arra, hogy a szentek sorába emeljék. Ő [Hedvig] 1243-ban halt meg, jóval a nővére leányunokája, Erzsébet után, de róla ezzel eleget is mondtam. Tudniillik Andrásnak ettől a feleségétől [Gertrúdtól] 4 gyermeke született: Béla, Kálmán, András és Erzsébet. Az első kettőt mellőzöm, nem tartoznak a tárgyunkhoz, a másik kettő közül András, a születési sorrend miatt elesett a királyságtól és Itáliába, azon belül Velencébe ment, hogy szerencsésjét magának, illetve az övéinek megcsinálja, és ott egy igen gazdag feleséget szerzett. Egy Márk nevű fiú maradt utána, aki gazdag volt a nemes cselekedetekben és jó hírnévre vágyódván Franciaországba, az akkor még virágzó királyságba költözött, ahol a királyi gyökeréhez illő házasságot és gyermekeket szerezvén megalapította a tiszteletre méltó, a mai napig tetteire és hírnevére nézve is virágzó Croy-családot. Ennek a családnak a legfőbb ékessége szent Erzsébethez kötődik, hiszen, amint mondtam, ennek az Andrásnak nővére és ugyanazon királynak leánya volt ő. E [tények] szorosán érinti[k] a felvállalt feladatunkat, ezért ezeket felvilágosítás céljából előre kellett bocsátani. LIPSIUS, *Diva Virgo Hallensis*, 4–6.

³⁴⁹ RÉTHELYI Orsolya, 'Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németalföldön. Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában', in *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013* (Szentendre: Ferenczy Múzeum, 2014), 234–238.

³⁵⁰ A Croy név ezenkívül még a 6. fejezetben (22. oldal) kerül elő a *Diva virgo Hallensis*ben, ahol 1489-es eseményekről van szó. Burgundi Mária halála után Flandria és a Brabant Hercegség fellázadt férje I. Miksa ellen, míg Hainaut tartomány és így Halle is hű maradt az uralkodóhoz. A brüsszeli hadsereg kétszer is megtámadta a várost, sikertelenül. Ezt a győzelmet Lipsius könyvében a csodatévő szobornak tulajdonítja. Hivatkozásként megjegyzi, hogy személyesen látta I. Miksa osztrák főherceg saját kezével írt levelét, melyben segítséget ígér és a margináliában pedig, hogy ezt Carolo Croyo Aarschot grófja tette számára lehetővé. A referencia valószínűleg II. (Fülöp) Károlyra (1560–1612) vonatkozik. Idézi: Réthelyi, „Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németalföldön. Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában”.

Ezért a legendairók is egyre inkább törekedtek elbeszéléseikben is egy realiztikusabb képet festeni.³⁵¹ Lipsius életrajza is ebből a nézőpontból értelmezhető.

Erzsébet származásától és felmenőitől eltekintve, melyet bőségesen részletez, maga az életrajz nem tartalmaz hagyományos, a legendájából ismert elemeket a szent életével kapcsolatban. Elgondolkodtató, hogy egy Szűz Mária csodatételeiről szóló traktátusban Erzsébet közismert csodái miért nem szerepelnek, ha már alakja szorosan kapcsolódik a szobor eredettörténetéhez. Ehelyett a sarkalatos életrajzi pontokat veszi sorra: Tübingiában nevelkedett, férjhez ment Lajos örgrófhhoz, gyermekei születtek: Hermann, Zsófia és Gertrúd.

A szentségének hangsúlyozása helyett filológiai kérdések foglalkoztatják. A harmadik gyermek kilétéről (hogyan hívták és hol élte le az életét) az *Erfurti Krónikában*³⁵² olvasottakat összeveti más forrásokkal is. Közli továbbá – jelenlegi tudásunk szerint – a történetileg hiteles adatokat is, melyek forrására már nem hivatkozik.

Az életrajz Lajos szentföldi hadjáratával és halálával folytatódik. Ezzel kapcsolatban is vannak filológiai megjegyzések az uralkodó halálának okáról és pontos helyéről.³⁵³ Ezután következik a gyászoló Erzsébet kiűzése a várból, majd a rövid, négy évig tartó özvegysége, melyet Konrád mester lelki vezetésével Hessenben töltött. Erzsébet jótékonykodásával kapcsolatban annyit jegyez meg, hogy amit az örökségéből végül megkapott, rögtön a szegényeknek adta. Ezt követően leírja szentté avatásának egyes lépéseit, végül ünnepének

³⁵¹ GÁBOR Csilla, „A szentek történetei a XVII. század magyarországi katolikus prédikációirodalmában”, in *A történetmondás rétegei a kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, Sapientia könyvek (Kolozsvár: Scientia, 2005), 109–113.

³⁵² Erfurti Henrik (?–1370k.) egy német domonkos szerzetes volt, aki krónikáját a világ keletkezésétől az 1350-es évekig összefoglalva írta meg *Liber cronicorum sive annalis Erfordensis* (1345-1350) címen.

Az időrendben haladó krónika a 756. oldalon (25. sor) először két gyermeket említ, Zsófiát, a későbbi brabanti hercegnét és Henriket. Majd a 761. oldalon (11. sor) jelenik meg a második lánygyermek: „Eodem anno nata est Ludowico 2^a filia nomine Sophia, que in Kiczingen religionis induens habitum ibidem quiescit.” In: Oswaldus HOLDER-EGGER, Hg. ‘Liber Cronorum sive annalis Erfordiensis’, in *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.)*, 42. Monumenta Germaniae Historica (Hannoviae et Lipsiae: Imprensis Bibliopoli Hahniani, 1899), 724–783, https://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000744_00006.html.

³⁵³ *Házassága sem tartott sokáig, mivel [Lajos] a keresztes háború szeretetétől elragadtatva 1227-ben Frigyes császárral együtt a szent föld felszabadítására indult; elindult és nem tért vissza. Ugyanis az apuliai Hydruntumban, amíg az átkelés előkészítése tartott, megtámadta a láz és meghalt, vagy ahogy mások vélik, megmérgezték. A helyről sokan egyetértének, mégis olvastam olyanokat, akik azt állítják, hogy Szicíliában halt meg. Ami nekünk talán, [de] az ő számukra nem [lehetett] hiba, mivel azon kor nevezéktanában magát Apuliát, és azt a királyságot is, amit manapság Nápolyinak nevezünk, Szicília névvel illették. Mert két része is volt [a királyságnak] a tengerszoroson, – vagy ahogy mondják pharumon – innen és túl, és ezért itt így használjuk. Akadnak olyanok is, akik szerint a szent földön halt meg, de ők [ezt] megfontolás nélkül és hamisan hagyományozzák.* Lipsius, *Diva Virgo Hallensis*, 7.

napját. Utalást tesz a Vatikáni Könyvtárban található bullára, melyben kihirdették szentségét. Majd a *transzlatióról*, azaz maradványainak ünnepélyes átviteléről is megemlékezik.³⁵⁴

Első pillantásra Lipsius Szent Erzsébet-életrajza sokkal inkább tekinthető biográfiának, mint hagyományos értelemben vett hagiográfiának, értelmezésekor mégis ez utóbbi kategóriába sorolandó. A középkor (7. század) legendáit még inkább jellemezte a történetiségtől való elszakadás, ami a csodás és természetfölötti elemek felé tolta el a hangsúlyt az egyes szövegekben. Ezzel szemben a kora újkori humanista történetkritika és a szentek protestáns szemlélete arra készítette az újkor katolikus hagiográfusait, hogy a történetileg hiteles forrásokhoz térjenek vissza.³⁵⁵ Lipsius esetében is hasonló, a – kizárólag történelmi – forrásokhoz való szigorú visszatérés fedezhető fel. Az, hogy nem tartalmazza a középkor óta ismert csodás elemeket, a kortársak számára sem jelentette akadályát, hogy hagiográfiaként értelmezzék. A már említett Matheus Räder, jezsuita történetíró tulajdonképpen az egész Erzsébetről szóló részt közel szó szerint anektálja az általa szerkesztett Erzsébet-legenda végére.

Ebben az esetben tehát Lipsius Erzsébet-életrajza lehet az egyik legkorábbi olyan „legenda”, amelyből hiányoznak a tulajdonképpeni „legendás” elemek, jóllehet a befoglaló mű, a *Diva Virgo Hallensis* maga is egy csodaleírásokat tartalmazó traktátus. Joggal feltételezhetjük tehát emögött a szerző tudatos választását, aki annak ellenére, hogy a mű kontextusa megengedte volna, mégis a filológiai érveket és történelmi tényeket választotta a hagiográfia szervezőerejének. A szent életrajza szorosan kapcsolódik Halle városa és a templomban található szobor történetéhez, és ennél nem is kap nagyobb szerepet a kötetben. Az életrajz újdonsága annak rendkívüli lecsupaszításában rejlik, hiszen ez a radikalizmus nem volt jellemző a korabeli katolicizmus szellemiségére, még a kora újkorban modern szemléletűnek és filológiailag is megfontoltnak tartott szentek élete kiadások köteteire sem.

³⁵⁴ LIPSIUS, 8.

³⁵⁵ A 16. század közepe táján megjelenő szentek élete kiadásokat, jelesül Laurentius Surius és Aloysius Lipomanus munkáit tartják számon az elsők között, amelyek megkérdőjelezték a középkori legendák hitelességét.

GÁBOR, „A szentek történetei a XVII. század magyarországi katolikus prédikációirodalmában”.

VI. Konklúzió

1. A két szent életútjának hasonlósága a vizsgált forrásokon keresztül.

A két szent között a középkor óta fennálló kapcsolat a hagiográfiákon és legendákon keresztül még erősebbé vált. Dolgozatomban többek között azt vizsgáltam meg, hogy a kora újkorban hogyan alakult a két szent legendáriuma és ezáltal azok milyen hatással voltak egymásra. Ezek a hatásmechanizmusok forráscsoportonként változtak.

A latin nyelvű forrásokban még nincsen szó a két szent kapcsolatáról, hiszen csak Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzát tartalmazzák. Az Ibériai-félszigeten keletkezett gyűjtemények vizsgálatán keresztül a következő megállapításokat lehet tenni. A 16. századtól kezdve felívelőben lévő Izabel-kultusz bizonyos mértékig elnyomta vagy helyettesítette a magyarországi szent helyi tiszteletét. Erre a folyamatra külsőleg is ráerősítettek az egyházi intézmények azáltal, hogy saját szentjük ünnepét helyezték előtérbe a helyi használatú liturgikus szerkönyvekben. Csak emlékeztetni szeretnék itt a coimbrai egyházmegye intézkedésére, ami Árpád-házi Szent Erzsébet liturgikus tiszteletének tudatos leépítését szorgalmazta. Ennek következtében a portugál szent boldoggá avatása után megjelent 16. századi breviáriumokban mellőzik a magyar szent ünnepét, és „helyette” Portugália Szent Erzsébet ünnepe és *lectió*kra bontott életrajza található meg bennük. Az 1531-es coimbrai breviáriumot forrásként is felhasználta Diogo do Rosário az Izabelről írott életrajzában.

Az általam megvizsgált Marcos de Lisboa szerkesztette ferencesrendi krónika (1557, 1562) nem követi ezt a modellt, azaz a két szent egyaránt szerepel a gyűjteményében, sőt kettejük kapcsolatát a portugál szentnél hangsúlyozza. Ennek oka véleményem szerint az, hogy a kötet összességében nem a nemzeti szentséget tartja a legfontosabb szerkesztési elvének, hanem az egyes szentek ferences rendhez való kötődését. A portugál szent életrajzánál többször is hangsúlyozza a magyar szenthez való rokoni, életvitelbeli és kegyességi gyakorlataiban élő hasonlatosságát. (A rózsacsodát azonban csak a portugál szent életrajzában találjuk meg.)

Rosário domonkos legendáriuma, mely a *Crónicas* után öt évvel később jelent meg (először 1567), már teljesen más elvek szerint szerkeszti a kötetében lévő életrajzokat. A tridenti zsinat és a katolikus megújulás eszméi mentén létrejött gyűjtemény elsődleges célja, hogy a már létező, de kétes hitelű népnyelvi legendáriumokat és legendákat megfelelőekkel helyettesítse. Ebben a gyűjteményben a portugál szent életrajzánál szigorúan tartózkodik attól, hogy a magyar szenttel kapcsolatba hozza: sem a névrokonság, sem a rokoni kapcsolat, sem a hasonló életút nem kerül említésre. Ezzel egyrészt elejét veszi annak, hogy a két szent

kultusza összekeveredjen, és erősíti azt a folyamatot is, hogy a portugál szent kikerüljön a magyar szent tiszteletének árnyékából. (A rózsacsoda itt is csak a portugál szentnél kerül elő.)

Ugyanezt a kapcsolatkezelést figyeltem meg a másik két ibér-félszigeti szerző gyűjteményében szereplő legendák esetében, melyek – bár jelen dolgozatban nem kerültek részletesebb elemzésre – szintén igyekeznek a két szent legendabeli alakjának teljes különválasztására. Alonso de Villegas spanyol nyelvű legendagyűjteménye először 1578-ban jelent meg. A megújított *Római Breviárium* mintájára minden fontos szentet sorra vesz benne. A kötetben ugyan mindkét Erzsébet szerepel, de a portugál szent életrajzában a felmenők tekintetében szűkszavúan fogalmaz, mindössze az Ibér-félszigeti I. Jakab, aragón uralkodót említi meg, de sem a magyar származása, sem a szent felmenője nincs megemlítve, nem esik szó sem a névazonosságról, sem a névadás történetéről. Ugyanígy szigorú a csodák tekintetében is: a szent halálos ágyánál játszódó Mária-jelenést leszámítva egyetlen csodás elemet sem említ Izabel legendájából. Ehelyett részletesen leírja kegyességi gyakorlatait, imáit és alamizsnálkodását. (A rózsacsoda egyik szentnél sem szerepel.)

A másik spanyol nyelvű gyűjteményt Pedro de Ribadeneyra állította össze 1604-ben. Mindkét szent szerepel a gyűjteményben és a Habsburg Margitnak címzett prologusban ki is tér kettejük kapcsolatára. Ezzel szemben a portugál szent családfájának ismertetésekor csak a spanyol felmenőket, illetve anyja, Konstancia révén II. Frigyes német római császárt említi meg, magyar rokonai és a névadás körülményei nem kerülnek kifejtésre. Izabel csodáinak többségét az életrajz végén összegyűjtve közli, közöttük szerepel a rózsacsoda is. Tehát a két szent legendája között Ribadeneyránál sincs megnevezett kapcsolat.

Mindebből arra a következtetésre jutottam, hogy a Portugáliai Erzsébet szentté avatása előtt készült életrajzok annak érdekében mellőzik az ismert rokoni kapcsolat és a további párhuzamok említését, hogy ezzel egyrészt a két legendárium összemosódását megakadályozzák, másrészt, hogy ezáltal az Ibér-félszigetről származó királyné szentté avatási folyamatát előmozdítsák.

A magyarországi gyűjtemények majdnem egy évszázaddal később keletkeztek, mint a spanyol- és portugál nyelvűek. Ekkorra már Portugáliai Erzsébetet is szentté avatta VIII. Orbán pápa (1625), így a két szenthez való hozzáállás, illetve a portugál szent megítélése is újabb fordulatot vett. Illyés András *Szentelek Élete* kiadása 1682-ben jelent meg először, a portugál szent életrajza 1707-től fogva található meg benne. A két szent kapcsolata a névadás motívumán keresztül jelenik meg a portugál szent legendájánál. A rokonságot nem említi –

bár azt nem lehet tudni, hogy tudatosan, vagy egy hibás fordításnak köszönhetően. (A rózsacsoda a portugál szentnél szerepel.)

Hevenesi Gábor gyűjteményében is mindkét életrajz szerepel, és mivel maga a kötet kifejezetten magyar szentek életét tartalmazza, Portugáliei Szent Erzsébet is ekként van feltüntetve benne. A két szent kapcsolatát tehát elsősorban a rokonság (és magyar mivoltuk) alapozza meg, emellett a névadás motívuma is szerepel a portugál szent életrajzánál. (A rózsacsoda a portugál szent életrajzában található.) Az, hogy a 17. század végén 18. század elején a portugál szentet magyarként szerepelteti a gyűjteményben, párhuzamba állítható a katolikus megújulás rekatolizációs folyamatával és a nemzeti szentség fogalmának bővülésével is.

A két szent kapcsolatának egyik fontos indikátora a rózsacsoda, ami a középkorban kizárólag Árpád-házi Szent Erzsébet legendájában található meg. Ahogy azonban az eddigi felsorolásból is kitűnik, az általam vizsgált kora újkori életrajzokban egyértelmű módon átkerül a portugál szent legendájába az ikonikus csoda. Ez ugyanúgy igaz az Ibér-félszigeti, mint a magyar forrásokra. A magyarországi forrásokba tehát annak ellenére nem kerül be, hogy a megelőző korokban komolyabb hagyománya volt az Árpád-házi szent rózsacsodájának. A kötényben vitt étel rózsává változásának motívuma megjelenik a ferences Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát prédikációiban, majd a 16. század folyamán az *Érdy-kóde*xben is.

A motívum eltűnésének egyik oka véleményem szerint az, hogy a 17. századi magyar források nem ezekhez az előképekhez nyúlnak vissza Árpád-házi Szent Erzsébet legendájának, életrajzának megírásakor. A vizsgált forrásokban ezt támasztják alá a szerzők által elhelyezett hivatkozások és, az átemelt szövegrészek is. Ezen hivatkozások nagy része ugyanis a kora újkori, 16. századi legendáriumokra mutat vissza. Feltehetően ebben szerepet játszott azok hozzáférhetősége is. A rózsacsoda hiányának másik oka az lehetett, hogy a 16. századi, vagy azt megelőző, közvetítő jelleggel működő, latin nyelvű Erzsébet-*viták* – sem az itáliai Antoninus és Lipomanus, sem pedig a német Montanus és Surlus által szerkesztettek – sem tartalmazták ezt a motívumot a magyar szent legendájában. Végül hozzájárult a folyamathoz a katolikus megújulás eszméinek hatására kialakult, a szentek szerepének megítélésében bekövetkezett változás is. A kritikai-filológiai hagyomány mentén egyre több olyan gyűjtemény keletkezett, amely szem előtt tartva ezeket az igényeket kihagyta az olyan

legendás elemeket az életrajzokból, melyek a hihetőség próbáját nem állták ki, vagy nem állt rendelkezésre olyan hiteles adat, ami alátámasztotta, igazolta volna azokat.

Ezzel párhuzamosan a rózsacsoda 1625-ben kanonizálásra került Portugáliai Szent Erzsébet hagiográfiájában, az életében történt csodák között. Mivel a katolikus egyház jóváhagyta és hivatalosan elismerte ezt a csodát, a továbbiakban megfelelő hivatkozási alapot engedett – nem csak a magyarországi szerzők számára.

2. A hivatkozások és a forráshasználat viszonya

A szakirodalom által vizsgált kora újkori legendáriumokban elhelyezett forráshivatkozások a kritikai magatartást tükrözik. Ennek szükségességét egyrészt a humanista szövegkritika, másrészt a szentek tiszteletét alátámasztó hagyomány hitelességének bemutatása tette szükségessé. Bár a hagiográfiai anyag módszeres összegyűjtése és kritikai vizsgálata majd csak a 17. század közepétől indul el a jezsuita rend égisze alatt, ennek a folyamatnak az előzményeként beszélhetünk a Surius és Lippomanus által létrehozott 16. századi gyűjteményekről és az ezek alapján készült spanyol-portugál munkákról is.

A reformáció eszméi köztudottan bírálták a szentek tiszteletét: elvetették a tiszteletük középkori gyakorlatát, annak történeti hitelességét, és a szentek közbenjáró és oltalmazó szerepét is. Ugyanakkor a protestantizmus nem utasította el teljes mértékben a tiszteletüket. Elhivatottságuk, kegyességük alapján követésre méltó példaként emlékezett meg róluk.³⁵⁶

A katolikus egyházat egyrészt a szentek tiszteletére vonatkozó protestáns történeti kritika, másrészt pedig a reformációt megelőző hitéleti válság is arra készítette, hogy újragondolja és átértelmezze a középkor örökségként fennálló szenttiszteletet is. A trentói zsinat után a szentek helyének és funkciójának kijelölése is zajlott a katolikus megújulás keretei között.

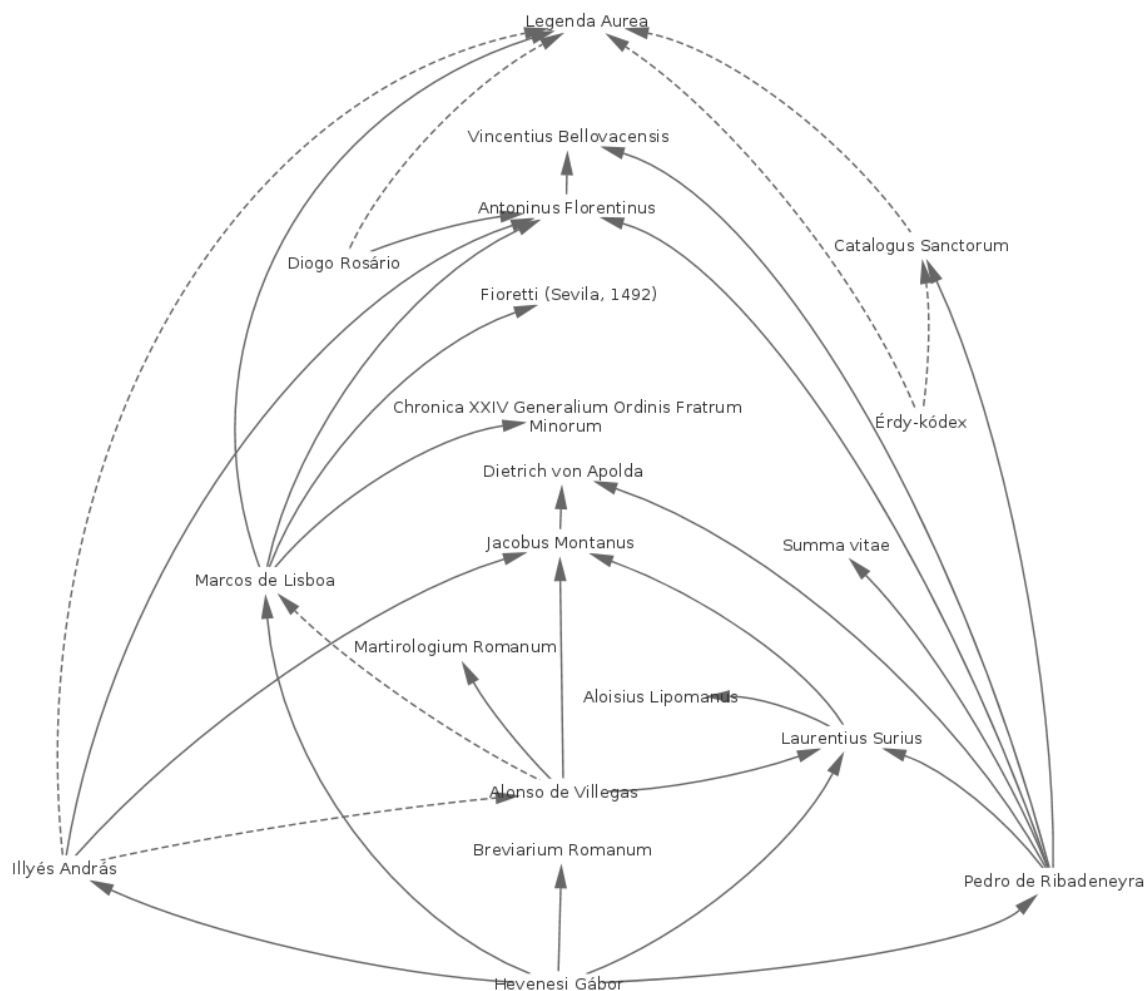
Ez az igyekezet a 16. századi legendáriumokban is tükröződik. Surius a prológusában arra tesz utalást, hogy a gyűjteménybe felvett legendák szerzőinek megbízhatóságát a

³⁵⁶ GÁBOR, „A szentek történetei...”, 108.

lehetőségekhez képest ellenőrizte és további kritikai szemléletének bizonyosága az is, hogy a hibás, vagy romlott latinságú szövegeket kijavította.³⁵⁷

A források megjelölése az általam vizsgált életrajzokban is fontos szerepet játszik. Egy-két kivételt leszámítva mind a 16. századi portugál nyelvű, mind a 17. századi magyarországi Erzsébet-életrajzok meghatározott forrásokra hivatkozva közlik a saját kompilációjukat. A következőkben Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzával kapcsolatban szeretnék levonni néhány fontosabb következtetést. Az életrajzok szoros olvasása és a szövegek elemzése ugyanis hozott olyan eredményeket, amelyek azt támasztják alá, hogy a hivatkozások jelölése nem mindig vagy nem teljes mértékben esett egybe tényleges szövegátvétellel. Illetve, hogy olyan források is megjelennek szövegszinten, melyeket nem hivatkozik le a szerző, vagy kompilátor.

³⁵⁷ GÁBOR, „A szentek történetei...”, 112.

2. Kép Árpád-házi Erzsébet-életrajzok hivatkozási hálózata³⁵⁸

A megfigyelés alól Marcos de Lisboa Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza kivételt képez. Esetében a jelzett hivatkozások, bár sokszor pontatlanok vagy hiányosak, valóban szövegátvételt jelentettek. Diogo do Rosário életrajzában azonban már feltűnőbb, hogy az egyetlen forrásként feltüntetett Antoninus Florentinus mellett használta a *Legenda Aurea*t és feltehetőleg egy ferences legendát is, jelölés nélkül.

Látványosabb módon tér el a magyarországi forrásokban felbukkanó hivatkozások viszonya a valódi forrásmunkákkal. Illyés András Szent Erzsébet-életrajza előtt Antoninus Florentinus és Jacobus Montanus neve szerepel, de a legenda szövegéből a jelzett szerzők munkái nehezen rekonstruálhatók. Helyette Alonso de Villegas és a *Legenda Aurea* az, ami bizonyossággal felismerhető és szövegszinten is megjelenik, ráadásul ez utóbbi nagyobb hangsúllyal.

³⁵⁸ Az ábrán látható nyilak minden esetben a hivatkozás meglétét jelentik, de míg a szaggatott nyilak szövegszintű a teli nyilak jelölt hivatkozásokat takarnak.

A Hevenesi Gábor által szerkesztett rövid életrajz végén sokkal több forrást tüntet fel, mint amennyi inkorporálását a szöveg hossza lehetővé tenné. A hivatkozások az életrajz végén vannak felsorolva, ezért azt gondolom, hogy ez sokkal inkább egy jegyzék azok számára, akik további olvasmányokat keresnek a szenttel kapcsolatban. A jelzett források közül egyébként valószínűsíthetően Suriustól (vagy az általa használt Jacobus Montanustól), illetve egyes passzusokat pedig a Római Breviáriumból vett át, ez utóbbit viszont jelzés nélkül.

A dolgozat első nagyobb egységében szereplő latin nyelvű források egyaránt a trentói zsinat és a reformáció előtt keletkeztek, így vizsgálatuk a hivatkozások szempontjából – legalábbis a fent vázolt szempontok szerint – kevésbé releváns. Annyi mindenesetre elmondható, hogy függetlenül attól, hogy a szerző vagy kompilátor melyik rendhez tartozott, mindhárom Erzsébet-életrajz egy korábbi domonkos *vitára* vezethető vissza, ami a rend kora újkori befolyásának hangsúlyos jelenlétét mutatja az Erzsébet-kultuszban.

Összességében pedig az is elmondható, hogy a protestáns kritikával mintegy párhuzamosan a hangsúlyok a katolicizmuson belül is kezdtek eltolódni a szentek tiszteletét illetően az *imitatio* felé: a katolikus liturgikus irodalom is példaként jelenítette meg a szenteket, akik elsődleges feladata a hívek lelkében vágyat ébreszteni életmódjuk követésére. Ezt a szerepet hangsúlyozza Pedro de Ribadeneira is Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet életrajzában. Ez előbbiében azt olvashatjuk, hogy „az özvegyek példájának választotta őt [Krisztus],”³⁵⁹ az utóbbiában pedig, hogy „a királynék tükre és a házasságban élő hercegnők élő képmása [volt], akinek sikerült egyesíteni saját maga [királyi] helyzetének nagyságát és méltóságát Krisztus kicsiny és alázatos voltaival.”³⁶⁰

3. Az Erzsébet-ikonográfia alakulása a kora újkorban

Árpád-házi Szent Erzsébet a kora újkori ábrázolások többségén három koronával szerepel. A motívum eredetét keresve dolgozatom ikonográfiát tárgyaló fejezetének első szakaszában a 15–16. századi németalföldi óráskönyvekben található Erzsébet-ábrázolásokat gyűjtöttem össze és rendszereztem. A szakirodalom sem tud jelenleg válasszal szolgálni arra, hogy hol és mikor jelentkezett először ez a motívum Erzsébettel kapcsolatban és hogy milyen jelentőséget

³⁵⁹ [...] y escogida para eyemplo de las biudas, y luz de los buenos y co[n]fusio[n] de los malos. Pedro de RIBADENEYRA, *Flos Sanctorum*, 1599, 214.

³⁶⁰ [...] fue espejo de las Reynas y un dechado y vivo retrato de Princesas casadas; porque supo juntar con la grandeza y magestad de su estado, la pequeñez y humildad de Christo. RIBADENEYRA, 158.

kell ennek tulajdonítani. Az egyik elmélet szerint Jan van Eyckhez köthető a motívum megjelenése, ám az általam összegyűjtött miniatúrák alapján úgy tűnik, hogy valamelyest árnyalni kell ezt a kijelentést.

A németalföldi régióban nagy számban és többféle hordozón is megjelent a háromkoronás Erzsébet-ábrázolás.³⁶¹ A óráskönyvek lapjain kívül, táblaképeken, és – bár erre csak közvetett bizonyítékok vannak eddig – korabeli ponyvajellegű nyomtatványokon is ábrázolták így a magyar szentet. Ezek a hordozók különböző mértékű nyilvánosságot engedtek az ikonográfiának: míg a óráskönyvek teljesen zártkörű, a templomokban (vagy kolostorokban) elhelyezett táblaképek félig már nyitott, míg a szórvány nyomtatványok teljeskörű hozzáférést engedtek ehhez a kora újkori ikonográfiához. Arra, hogy ezek között ok-okozati kapcsolatot vázoljon, jelen dolgozat nem vállalkozhat. Azonban az a következtetés már ennyi információ alapján is levonható, hogy ezek a nagyjából egy időben és nagy mennyiségben keletkezett ábrázolások voltak a kiindulópontjai annak, hogy a kora újkorban ennyire népszerűvé vált a motívum egész Európában, még akkor is, ha korábról is maradtak fenn háromkoronás Erzsébet-ábrázolások.³⁶²

Az ábrázolásmódot a 16. századtól kezdődően szöveges formában is megerősítik olyan szerzők, akik valamilyen módon mindannyian kapcsolódnak a Németalföldhöz. Három ilyen forrást vizsgáltam meg az ikonográfiával foglalkozó fejezet második pontjában. Sorrendben Jodocus Clichtoveus az első, aki egy Erzsébet-napi szent beszédben emlékezett meg a hármaskoronáról. Leírása alapján egyértelműen személyes élmény is társult a skolasztikus magyarázat mellé. Három egymásra helyezett koronáról ír, melyeket ékkövek díszítenek, csak úgy, mint a Jan van Eyck és a Petrus Christus által festett táblaképeken. A másik, immár ismertebb szerző, aki Erzsébet koronáinak jelentőséget tulajdonított, Johannes Molanus volt, aki a trentói zsinat utáni időszakban a szentek helyes ábrázolásának megírásával igyekezett elébe menni a protestáns kritikának. A mű rendkívüli népszerűségnek örvendett, még a későbbi korokban is. Az Erzsébet-ikonográfia szempontjából azért jelentős, mert alapműként ez az első olyan művészettörténeti (szakirodalmi) forrás, amely különösebb magyarázat nélkül

³⁶¹ TÁTRAI Júlia, „Szent Erzsébet és az Erzsébet-napi árvíz (1421) ábrázolásai a korai németalföldi festészetben”, in *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai*, szerk. FALVAY Dávid (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009).

³⁶² 13. századi háromkoronás ábrázolás az aquileai pátriárka bazilikájában. Vö.: Prokopp Mária, „A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében: adalékok Szent ERzsébet ikonográfiájához”, in *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai*, szerk. Falvay Dávid (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009), 156.

Erzsébet mellé rendeli az attribútumot. Magyarországi vonatkozásainak mélyebb feltárása még várat magára, az azonban bizonyos, hogy a Nagyszombati Egyetem könyvtárának jegyzékén megtalálható egy 1594-es Molanus-kiadás, ami talán közvetlen kapcsolatba hozható Pázmány Péter *Kalauzának* 1623-as díszcímlapján található háromkoronás Szent Erzsébet ábrázolással. Justus Lipsius a harmadik szerző, aki szintén személyes tapasztalatok alapján mondja ki a *Diva Virgo Hallensis* Erzsébet-életrajzához fűzött rövid megjegyzésében, hogy a magyar szentet három koronával ábrázolják. Mindhárom szerző a szent három „állapotának” szentségeként értelmezi a koronákat, melyek a szüzi, házas és özvegy kor életszentségét jelképezik.

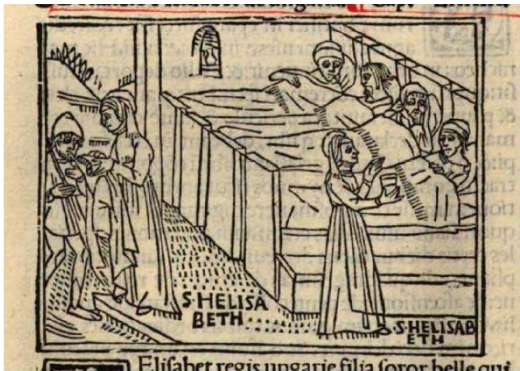
Az attribútummal kapcsolatban nincs lehetőség ehelyütt mélyebb értelmezésekbe bocsátkozni, de talán kora újkori népszerűsége kapcsolatba hozható a katolikus megújulás eszméivel és eszközeivel is. Ez a háromkoronás motívum ugyanis sokkal jobban hangsúlyozza Erzsébet példaképi mivoltát, mint bármelyik másik középkori eredetű attribútuma. A kancsóval és kenyérrel, vagy a kötényében tartott rózsákkal ellentétben a három korona attribútuma általános érvényű abban az értelemben, hogy a különböző életszakaszban lévő nők számára közvetíti az erzsébeti élet mintáját, függetlenül a vagyoni helyzettől vagy társadalmi státusztól.

VII. Appendix

1. Képek

a) *A Catalogus Sanctorum* metszetei

1. 1506-os kiadás (BSB – de a Gyöngyösi Ferences Könyvtárban is kell lennie egy példánynak)³⁶³ 232v:³⁶⁴

Erzsébet beteget ápol a kórházban, de az ábrázolás különbözik a későbbi, 1519-es kiadásétól, amelyben ugyanezt motívumot láthatjuk.

2. 1508-as kiadás (BSB) fol CCLXXXIII verso (574-es képkocka):³⁶⁵

3. 1513-as kiadás (BSB) fol CCXIII recto: nincs kép³⁶⁶
4. 1514-es kiadás, ugyan az mint 1508-asban: Erzsébet habitusban barna köpenyben, jobb kezében kereszt, bal kezében könyv. Felette a csillagos ég³⁶⁷

³⁶³

<https://www.facebook.com/gyongyosiferenceskonyvtar/photos/a.730372186978373/2451427534872821/?type=3&theater> (2019.06.01.)

³⁶⁴ https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11193391_00474.html (2019.05.05.)

³⁶⁵ https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11228270_00574.html?zoom=0.5 (2019.05.05.)

³⁶⁶

<http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00018876/images/index.html?id=00018876&groesser=&fip=eayafsdreneyaeayasdaseayafsdrxdsydeayeaqrs&no=49&seite=439> (2019.05.05.)

5. 1519-es kiadás: színes kép, Erzsébet beteget ápol a kórházban, egy beteg és egy koldus³⁶⁸

6. Egy másik 1519-es kiadásban (BSB) fol. CCV recto: szintén ez a kép szerepel, de nincs kiszínezve.³⁶⁹
7. Az 1521-es kiadásban nincs kép.
8. 1534-es kiadás:³⁷⁰ ugyanazt a metszetet hozza, mint az 1508-as.

9. 1543-as kiadás 10. Könyv fol. CCIII, Szent Erzsébet liliommal a jobb és könyvvel a bal kezében felette csillagos ég.³⁷¹

³⁶⁷

<https://books.google.hu/books?id=IEe6r3Xo98MC&dq=inauthor%3A%22Pietro%20de%20Natali%22&hl=hu&pg=PT537#v=onepage&q&f=false> (2019.04.11.)

³⁶⁸

<https://books.google.hu/books?id=UNu-2UZH63kC&dq=inauthor%3A%22Pietro%20de%20Natali%22&hl=hu&pg=PT422#v=onepage&q&f=false>

³⁶⁹ https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11204490_00443.html (2019.04.11.)

³⁷⁰

<https://books.google.pt/books?id=HndLZdbXg9wC&lpg=PT396&dq=petrus%20natalis%20catalogus%20sanctorum&hl=hu&pg=PT500#v=onepage&q&f=false> (2018.12.30.)

³⁷¹

https://books.google.hu/books?id=eyK_KbjQ8RoC&dq=inauthor%3A%22Pietro%20de%20Natali%22&hl=hu&pg=PP91#v=onepage&q&f=false (2019.04.11.)

b) A portugál *Legenda Aurea*-hagyomány:

3. Kép Árpád-házi Szent Erzsébet. *Ho flos sanctõ[rum] em lingoaje[m] p[or]tugue[s]*, Lixboa, 1513, fol. CCXXIIv.

4. Kép Portugáliai Szent Erzsébet. *Diogo do Rosário, Historia das vidas e feitos heroycos & obras insignes dos sanctos, Coimbra, 1577, fol. CXCIIIv, Biblioteca Nacional de Portugal, res-4267-v,*

5. Kép Árpád-házi Szent Erzsébet. Diogo do Rosário *Historia das vidas e feitos heroycos & obras insignes dos sanctos*, Coimbra, 1577, fol. XIIr.

6. Kép Portugáliai Szent Erzsébet. Diogo do Rosário, *Historia das vidas e feitos heroicos e obras insignes dos sanctos*, Lisboa, 1585, 253r,

Isabel viuua.

389

Historia da vida da bemaumenturada Santa Isabel filha del Rey de Vngria, escreuea S. Antonino na terceira parte, & outros.

7. Kép Árpád-házi Szent Erzsébet. Diogo do Rosário, *Historia das vidas e feitos heroicos e obras insignes dos sanctos*, Lisboa, 1585, 389r.

DO ROSARIO

561

Historia da vida da gloriosa Rainha Santa Izabel, molher del Rey D. Dinis.

A Gloriosa Santa Izabel Rainha de Portugal naceo na era do Senhor de 1271. Foy filha del Rey Dom Pedro & de sua molher Dona Coftança Reys de Aragaõ. Cujõ naci-

8. Kép melléklet Portugáliai Szent Erzsébet. Diogo do Rosário, *Flos sanctorum: historia das vidas de Christo S.N. e de sua Santissima Mãe, vidas dos santos e suas festas repartidas pellos doze mezes*, Lisboa, 1681, 820.

9. Kép Árpád-házi Szent Erzsébet. Diogo do Rosário, *Flos sanctorum: historia das vidas de Christo S.N. e de sua Santissima Mãe, vidas dos santos e suas festas repartidas pellos doze mezes, Lisboa, 1681, 561.*

c) A óráskönyvek Szent Erzsébet-ábrázolásai

10. Kép The British Library, Add MS 54782, 64v.

11. Kép The British Library, Add MS 35313, 235v.

12. Kép The Morgan Library and Museum, MS M.399, 328v.

13. Kép The Cleveland Museum of Arts, 1963.256.197.b. 197v.

14. Kép The Morgan Library & Museum M.374 fol. 147v

15. Kép *The British Library, Add MS 18851, 488v.*

16. Kép *Petrus Christus, Isabel of Portugal with St Elizabeth 1457–1460, Web Gallery of Art.*

17. Kép Petrus Christus, *Wife of a donator*, ca. 1450. Web Gallery of Art.

18. Kép Petrus Christus, *Wife of a donator*, ca. 1450. Web Gallery of Art (részlet).

d) Hevenesi Gábor, Régi magyar szentség című munkájában megjelenő metszetek:

19. Kép Portugáliai Szent Erzsébet, 21.

20. Kép Árpád-házi Szent Erzsébet, 23.

2. Szövegek

a) Petrus in Catal[ogus] I[ber] X. c[aput] LXXIX.

i. Latin

Helisabeth regis vngarie filia soror belle qui post patrem regnavit ex matre Gertrude filia ducis normanie sorore bertoldi patriarche aquileiensis ab annis puerilibus puerilia contempsit et infantili etate deo famulari cepit. Cum esset quinquennis in ecclesia orans sedule permanebat: adeo vt ancille eius ipsam auellere vix valerent. Sepius ludens aliquam de ancillis versus capellam insequi videbatur: vt ex hoc intrandi et genua flectendi occasionem captaret. Occasione ludi etiam se aliquando prosternebat: deo exinde mente reuerentiam exhibens. Crescens vero etate crescebat deuotione. Beatam dei genitricem in sui patronam et aduocatam et beatum Joannem euangelistam in sue castitatis custodem elegit. In choreis et alijs mundi vanitatibus non solum abstinebat: sed et alias consocias ad simile inducebat. Sine intermissione orabat: et diuinum officium cum summa reuerentia audiebat.

Et dum euangelium legeretur: coronam et monilia deponebat. Cum vero ad etatem nubilem peruenisset: a patre suo licet inuita tradita est in coniugium ludouico lantgrauio turingie. Que licet mutauerit statum: non ideo mutauerit affectum. Nam sedule orationi incumbebat. Sepe de nocte de viri latere ad orationes surgebat: eoque absente iugiter in contemplationem pernoctabat: vnde eius exemplo virum suum ad multam patientiam et vite perfectionem immutauit. Pauperum semper memor existens: eis largiflue ministravit. Quidam magistro conrado se inobedientiam prebuit: et eidem in omnibus saluo iure matrimonij paruit. Adeo vt aliquam? negligentiam committens: ab eo diris disciplinis et verberibus se promitteret? flagellari. Corpus quoque suum artissimis ieiunijs macerabat: et absente viro cum celesti sponso divinis colloquijs incumbebat. Et cum cibos curiales ex conscientia respueret: vir eius quosdam ei redditus assignavit: quos tamen omnes fere pauperum necessitatibus impendebat: et sepe potius in victu suo necessitatem sustinebat. Lanam proprijs manibus cum ancillis filabat: et inde pauperum vestimenta faciebat.

Miraculorum quoque gloria clarebat. Quadam namque vice cer[e]uisiam pauperum multitudini ad potandum tribuit: et vas prout primo plenum fuerat in nullo diminutum inuenit. Peregrinos et pauperes hospitio suscipiebat: et egris ac saniosis et vlcerosis proprijs manibus ministrabat: pedes illorum lauabat: saniem abstergebat: vlcera medicabat: et sordidas vestes abluebat. Ad hec autem operanda: hospitale maximum in suo castro construxerat: et cum in

monte positum esset: laborem spernens: ad ipsum tamen quotidie accedebat. Sepulturas etiam pauperum frequentabat.

Post hec virum induxit vt ad terram santam pergeret visitandam. Quod princeps deuotus facere non neglexit. Ibidem in dei seruitio vitam finiuit. Sancta autem domini[?] Elisabeth: multa patientia preclita vidualem statum cum summa deuotione amplectitur: et duo milis marcharum quas de dote sua habuit pauperibus elargitur. Ita vt a multis dissipatrix prodiga satna reputaretur.

Deinde a quibusdam vasallis sui quondam viri de omnibus possessionibus suis ejicitur: et in domo cuiusdam tabernarij cum filijs paruulis suscepta moratur ac in loco vbi porci manere consueuerant sepius hospitatur. Iniurias quoque multas et graues etiam ab his quibus vir suus beneficia multa contulerat recepit: quas tamen omnes petientissime supportauit.

Tunc abbatissa quedam vngarie eius matertera necessitati eius compatiens: Helisabeth ad episcopum banburgensem eius auunculum adduxit: eamque ei solícite commendauit. Que cum ancillis suis quas sui exemplo deo deuotas fecerat: ab eodem benigne suscipitur et humanissime pertractatur. Qui dum eam secundis nuptijs tradere disponderet: omnino recusauit: volens potius in paupertate castitatem seruare [...] iterum ditata in rebus secularibus se implicare.

Interea autem ossa viri sui de transmarinis partibus domui tumulanda deferuntur: cuius exequijs sancta mulier interfuit: maxime virtutis et patientie signa pretendens adeo vt ab emulis quibusdam reputata fuisset virum minime dilexisse. Filijs tamen suis hinc inde ad diuersa loca transmissis: ipsa in habitu abiectissimo veste grisea: aliquando ob breuitatem alieno panno prolongatam: et manicis ruptis alterius coloris griseo resarcitis: cepit incedere: et sub cura magistri conradi cum ancillis suis pauperibus ministrare. Cum autem pater suus eius inopiam audiuisset: per solemnes nuncios a se missos: eam ad paterna regna requisiiuit. Qui venientes ad eam ipsam lanam filantem inuenerunt: eiusque paupertatem et patientiam admirati. eam omnino reuocare non valuerunt.

Hec autem sancta dei non obstante que pauperum cure cum martha ministraret solícite: cum maria etiam contemplationi vacabat assidue. Sepiusque mirabilibus visionibus in extasi rapta diuinitus consolabatur: et eisdem fruens frequentissime delectabatur.

Die quadam ex lassitudine in ancille gremio decubens: oculos erigens ad fenestram: nunc risu letabatur: nunc lachrymis tristabatur. Inter cetera dicens hoc verbum. Ita domine mi tu vis ess mecum et ego tecum.

Interrogata quoque ab ancilla ob amore christi quid viderit: respondit se Christum vidisse paruulum: qui secum se velle esse dicebat: in cuius presentia hilaris: in absentia efficiebatur tristis. Aliquando etiam dum talibus visionibus frueretur: facies eius radijs coruscare videbatur.

Semel pro quodam vago et dissoluto iuvene orauit vt deus eius animum conuerteret. Qui subito se a secularibus et pomposis vestibibus exuri clamauit: et conuersus minorum ordinem introiuit.

Puelle etiam cuidam inopi: que ad elemosynam querendam venerat: dum licet satis renitenti flauos et crispas capillos precidisset: in quibus illa admodum gloriabatur: statim vt crines abscidit: eius quoque simul animum immutauit: et vna secum ad seruiendum egris induxit.

Appropinquans igitur vite termino: apparente sibi Christo ad celestia inuitatur: moxque lecto decidens febre corripitur: iamque in extremis laborans ad parietem conversa: audita est: a circumstantibus dulcem proponere melodiam. Et interrogata: cur hoc fecisset. Respondit que auicula quada[m] iuxta parietem adeo dulciter cantauerat: per se similiter prouocauerat ad canendum.

Ultima vero die ante suum transitum interrogauit ancillas: quid acture essent si ad eas diabolus adueniret. Deinde quasi diabolum licentians[?] fuge: tribus vicibus exclamavit.

Appropinquante vero nocte media: deo gratias egit: quia hora illa gloriosa veniret: in qua Christus nasci voluit: et mundo apparuit incarnatus: et his dictis emisit spiritum anno domini MCCXXXI visitationis sue anno XXVI. XIII Kalendae decembris.

Corpus autem eius miro refragabat odore: quo, tamen diebus quattuor inhumatum nullum ex se fetorem sed eandem emisit odoris suauitatem. Uise sunt etiam aues infinite alias nunquam vise: hominibus cunctis incognite supra ecclesiam vbi corpus eius iacebat: que mira modulatione concinebant.

In aere quoque audita est in hora eius transitus suauissima melodia: cuius licet verba non potuissent intelligi: nocte tamen cantus deprehense sunt fuisse illius sponsoriij. Regnum mundi etc. sepius repetiti: eius etiam corpus in tumulo positum oleo redundare repertum est. Sepulta est in castro margburch allemanie signis et prodigijs multiplicibus clarens.

ii. Magyar

Elisabeth magyar királylány, Béla nővére, aki atyja után uralkodott, anyja Gertrúd, Normann herceg lánya, Bertold aquiliani patriarcha nővére. Gyermekségétől fogva megvetette a gyermeki dolgokat és kiskorától fogva az Istennek szolgált. Amidőn öt éves volt, folyvást szorgalmasan imádkozott a templomban, olyannyira, hogy a szolgálói alig voltak elég erősek ahhoz, hogy erőszakkal elválasszák őt. Gyakran játék közben is úgy tűnt, hogy a szolgálóktól elfele a kápolna felé igyekszik azért, hogy oda beléphessen és térdet hajthasson. A játékokból magát sokszor a földre vetette Isten és a Szentlélek(?) iránti tiszteletét kimutatva. Növekedvén korban növekedett az ájtatossága is. Isten szent anyját maga számára patrónának és segélynyújtónak, Szent János evangélistát pedig a tisztasága megőrzőjének választotta. A körtáncoktól és más világi hívságoktól nem csak, hogy tartózkodott, hanem más társait is hasonló tettekre biztatta. Megszakítás nélkül imádkozott és az istentiszteleteket nagy áhítattal hallgatta.

Amíg az evangéliumot olvasták, fejékét és kesztyűjét levetette. Amikor elérte a férjhez menendő kort, akarata ellenére atyja férjhez adta Lajos türingiai örgrófhhoz. Ez jóllehet megváltoztatta státuszát, de nem változtatta meg az érzületét. Ugyanis szorgalmas imádkozásra adta magát. Gyakran éjjel a férje mellől felkelt imádkozni, és férje távollétében elmélkedéssel töltötte az éjszakát, eme jópéldával férjét sok türelemre és életének tökéletesítésére tanította (változtatta). A szegényekről mindig megemlékezett, nekik bőséges[?] szolgálatokat tett.

Egy bizonyos Konrád mesternek engedelmisséget fogadott és neki mindenekben [...] engedelmeskedett, ez alól kivétel volt, amit a házassági szerződésben rögzítettek, annyira, hogy ha valamiben mulasztást követett el, Konrádtól kemény leckékkel és vesszőkkel engedte magát ostorozni. Saját testét igen szigorú böjtöléssel sanyargatta, férje távollétében az égi vőlegénnyel isten dolgairól beszélgettek.

És amikor a királyi ennivalókat lelkiismeretből visszautasította, a férje azokat neki visszajuttatta, amiből majdnem minden a szegények szükségleteire fordította, gyakran inkább a saját szükségleteit megtartóztatta. Szolgálóival együtt saját kezével fonta a gyapjút, hogy ebből a szegényeknek ruházatot készített.

Csodák glóriája fénylett körülötte. Ugyanis midőn a szegények sokaságának sört osztott, az edény tele volt mint a legelején, és semmi fogyatkozás nem találtatott benne. A vándorokat és a szegényeket befogadta: a gennyes és fekélyes betegségeket saját kezével látta el; a lábukat

mosta; a gennyet letörölte, a fekélyt meggyógyította és koszos ruháikat kimosta. Ehhez a munkához pedig nagy kórházat épített a várában és mivel az a hegy (tetején) volt nem gondolván a fáradságra, minden nap meglátogatta (leereszkedett a hegyről) azt. Továbbá eljárt a szegények temetésére is.

Ezután férjét rávette, hogy a Szent-földet meglátogassa. Amely áhítatos herceg ezt nem mulasztotta el megtenni. Végül Isten szolgálatában életét befejezte.

Szent Erzsébet nagy türelemmel fogadta az özvegység állapotát és magát nagy áhítatosan foglalta el: kétezer márkát, amit járandóságul kapott, szabadon szétosztotta a szegényei között. Emiatt sokan rombolónak és pazarlónak mondták. Majd néhai férjének némely vazallusai birtokairól elűzték, és egy vendéglős házában fogadták be kicsiny gyermekeivel, és egy olyan helyen szállásolták el, ahol gyakorta disznókat szoktak tartani. Ekkor egy bizonyos magyarországi apátnő, aki egyébként anyai nagynénje volt, megszánva őt szükségében elvitte Erzsébetet anyai nagybátyjához, a bambergi püspökhöz, és Erzsébetet gondosan beajánlotta.

[A püspök] Őt és a szolgálóit, akiket a maga példájával istennek elkötelezetté tett, kegyesen fogadta és emberségesen tartotta. A püspök elrendelte, hogy Erzsébet második házasságot kössön, de Erzsébet teljességgel visszautasította, mert inkább akarta szegénységben a tisztaságot szolgálni, mint gazdagon a világi ügyekbe bonyolódni.

Eközben férje csontjait (hamvait) a tenger mellől hazahozták, hogy otthon legyen eltemetve. Lajos temetésén Erzsébet is részt vett, az erény és a türelem legnagyobb jeleit mutatva, annyira, hogy bizonyos vetélytársai azt gondolták, hogy a férjét kevésbé szerette.

Miután a gyermekeit innen különböző helyekre elküldte, ő maga habitusba, az ütött-kopott szürke ruhába öltözött, amit a rövidsége miatt egy másik anyaggal hosszabbítottak meg, és a szakadásokat más színű anyaggal foltozták, és Konrád mester gondviselésével szolgálóival együtt a szegényeket kezdte szolgálni. Amikor pedig atyja értesült az ő nagy szegénységéről, ünnepélyes követséget küldött, hogy hazai földre hazavigyék őt.

A követség megérkezve fonás közben találták, csodálták szegénységét és türelmét, és nem tudták rávenni őt hazatérésre.

Isten ezen szentje pedig immár akadálytalanul szolgálta a szegények gyógyítását Mártával, Máriával pedig állhatatos elmélkedéssel töltötte az idejét. Gyakran csodás látomásokkal az önkívületbe ragadva isteni vigasztalást nyert, és ezekben nagy gyönyörűséget talált.

Egy napon a fáradtságtól szolgálója ölébe hajtva fejét, szemeit az ablakra függesztette, hol nevetett, hol meg sírt. Többek között ezeket mondotta: Így uram, te velem akarsz lenni és én veled. Amikor ugyanezen szolgáló megkérdezte, hogy a Krisztus szerelméért árulja el, mit látott, így felelt: **láttam Krisztust kicsiny gyermekként**, aki azt mondta, hogy velem akar lenni. Az ő jelenlétében nevetek, távollétekor szomorúságot érzek. Máskor hasonló látomások alkalmával társalkodott valakivel, az arca sugarakkal tündökölni látszott.

Egyszer egy semmirekellő fiatal emberért imádkozott, hogy isten fordítsa meg a lelkét, és ez az ifjú hirtelen felkiáltott, hogy megégetik őt a pompás világi ruhái, majd megtérve a kisebb rendbe belépett.

Máskor egy alamizsnát kéregetni érkező szegény lánynak – jóllehet, az eléggé ellenszegült – szőke és göndör fürtjeit levágta, amelyekkel az a lány módfelett büszkélkedett: ám rögvest, ahogy a fürtjeit lenyírta, a lelke is megváltozott és vele együtt a szegények szolgálatára indult.

Ahogy közeledett az élete vége, megjelent neki Krisztus, hogy az égbe invitálja, hamarosan ágyának esett és emésztette a láz és már az utolsókra készült a fal felé fordulva, amikor a körülötte lévők hallották, hogy egy dallamot énekel. És megkérdezték, *miért tette ezt?* Azt felelte: egy kismadár a fal közelében annyira édesen énekelt, hogy azzal szinte felszólította az éneklésre.

Az átköltözése előtti utolsó napon megkérdezte a szolgálókat: mit szándékoznak tenni, ha eljön hozzájuk az ördög. Aztán mintha az ördögöt szólítaná: fuss el innen! Így kiáltott háromszor.

Közeledett az éjféli, amikor hálát adott istennek, hogy eljött az a dicsőséges óra, amelyben Krisztus megszületett és a világnak testben megmutatkozott, és ezekkel a szavakkal kilehelte lelkét 1231-ben 26 éves korában, december kalendájának 13. napján.

A teste pedig csodás illattal illatozott, és még négy nap temetlenség után sem volt bűdös, hanem ugyanazt az édes illatot árasztotta. Rengeteg madarat láttak a templom felett, ahol a teste volt kiterítve, és ezek csodálatos módon összerendezetten mozogtak.

A levegőben is hallatszott édes dallam a halála óráján, ám bár a szavakat nem lehet kivenni, de hosszas éjjeli énekszó volt, a *Regnum mundi* etc. című responsoriumot ismételték folyamatosan. Sírba tett testét olajban bővelkedve találták. Eltemették Marburg várában Németországban

b) *Antoninus Florentinus, Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX, latin nyelvű szövegközlés – De Sancta Elisabetha*³⁷²

Circa annos domini millesimo CCXXX *1230* sancta Elisabeth, vt refert Vinc[entius] spec[ulum]. Hystor[iale]. *hist[oriale] 31.* XXXI. in Alemannia claruit: quam Papa Gregorius nonus canonizavit propter vitae sanctitatem et miraculorum choruscationem.

Haec filia regis Vngariae uxor fuit Landesgraviij *Lanthgrauij Thuringiae* Turingiae. Ab adolescentia sua studuit religioni, votum suum et actiones in deum dirigens tam in rebus ludicris quam in seriosis. Haec viciorum extirpatrix, virtutum plantatrix fuit, schola morum[?]: exemplum patientiae, speculum innocentiae.

Facta vero nubilis multas persecutiones est passa a sponsi consilariis et a proximis suis ab eis vtrisque contempta. Sed cum dominum exorasset contra spem omnium ipsum sponsum suum in omnibus habuit tristitiae consolatorem occultum. Qui etiam cum circa temporalia necessitati suorum principatuum intenderet, in secreto tamen timorem dei habens beatae Elisabeth ad omnia exercenda, quae ad opus dei spectant, liberam concessit facultatem eam ad salutem animae promouendo

Denique de manu magistri Conradi de Marputh *Marbug (alias de Marpurg)* griseam tunicam induit, et habitus susceptione castitatis votum solennizavit. Vixit*que* in penuria in abstinentia et humilitate. Multa quoque ab hominibus patienter tolerando incommoda, diuine contemplationi orationi et operibus misericordiae intenta.

Ipsa quoque dulcis paraclitus Iesus facie ad faciem ei apparens eam confortabat multitudine sanctorum comitatus, Sicut serenissimus eius vultus ingens gaudium saepe cum iaceret in extasi rapta, representabat: et ipsa etiam quibusdam religiosis postea recognoscebat *referabat*.

Vnde et aliquando dulciter in eius praesentia ridebat et in eius abscessu flebat: videntibus ancillis eius sicut eis postmodum requisita et praecibus earum victa referebat.

Quadam die dum more solito oculis et manibus et corde in caelum suspensis contemplationi intenderet, tam absorta erat in spiritu, vt flama vel scintilla vestiunculas eius attingens laederet enormiter ac deformaret ea non advertente: donec aliqua ex ancillis rediens odorem ignis

³⁷² Az átírás alapját egy 1484-es példány képezi, amely a Bayerische Bibliothek digitális gyűjteményében található. Antoninus, *Summarium ... voluminis*. Titulus XIX, Capitulus XI. fol LVIIIv.<https://bit.ly/2F0Ve0w>

sentiens olfactu, extinguens suffocaret. At illa clamore puellae correpta, ad se rediens panniculos viles et abiectos manibus propriis assuens iacturam prout potuit restauravit.

Ab ancillis etiam pauperibus et ignobilibus dominam se [domina] vocari nolebat. Sed eas ad latus suum sedere et de scutella sua comedere faciebat, fila trahebat, vasa coquinaria mundabat. hospitale pauperum construxit. Et si quid bonum vel delectabile quandoque habuit. ori proprio subtrahens pauperibus in eius hospicio manentibus ministrabat: eosque balneabat et lectos eorum sternebat, eosque tegebat. Monoculum cecum et scabiosum puerulum secum habebat: quem etiam ad requisita naturae saepius deportabat.

Inter innumera miracula quae deus per eam ostendit XVI *sexdecim* mortuos potenter suscitavit. Caecum natum illuminavit. XIII Kalendas *14. Cal[endas]* Decembris ad dominum migravit. In die autem translationis sacri corporis eius postquam in capsula blumbea fuit repositum de terra sublatum proxima die aperto loculo pro ostensione reliquiarum repertum est oleum mirifici odoris de corpore eius emanasse: quod hodie etiam inspicientibus patet. Nam guttae tanquam roris super gramen stant et distillant, eique decidentibus vel abstersis aliae paulatim renascuntur.

Habuit sancta ista multas a deo revelationes. Et inter caetera legitur, quod dum ipsa Elisabeth quadam vice in spiritu esset rapta, vidit in loco valde remoto quoddam sepulchrum multo lumine circumfusum, et quasi speciem mulieris in eo, quam circumstabat multitudo maxima angelorum. Et post pussillum de sepulchro erecta est, et in sublime cum illa multitudine astantium elevata. Et ecce in occursum eius vir quidam de caelis admirabilis et gloriosus advenit, portans in dextera crucis vexillum: et cum eo infinita millia angelorum. Sicque eam *eam hiányzik* alacriter suscipientes cum magno concentu ea in caelum deduxerunt.

Post modicum temporis Elisabeth angelum cum quo loquebatur de praedicta visione interrogavit.*, qui* Ait ostensum est tibi in hac visione quomodo domina virgo Maria assumpta est in caelum in anima et corpore.

Dicit autem in eisdem revelationibus ut refert Iacobus de Voragine *Viora*. quod revelatum est ei, quod post XI *quadraginta* dies transitus sui a corpore corpus resuscitatum, anima redeunte ad ipsum, assumptum est in caelum. Ac etiam ipsa beata Maria mater domini sibi super hoc interroganti revelavit se de hoc saeculo emigrasse post annum ab ascensione filii sui in caelum.

Et tanto plus: quantum temporis est inter ascensionem: qui fuit illo anno *die* XII. *duodecimo* Maji vel circa et assumptionem ipsius beatae Mariae: qui est XV Augusti. Et quod omnes apostoli se invenerunt praesentes in morte eius et honofice sepulturae tradiderunt et postea XI *quadragesimo* die a morte resuscitata et in caelum ascenderit.

Et cum interrogasset sancta vtrum hoc deberet manifestare aliis responsum fuit: nec carnalibus et infidelibus manifestandum: nec spiritualibus et devotis occultandum.

Quod assumpta sit beata Maria in anima et corpore satis communiter creditur et dicitur a doctoribus.

Quod autem post annum et menses tres migraverit opinio communis est in contrarium scilicet quod XII *duodecim* annis supervixerit post ascensionem *Christi.*

An etiam XI *quadragesimo* die corpus eius vivificatum fuerit et assumptum in caelum an ante omnino est ignotum: et a doctoribus non insinuat.

Unde in huiusmodi licet unicuique in suo sensu abundare et opinari, quod sibi magis videtur consonum rationi: in hisque *iis, quae* ecclesia non determinavit.

Nec per hoc detrahitur sanctitati Elisabeth si non credatur, quia et sancti viri prophetae aliquando credunt a deo sibi aliqua revelari spiritu prophetiae quae ex phantasia sua trahunt in visionibus suis ut patet Nathan propheta.

c) Marcos de Lisboa Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzának magyar nyelvű fordítása

Boldog Szent Erzsébet özvegy élete, [aki] Magyarország királyának lánya, Szent Ferenc atya harmadrendjének tagja

X. Fejezet: Szent Erzsébet ártatlanságáról és erkölcséről életének első időszakában.

Boldog Szent Erzsébet András³⁷³ magyar király lánya volt, apja házában nevelkedett jó körülmények között, de megvilágosodott Isten kegyelme által, és szemeit megnyitva a valódi tudásra, elkezdte megvetni az ifjúság hiúságát és vágyait, illetve azokat az örök Uralkodó követésének szolgálatába állította.

Nem lévén több öt évesnél, [mégis] oly érettséggel, nyugalommal és állhatatossággal imádkozott a templomban, hogy a dajka, aki vigyázott rá, csak erővel tudta elszakítani onnan.

Sokszor kereste az alkalmat arra, hogy a kápolnában több időt lehessen, így hagyták ott lenni, ahol a földön csupasz térdekkel térdelt és imádkozott, arra buzdítva minden szolgáját, hogy imádkozzanak és ájtatosan hajoljanak meg a képek előtt.

A játékot és szórakozást, melyekkel szolgálai hatására időt vesztegetett, mindig félbeszakította, hogy alamizsnát osszon a szegényeknek vagy imádkozzon, és kötelezte azokat, akik vesztettek [a játékban], hogy meghatározott számú *Miatyánk*-ot vagy *Üdvözlégy*-et elimádkozzanak.

Ahogy növekedett a Szent, úgy nőtt benne az áhítat, tisztaság és buzgóság mindenfajta erényességre. Már élete elején Szűz Máriát választotta védőszentjének és szószólójának Isten előtt és a boldogságos Szent János apostolt, hogy ártatlanságára és életére vigyázzon. Ez utóbbi iránt oly odaadással volt, hogy semmilyen dolgot, melyet Szent János apostol szeretetért kértek tőle, vissza nem utasított.

A boldogságos Szent folyamatosan annyira vigyázott magára, hogy minden dolgot ájtatosságra fordított, mert az örömeket, melyekben néha részesült, a legjobb résznél kényszerűen megszakította, méghozzá oly szentséges szavakkal, hogy azokkal társait is ájtatosságra ösztönözte, és nem hordott olyan öltözetet, amely ne lett volna roppant tisztességes. Az ingyenc falatokból, melyeket az asztalon elé raktak, nagyon keveset evett, és a maradékot elküldte, hogy osszák szét a szegények között, akik a palota kapujában várták az alamizsnát.

³⁷³ Árpád-házi II. András (1177k. –1235) ur.:1205–1235.

Az istentiszteletet, melyet a templomban tartottak, oly nagy áhítattal hallgatta, hogy amikor a szent evangéliumot felolvasták, vagy amikor az Úr testét imádták, kesztyűjét, gyűrűit és a többi ékszert a fejéről és csuklójáról mind levette és a földre rakta azokat az Úr iránti tisztelet jeléül.

A szokásos imádságait és más szent gyakorlatait soha nem hagyta másnapra, még akkor sem, ha az éjszaka nagy részét virrasztással töltötte, hogy ájtatosan befejezhesse azokat.

XI. Fejezet: Szent Erzsébet nagy állhatatosságáról házassága után.

Ezekben a szent, Isten ihlette gyakorlatokban nevelkedett a szent [asszony], aki az isteni gondviselés által elrendelten minden dologról lemondott, [egyedül] arra vágyott, hogy Krisztuson kívül más férje ne legyen. De az Úr másként rendelkezett, amikor atyja parancsára – akinek [Erzsébet] nagy engedelmességgel tartozott – házasságkötésre kényszerült a németországi hercegi családhoz tartozó tartomány, Türingia örgrófjával és hercegével.

Az isteni gondviselés ezzel azt akarta, hogy ez a házasság a szükségszerűség okán köttessen meg, hogy [Erzsébetnek] kelljen elvinnie az Isten iránti szeretetet a [tartományban élő] barbár néphez, hogy megtanítsa nekik és maga is gyakorolja az irgalmasság cselekedeteit a felebarátaival szemben, és a tisztaság erényének nagy érdemeit.

Az első évek során boldog Erzsébetnek nagyon sok nehézsége támadt férjével, nem azért, mert [a férj] nem hajlott az erényességre, hanem a rossz tanácsok miatt, melyeket annak tanácsadói és szolgálói adtak, akik [Erzsébet] erényeit és kegyességét mind becstelenségnek látták, és ezért megvetették és üldözték őt. De imái elértek az Úrhoz és férje nemcsak, hogy nem akadályozta őt az erények gyakorlásában, hanem titkos vigasztalója volt bánatában és vigasztalanságában, ugyanis az Isten iránti tisztelettel eltelve titokban minden engedélyt és hatalmat megadott [Erzsébetnek], hogy Istent szolgálja és sok szóval bátorította őt a lelki üdvösség [elnyerésére].

Így hát, amikor Erzsébet férjhez ment, nem változott meg sem elhatározása, sem pedig szent gyakorlatai, hanem a bűnbánat nagy szigorúságával gyötörte testét fenyítő eszközökkel, virrasztással és önmegettartatással.

[Esténként] sokszor felkelt a hitvesi ágyból, hogy egész éjjel imádkozva virraszthasson, hogy titokban az égi Atyának imádkozhasson, és amikor [szemét] elnehezítette az álom, a földre kiterített szőnyegekre feküdt le aludni. És amikor az örgrófi férj nem volt otthon, egész éjjel imádkozva virrasztott égi hitveséhez fohászkodva, titokban ciliciumot viselt és szobájában

gyakran megostoroztatta magát szolgálólányeivel, a Megváltóhoz hasonlóan, aki értünk megkorbácsolatott. Az önmegtartóztatásban olyan szigorú és feddhetetlen volt, hogy az asztalnál a sokféle és bőséges, ingyenc fogások között sokszor csak kenyeret evett, a húst megérintette kezével és másoknak adta, szétosztotta azt, hogy úgy tűnjön ő is evett, ezzel megörvendeztetve a vele egy asztalnál ülőket, és nem tűnt túlságosan önmegtartóztatónak [sem]. Máskor nem bírta elviselni az ingyenc és drága falatok látványát, és az udvar étkeit elküldette néhány istenfélő szolgálója házába. Mindezt férje, az Örgrof látta és türelemmel viselte, mondván, hogy ő maga is nagyon szívesen cselekedne ugyanígy, ha nem lenne szükséges megőriznie az állam és a ház [rendjét].

XII. Fejezet Szent Erzsébet könnyeiről és alázatosságáról

Oly buzgalommal élte bele magát az imába, hogy közben mindig bőséges könnyeket hullatott, könnyei úgy hullottak, mint tiszta forrás. Erőlködéstől mentesen sírt úgy, hogy arca közben nem torzult el; egyszerre érezte lelkében a fájdalmat és a lelki örömet. Azt mondta a Szent, hogy erőlködve, eltorzult arccal sírni [olyan, mint] csúf ábrázattal elijeszteni az Istent.

Történt egyszer, hogy amikor szokása szerint kezeit imára fűzve, szemét és szívét az égre függesztve olyan elragadtatottságba került a lelke, hogy amikor egy parázsdarab ráesett a szoknyájára, meg sem érezte, hogy ruhája meggyulladt, amíg a szolgálója rá nem talált és – látván, hogy a szent szinte elég a tűzben – el nem oltotta a lángokat. A szolgálólány nagy kiáltozásától magához tért a Szent is és saját kezével még ott összefoltozta maradék ruháját, melyet akkor összeégetett a tűz.

Nem szerette, ha a szolgálók és a szegény emberek őt *Asszonyom*nak szólították, hanem egyenlőként maga mellé ültette őket és velük együtt evett, bízott és dolgozott. Olyan nagyra tartotta az alázatosságot, hogy Isten szeretetéért semmilyen alantas munkát nem vetett meg, és bár a legnagyobb világi méltóság vette körül, mégis egész lelkével a szegénység állapotára vágyott, mert életében Krisztus szegénységét akarta követni, hogy a világ jólétéből és dicsőségéből magának semmit meg ne tartson. És ezzel a buzgalommal és vággyal eltelve, amikor maga volt a szolgálóival, gyakran öltözött szegény ruhákba, és egy ócska kendővel bekötve fejét, így szólt. „Így járnék mindig, ha szegény lehetnék.” Litániák és körmenetek alkalmával mezítláb, lenvászon rongyokba öltözve a szegény nők között imádkozott mint alázatos szegény.

Szülés után, amikor először ment misére, nem az állapotának megfelelő gazdag öltözékben, hanem a Miasszonyunk példájára szegényes ruhákban ment, és gyermekét saját karján vitte az

oltárhoz, egy báránnyal meg egy gyertyával együtt és azokat kegyesen felajánlotta, majd hazatérve azt a ruháját is, amiben a misén volt, egy szegény asszonynak adta. És hogy tökéletesen kövesse az alázatosság szabályait, a lélek dolgaiban teljes engedelmisséget fogadott Konrád mesternek; aki bár szegény szerzetes volt, de hitét és tudását tekintve mégis nagy [hírű] és így [Erzsébet] szigorúan megtartotta az ő előírásait és tanácsait minden dologban, bármilyen szigorúak is voltak azok, [oly módon] mintha Jézus Krisztus maga mondta volna neki. Mely engedelmisség és a saját lelkiismeretének aggályai miatt sem akart olyan dologhoz nyúlni, amelyet a Grófság tisztviselői vettek vagy tőlük származott, attól félvén, hogy azok igazságtalanul elvett javak voltak, vagy szegények vére tapadt hozzájuk.

Megözvegyülése után egy alkalommal Szent Erzsébetet nagy igazságtalanság érte, és lelkében elcsüggedve imádkozni kezdett. Nagy buzgalommal sírt, kérve az Urat, hogy minden elszenvedett sérelemért áldást és vigasztalást adjon azoknak, akiktől a sértést elszenvedte. És az imádkozás hevében meghallotta az Úr hangját, aki így szólt: „soha nem imádkoztál ilyen örvendetesen és kellemesen hozzám, mint ez alkalommal, az [imád] most eljutott a szívemhez. Ezért megbocsátom neked az összes bűnödöt, amit mindezidáig elkövettél, attól a naptól kezdve, hogy képes voltál vétkezni eddig az óráig és az én kegyelmemet adom neked.” És mivel Erzsébet [azon] elmélkedett, hogy milyen életet éljen attól a naptól kezdve a végsőkig, a szívek titkainak ismerője válaszolt neki. „Bízz Istenben, cselekedj jót és vedd le magadról a bűnt.”

XIII. Fejezet Az áhítat, amellyel Szent Erzsébet a ferencesek iránt viseltetett.

Boldog Erzsébet egyedülálló anyja és leánya volt a [Ferences] Kisebb Testvéreknek, minthogy teljesen áthatotta a szegénység szelleme és megvetette a világi [javakat], ahogyan ezt ők tanították.

Történt egyszer, hogy amikor néhány napig nem látta a ferences testvéreket, elsápadt és szomorú lett; és amikor férje, az Órgróf az ő szomorúságának okát kérdezte, azt felelte neki. „Mert már nagyon rég nem láttam Isten szolgálóit, se nem hallottam tőlük az Isten igéjét, ezért vagyok hát kívül és belül ilyen szomorú.” Erre az Órgróf rögtön elküldetett két ferences barátért, hogy a Szent [asszony] óhaja szerint beszélgethessen velük Istenről. Ahogy meglátta őket a Szent, olyan boldog lett, mintha bennük Krisztust látta volna meg; és közülük az egyik, az ő lelki vezetője, egyebek között nagy buzgalommal beszélt Istenről és [Erzsébet] lelkének egészségéről.

„Azokat a dolgokat illetően, atyám, amelyektől a lelkem szenved, van egy, amely azt igazán szomorúvá teszi: tudni, hogy a bűneim miatt megérdemeltem, kevésbé legyek szeretve Isten által. Jóllehet folyton azon dolgozom, hogy minden erőmmel őt szeressem, és ezért nagyon félek, hogy méltatlannak ítéel szeretetére és kivet magából.” A szerzetes nagyszerű szavakkal bizonygatta neki, hogy összehasonlíthatatlanul nagyobb a mi Urunk Jézus Krisztus szeretete [Erzsébet] iránt, mint ahogy [Erzsébet] szereti, vagy egyáltalán képes lenne szeretni az Urat. „Ha ez így lenne, (válaszolta a Szent), akkor [az Úr] nem engedné, hogy egy pillanatra is távol legyek tőle, sem betegséggel, sem más munkával [hiszen] annyira vágyom szeretni őt.” Ezután ez a lelki vezető válaszában kijelentette és több érveléssel bebizonyította, hogy az isteni szeretet, mellyel Isten szeret minket, mennyivel túlszárnyalja a mi [szeretetünk] határait, mert az ő szeretete végtelen, örök, erős, tiszta és teljes, a miénk pedig kicsi, időleges, gyenge, tisztátalan és tökéletlen. [Ekkor] a Szent egyik kezével rámutatott egy fára, ami annak folyónak a túlszárnyán volt, amely mellett ők is álltak és mondta. „Hamarabb elhinném, hogy az a fa átköltözik a folyónak erre a partjára, mint azt, hogy az Úr annyira szeret engem, mint [amennyire] én őt. [Ezzel] itt hagyná nekem az ő édes szeretetét, melyet eddig hiányoltam. Csodálatos dolog történt ekkor, amint a Szent befejezte szavait, a fa gyökerestül kirántódott és magát a folyó túloldalára ültette. És összecsapta erre a kezét Jézus Krisztus szolgálóleánya, egyből érezte lelkében, milyen végtelenül túlszárnyal minket az Úr az ő végtelen szeretetével, majd a földre borult és megvallotta az Úrnak, hogy legyőzött a szeretete által, melyért örök hálát adott neki.

XIV. Fejezet: Szent Erzsébet irgalmas és jótékony cselekedetekben való foglalatosságáról

Mivel a Szent nagy buzgalommal szerette Jézus Krisztust, lelkének ezen forrásából, mint az élő vizek,³⁷⁴ szakadatlan folytak a jótékony cselekedetek Jézus Krisztus szegényei[nek megsegítésére], mely [cselekedetek]ről [Jézus] azt mondta, hogy azokat vele cselekszik.

A saját szükségleteit illetően a Szent nagyon tartózkodó és szigorú volt, de a szegényekkel annyira bőkezű és nagyvonalú, hogy ha rajta múlt, nem tűrte, hogy a szegények bármiben is hiányt szenvedjenek, mely erényeiért népe körében a szegények anyjának nevezték és mintha tényleg gyermekei lettek volna, ellátta őket szükségükben.

És e szeretet jegyében sokszor lett a szegények anyja a keresztségben, mert megkeresztelve őket keresztanyaság címén még több joga volt saját gyermekeiként nevelni őket és gondoskodni róluk.

³⁷⁴ Vö. Zakariás 14:8.

Egy alkalommal egy szegény asszonynak olyan szép ruhát adott, hogy amint meglátta magát abban a gazdag ruhában, nagy örömeben elgyengülten a földre rogyott, és a Szent imádkozott a szegény asszonyért, aki [ezután] gyógyultán kelt fel.

S a Szent szolgálóival együtt sokszor font és varrt, hogy munkájával elnyerje az erényesség jutalmát, és hogy saját teste fáradalmával szerezzen alamizsnára valót a szegényeknek, ezzel példát mutatván övéinek az igazi alázatáról és foglalatosságról.

Amikor férje, az Ögróf Itáliában volt, az ögrófság területén pedig nagy éhínség dúlt, akkor a Szent odahívatta a szegényeket a földekről és minden vagyonát szétosztotta közöttük szükségleteik szerint. Más alkalommal, amikor nem volt pénze, eladta az ékszereit, és mindenét egyből a szegényeknek adta, néha úgy, hogy magától és szolgálóitól vett el szükséges dolgokat, hogy a szegényeket ruhával és étellel elláthassa.

A szegények és betegek számára egy házat építtetett a magas palota alatt, ahova minden nap lejárt, nem törődve a felkapaszkodás és leereszkedés nehézségeivel, hogy meglátogassa és ápolja, és kegyes, szent szavakkal türelemre intse [az ott lévőket]. Ott sok súlyos és visszataszító betegséget gyógyított és türelemmel viselte a bűzt, mely a sebekből áradt, és azokat a saját fátylából tépett darabokkal tisztította ki. Saját kezével ápolta [a betegeket], és gyógyszert vitt nekik, melyet a szolgálói nem tudtak megtenni a nagy bűz és undor miatt.

XV. Fejezet: Munkák, melyeket Erzsébet a férje halála után végzett

A mi Urunk kegyelméből az Ögróf megtért a Szent imáinak hatására, mert bár nagy gond nehezedett rá országának vezetésével, mégsem hiányzott belőle a vágy és az akarat Isten szolgálatára a maga idejében. És mivel személyesen nem vehetett részt folyamatosan a lelki munkákban, feleségének megengedte, hogy mindent megtegyen, ami Isten dicsőségét illeti és az ő lelki üdvüket szolgálja. Szent Erzsébet nagyon szerette volna, hogy a férje a hit védelmére fordítsa fegyvereinek és országának erejét, ezért szent buzdítással rávette, hogy látogassa meg a Szentföldet, és segítsen a keresztényeknek annak meghódításában.

Elindult hát otthonából embereivel együtt a Szentföld meghódítására, de amíg a hajóra szállásra várakoztak az itáliai Brindisiben,³⁷⁵ belehalt betegségébe az igaz és áhítatos Herceg Ögróf, és visszaadta lelkét Istennek teljes hittel és szeretettel, hogy megkapja jó cselekedetei dicsőséges gyümölcsét.

³⁷⁵ A szövegben Brindex. Olaszország déli részén, Puglia régiójában található város.

Ugyanúgy fogadta a Szent az özvegység állapotát és még inkább buzgólkodott, hiszen most már minden igyekezetével az égi jegyesét szolgálhatta. És mint a legszabadabb és legmagasabb állapotban lévő lélek a világon, a mi Urunk nagyobb feladatokat kezdett adni [Erzsébetnek], ugyanis amikor az Őrgróf halála kiderült, férjének rokonai és vazallusai mint a vagyon tékozlóját és pazarlóját kiűzték [őt] a palotából.

Oly tanácstalan és üldözött volt, hogy nem tudta, hol tölthetné a következő éjjelt, ha nem egy szegény házban, a disznók között, de egész éjjel hálát adott a mi Urunknak, és már pirkadatkor elment a Kisebb Testvérek monostorába, és kérte őket, hogy énekeljék a *Te Deum Laudamus*-t³⁷⁶ és adjanak hálát a mi Urunk Jézus Krisztusnak, mert megadta neki a szegénység állapotát, melyet mindig is óhajtott. És elküldte Szent Erzsébet a kicsiny gyermekeit, hogy különböző helyeken felneveljék őket, mert ott nem volt elég hely, hogy maga mellette megtarthassa őket.

Ekkoriban sok sértés és támadás érte őt a saját vazallusaitól, melyeket mindig vidám türelemmel fogadott csak úgy, mintha [ezek] Isten kezéből származtak volna.

Kis idő múltán, hogy a Szent munkához látott, nagybátyja, az érsek, aki látva, hogy unokahúga még mindig férj nélkül él hatalmas szegénységben és üldöztetések között, elhatározta, hogy becsülettel kiházasítja. Krisztus jegyese azonban kész volt inkább meghalni, mint megházasodni; imáit meghallgatta az Úr, s így ebből a csatából győztesként kerülhetett ki.

Tiszteletre méltó módon a nagybátyja egyik palotájában volt, amikor Brindisiből megérkeztek az Őrgróf csontjai, melyeket az érsek tiszteletteljes ünnepi körmenettel, [Erzsébet] pedig nagy áhítattal és könnyekkel fogadott, és az Úrhoz imádkozva így szólt. „Hálát adok neked Uram, Jézus Krisztus, hogy férjemnek, a te barátodnak csontjait visszaadva vigaszt nyújtottál számomra. Tudod, Uram, hogy mennyire szerettem őt, mert ő szeretett Téged, és a te szeretetedért örömteli dolog volt megfosztva lenni az [Őrgróf] jelenlététől, amikor ő a Szent Föld megsegítésére indult a Te szolgálatodban. És [bár] nagy vigaszt jelentene számomra vele élni, hogyha szegény kéregetőkként járhatnánk a világot, de te tudod, Uram, hogy egy hajszállal sem változtatnék akaratodon, nem hoznám vissza az élők közé őt, még ha képes volnék rá, akkor sem. Őt és magamat is a te kegyelmedbe ajánlom.”

³⁷⁶ Téged, Isten, dicsérünk.

Magyarország királya, a dicsőséges Szent édesapja, amint értesült lánya üldöztetéseiről és a szegénységben töltött életéről, királyságából érte küldetett egy hercegi grófot. Aki amint megtalálta [Erzsébetet], a szegények között gyapjút fonni, egészen magán kívül került az ámulattól és felkiáltott, majd egyre azon igyekezett, hogy elvigye őt apjához, a királyhoz. De a dicsőséges királylány inkább volt a mennyek fényes hercegnője, mint a földi dolgoké, és előbb választotta Dávid prófétával a szegények közötti megvetett életet az Isten házában és az ő szolgálatában, semmint a tiszteletben, örömök és dédelgetések közöttit földi hercegek udvarában.

XVI. Fejezet: Hogyan lett Szent Erzsébet apáca és építtetett tekintélyeskórházat a szegények számára.

Boldog Erzsébet fogadalmat tett, hogy férje halála után örök tisztaságban, engedelmisségben és szegénységben fog élni, melyet nagy buzgalommal teljesített. Mert felvette Szent Ferenc atya bűnbánó harmadrendjének ruházatát, és tunikába, durva gyapjúköpenybe és foltozott zsákszövetekbe öltözött a szegénység szeretetéért.

Engedelmisséget fogadott a gyóntatójának, Konrád barátnak is, melyet tökéletesen betartott és [eltúrt] minden rá rótt terhes és kellemetlen dolgot, [úgy mint] a fegyelmet és a sanyargatást, melyekben a szent barát részesítette lelkének megjobbítása érdekében. Végül, hogy képes legyen szívét teljes mértékben Istennek ajánlani, és hogy ebben ne gátolja semmilyen ideiglenes hajlandóság, imájában kérte az Urat, hogy töltsse el szívét megvetéssel minden világi dolog iránt, tépje ki gyökerestül szívéből a gyermekei szeretetét és minden gyalázattal és megvetéssel szemben vértesse fel őt ebben az életben. És felállva az imádság után, így szólt szentéletű társaihoz és szolgálóihoz. „Az Úr, az ő kegyelméből meghallgatott engem, és megjutalmazott; ezentúl minden világi dolgot annyiba veszek, mint a ganéjt, még gyermekeimért sem aggodom jobban, mint a többi felebarátomért, mert már semmi mást nem szeretek [ezen a világon], csak az Istent.” És miután felvette a habitust, nagy lelkesedéssel adta át magát az irgalmasság cselekedeteinek.

Amikor a Szent kétezer márkát kapott hozományából, azt részben szétosztotta a szegények között, a maradékból pedig építtetett egy ispotályt, hogy benne menedékre és gyógyulásra találjanak a szegény betegek. Ebben a szegényeket úgy szolgálta, mint a legalacsonyabb származású szolgáló, és oly alázatosan és felebaráti szeretettel ápolta őket, hogy ő maga mosdatta és fektette ágyba a betegeket, és örömmel mondta társainak, akik segítettek neki: „Nagy kegyelmet kapunk ma az Úrtól, mert őt mossuk és őt takarjuk be.”

Olyan alázatosan és kegyesen szolgált, hogy egy félszemű, rühös fiúcskát egy éjszaka hatszor is a saját kezében vitt ki, hogy szükségét elvégezhesse és nagy örömmel mosta ki a rongyokat, melyeket a fiú bemocskolt.

Egy iszonyatos, leprás asszonyt sokszor megmosdatott, ágyba fektetett, gyógyszereket adott neki, kitisztította és bekötözte a sebeit, levágta a körmeit és leborult előtte, hogy megoldja saruit.

A betegeket mindig gyónni és áldozni vitte és amikor egy öregasszony nem akart gyónni, megbüntette és rávette, hogy gyónjon.

Saját keze által szőtt halotti leplet terített a szegények testére, elkísérte őket [végső útjukon] és nagy áhítattal volt jelen a temetéskor elhangzó istentiszteleten is.

A sok csoda, amelyet a mi Urunk tett a dicsőséges Szentért ezen szolgálatai közben, bizonyosság arra, hogy mennyire tetszését leli ezekben az irgalmas cselekedetekben.

XVII. Fejezet: Szent Erzsébet ispotályban történt csodái

A Szent ispotályában az volt a szabály, hogy addig nem fogadott senkit, ameddig meg nem gyónta bűneit és meg nem tisztította a lelkiismeretét, mert aki bűnös, nem érdemli meg, hogy Isten kenyeréből egyen.

Történt egyszer, hogy egy vak ember kérte, hogy fogadják be, de nem akart meggyónni és amikor nem fogadták be, az Istent káromolva elfordult. Ekkor megdorgálta, és a lelkére beszélt a boldog Szent és egy áhítatos ferences barát, aki az esetnél jelen volt, méghozzá olyan szent szavakkal, hogy a vak megtért az Úrhoz, majd áhítatosan meggyónt, ezután már befogadták a kórházba. A ferences barát azt mondta Szent Erzsébetnek, hogy ha már adott enni, akkor adja vissza a látását is ennek a szegény, vak embernek. És a Szent tele kegyes jótékonysággal így válaszolt. „Nagy munka ez, atyám, melyet csak a mi Urunk képes véghezvinni, hiszen csak ő adhatja vissza a vakok szeme világát, de mivel a dicsőség fényével oly könyörületesen megvilágította ezt a vak embert, nem tagadja majd meg tőle a szeme világát sem; te kérd Őt imáidban az egyik szeme világáért és én pedig a másikért fogok ekképpen fáradozni.” És imádkozván a barát, a vak ember visszakapta látását az egyik szemére, amelyik nagyon kicsi maradt; a Szent imájának hatására visszakapta a másik szeme világát is, [de ez a szeme] igen nagy lett. [A szegény ember] így is tökéletesen látott, de a szemek közötti különbségben az Úr megmutatta az érdemek közötti különbséget is.

[A Szent asszony] egy nap titokban, két apáca szolgálója kíséretében elment az ispotályba, hogy meglátogassa a betegeket és az ajtóban egy bénát talált a földön fekvő, aki már régóta néma is volt. Meghatotta ennek a betegnek a látványa, és halk, jótékony hangon megkérdezte, mi je fáj. De a beteg megrázta a fejét, és mivel néma volt, nem válaszolt semmit. Erre Krisztus boldog szolgálóleánya, a Szentlélekkel eltelve ezt mondta. „Urunk, Jézus Krisztus által megparancsolom neked, hogy mondd meg, mi fáj.” És abban a pillanatban a béna felkelt és ezt mondta. „Nagyon sok ideje már, hogy egészen mostanáig néma és béna voltam.” És a szent, meglepődve a hirtelen bekövetkezett csodától, gyorsan felállt és visszament oda, ahonnan jött, hogy rá ne ismerjenek.

Egy másik alkalommal a dicsőséges Szent áhítatos szívvel a betegszobákban sétált, meglátogatta és megvigasztalta a betegeket, amikor meglátott valakit, aki már annyira legyengült, hogy nem volt ereje enni sem, és megkérdezte tőle nagy állhatatosan, hogy óhajt-e valamit enni. A beteg suttogva azt felelte neki, hogy halakat a folyóból. A Szent rögtön kiment és így szólt az ispotály szolgálóihoz. „Hozzatok nekem néhány kis halat, amit ennek a nagyon gyenge beteg embernek adhatnék, mivel szerfelett kívánja azokat.” Mindnyájan esküvel megerősítve azt felelték, hogy ez lehetetlen kérés, mivel az évnek abban az időszakában egyetlen halat sem találni a folyóban. De a Szent, a szegények szívbéli anyja, Isten jószágában bízva és annak szellemétől vezérelve, fogott egy edényt, amit ott talált, és futva indult az ispotály melletti forráshoz, ahol bedobta az [üres] edényt, melyet vízzel és halakkal tele emelte ki onnan. Boldogságában gyorsan megsütötte a halakat, melyeket a mi Urunk adott neki, és odaadta őket a betegnek, aki azokat annyira kívánta. És miután megette őket, a beteg férfi egészséges és erős lett, és hálát adott a mi Urunknak, Istenünknek.

XVIII. Fejezet: Szent Erzsébet kontemplációjáról

A dicsőséges Szent gyakran nagyszerű kinyilatkoztatásokban és jelenésekben részesült jegyese, Jézus Krisztus által és az ő forró szeretetén keresztül, melynek sebesült betege volt.

Egy napon, Nagyböjt idején, a templomban a szeméit olyannyira az oltárra függesztette, hogy úgy tűnt, mintha Isten személyes jelenlétét csodálná, amikor is hosszú ideig tartó égi kinyilatkoztatásnak volt tanúja. Hazatérve olyan gyengének érezte magát, hogy lehajtott a fejét egyik szolgálótársa ölébe, egy ablakon keresztül felemelte a tekintetét az égre, és arcát olyan boldogság töltötte el, hogy csodálatos nevetésre fakadt. A jelenés okozta nagy boldogság után hirtelen könnyekben tört ki. Majd szemét újra kinyitva, az iménti boldogságot érezte, azután újra lehunyva őket a korábbi könnyeket hullatta, és így telt el egy teljes óra.

Végül, mivel korábban egy szót sem szólt, megszólalt. „Uram, ha te velem akarsz lenni, én veled akarok lenni, és soha többé nem akarom, hogy elváljunk egymástól.” Ezután a társnői kérlelték, hogy Isten tiszteletére és az ő lelkük épülésére mondja el nekik, mi történt, [Erzsébet] engedve a kérlelésüknek, így szólt. „Láttam a nyitott eget és az én uramat, Jézus Krisztust, aki szívélyesen felém hajolt és megmutatta nekem boldogságos arcát, és azt látva hatalmas öröm töltött el, és amikor nem láttam, hatalmas szomorúság lett úrrá rajtam, ekkor sírni kezdtem. Az Úr irántam érzett könyörületességéből újra felém fordította tisztaságtól fénylő arcát, és így szólott hozzám. »Velem akarsz lenni?« Erre feleltem neki azt, amit hallottatok.” Kérlelték a társnői, hogy mesélje el nekik azt a jelenést is, amit az oltárnál látott, és a Szent azt felelte nekik, „nem tudom elmondani nektek, amit ott láttam, csak annyit mondhatok, Isten csodálatos dolgait láttam, és szívem megtelt az ő boldog jelenésével.”

Különböző módokon, de szinte folyamatosan látomásokban részesült a boldog Szent, ennek ellenére ritkán fedte fel ezeket társnői előtt, csakis akkor, ha ismerte az Úr szándékát, aki szereti a lelkekben lakozó titkot.

A mi Urunk azáltal is ki akarta nyilvánítani dicsőséges Szent Erzsébet forró felebaráti szeretetét, hogy imáit azonnal meghallgatta, így azoknak nyomban látványos következményei lettek, melyek közül most két esetet elmesélünk.

Egy éjszaka, mikor Krisztus szolgálóleánya aludt, álmában megjelent neki az anyja és a földön térdelve kérlelte, ekképpen. „Ó, lányom, emlékezz a fájdalomra, mellyel megszültelek és azután imádkozz értem Istenhez, hogy bocsánatot nyerhessenek bűneimért, ugyanis nagy szenvedésekben van részem, melyeket kiérdemeltem az életemben elkövetett mulasztásaimmal.” Ezek a fájdalmas szavak ébresztették a Szentet, aki nagy irgalommal édesanyja iránt, a földre térdelve rögtön imádkozni kezdett, könnyek között kérte az Urat kegyelemért. És a hosszú, szenvedélyes ima után, amikor elaludt, álmában megint látta édesanyját, aki immár vidám volt és azt mondta neki, hogy az imáinak köszönhetően a purgatóriumban eltöltött idő számára véget ért, és az égi királyságba jutott.

Egyszer a Szent kegyességtől megindultan imádkozott egy öntelt, erkölcstelen ifjúért, aki megkérte, hogy imádkozzon vele együtt, egyszer csak az ifjú hangosan kiabálni kezdett. „Asszonyom, hagyja abba az imádkozást, asszonyom, ne imádkozzon többet!” De a Szent ezt hallva még nagyobb buzgalommal kezdett el imádkozni. Az ifjú tovább kiabált. „Asszonyom, ne imádkozzon többet, mert teljesen elégek.” Erre akkora melegség gyúlt az ifjúban, hogy izzadni, füstölögni és [akaratan kívül] mozogni kezdett a teste, karjait tébolyodottan emelte

fel. Néhányan, akik ekkor rátaláltak, azt látták, hogy az összes ruháját átítatta az izzadság és nem tudták megérinteni attól a nagy tüztől és melegségtől, mely belőle áradt. Ekkor még nagyobb kiáltott, hogy teljesen elég és meghal. Ahogy a Szent befejezte imáját az ifjú nem érezte többé azt a tüzet, és magához térve és az isteni kegyelemtől eltelve belépett a Kisebb Testvérek rendjébe.

Így mutatta meg a mi Urunk ebben, és még sok más esetben is Szentje buzgó imádságának eredményességét.

XIX. Fejezet: Szent Erzsébet dicsőséges haláláról és szentté avatásáról.

Elérkezett az idő, hogy a Szent bevégezze földi zarándoklatát, s hogy az Úr kedvesét az égi királyságába elvigye, a Szent lázas beteg lett. Betegségében álmában megjelent neki a mi Urunk Jézus Krisztus és nagy meghittségben így szólt. „Jöjj, én választottam, én nagyon szeretett feleségem, és foglald el örök égi lakhelyedet, melyet számodra készítettem.” És rögtön másnap ezeket a boldog híreket továbbadta társnőinek, nagy áhítattal magához vette a szentségeket, és minden szükséges dolgot előkészített a temetéséhez. A következő este a fal felé fordult és azok, akik körülötte voltak egy édes énekhangot hallottak. Az egyik társnője megkérdezte tőle, hogy miféle hang volt az, mire a Szent ezt mondta. „Egy madárka jött ide közém és a fal közé és olyan édesen dalolt, hogy engem is éneklésre indított.” Nem sokkal később nagy kiáltozások közepette így szólt a gonosz szellemhez, „távozz, távozz, távozz!” És az ördög, aki azért jött, hogy megnézzze, van-e a Szent asszonyban valami [gonosz], rögtön elmenekült. A dicsőséges Szent arca mindig vidám volt, és lelkében imádsággal így szólt a társnőihez. „Közeleg az éjfél, ebben az órában született meg Jézus Krisztus és a jászolban megpihent. Elérkezett az óra, melyben az Úr magához hívja a lelkeket az égi menyegzőre.” És elköszönve mindenkitől, Jézus Krisztus, az ő hitvese kezébe adta lelkét.

Jóllehet az ő szent teste négy napon át temetetlenül állt, mégis olyan gyönyörűséggel ragyogott és olyan finom illat áradt belőle, mely inkább a dicsőséges életet jellemezte, semmint a halált. És midőn meghalt, a templom tetején összegyűltek a madarak, amilyeneket azelőtt senki sem látott és olyan lágy dallamot énekeltek, hogy mindenki, aki látta és hallotta, ámulatba esett tőle és általuk megértették, hogy milyen szívesen fogadják az égben a dicsőséges Szent lelkét.

Nagy volt a szegények jajgatása a szent eltávozása és halála miatt, aki úgy szerette és ápolta őket, mintha mindannyijuk anyja lett volna. Összegyűlt a nép szenvedélyes áhítattal a Szent

temetésén, ahol mindenki boldognak és szentnek hívta [a halottat], és amit el tudott vinni a hajából vagy a ruhájából, mint nagy kincset érő ereklyét vitte el.

Az ő szentjének dicsőségét sok káprázatos csodával mutatta meg a mi Urunk, melyeket az ő érdemeiért tett: visszaadta a vakok látását, a betegek, nyomorultak és leprások egészségét, felszabadította az ördög által megszállottakat, visszaadta egy születésétől fogva vak ember látását, és rögtön a temetése után hét embert támasztott fel és utána még többeket, összesen tizenhatot.

És ezen csodák eljutottak IX. Gergely pápához, aki már a Szent életében különlegesen áhítatos pártfogója volt. A Szent életének és csodáinak kötelező kivizsgálása és a kihallgatások után, az összes bíboros és egyházi főpap egyetértésével beírták őt a szentek katalógusába és ezzel elrendeltetett, hogy ünnepét az egész világon mindenhol ünnepeljék.

Szent Erzsébet ezt az életet az Úr 1231. évében, november 19-én özvegyként hagyta itt. Néhány évvel a translációja után a szent teste abban az ólomládában volt megtalálható, melyben eltemették, a hús pedig átalakult folyékony olajjává, mely olyan finom illatú volt, mintha nem e világról származott volna, amely sok beteget meggyógyított, és amely még sokáig párologt szent csontjaiból.

Irodalomjegyzék

- A Patribus Collegii S. Bonaventura, szerk. *Chronica XXIV Generalium Ordinis Minorum*. Köt. III. I–III. köt. *Analecta Franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum. Ad Claras Aquas (Quaracchi): Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae*, 1897. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k114485d/f1.texteImage>.
- Aguiló y Fustér, Mariano. *Catalogo de obres en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyea (S. A.), 1923.
- Alexander, Jonathan J. G. *Medieval Illuminators and Their Methods of Work*. New Haven and London: Yale University Press, 1992.
- Anderle, Ádám. *Hungria y Espana, relaciones milenarias*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007.
- . *Magyarországi Jolánta Valenciában = Kalandozók és zarándokok, magyar témák a középkori spanyol történelemben - historiográfiai vázlat*. Szeged: JATE Press, 1992.
- Antoninus, Florentinus. *Divi Antonini Archiepiscopi Florentini, et Doctoris S. Theologiae Praestantissimi Tertia Pars*. Lugduni: Ex Officina Iuntarum, 1587. https://www.europeana.eu/portal/record/92004/FNKCR__NKCR__21A000038P3_445POIF_cs.html%3F1%255Bp%255D%255Bq%255D%3Dwho%253A%2528Antoninus%2BFlorentinus%2529%261%255Br%255D%3D22%261%255Bt%255D%3D286%26q%3Dwho%253A%2528Antoninus%2BFlorentinus%2529%23rp%3D5.
- . *Summarium ... voluminis: partis hystorialis domini Antonini archiepiscopi Florentini*. [Mehrteilige Inkunabelausgabe]. Nuremberga: Anton Koberger, 1484. <https://opacplus.bsb-muenchen.de/search?id=10885823&db=100>.
- Arnaldo de Sarano, és Eanes, Estêvão. „[Crónica dos Gerais da Ordem dos Frades Menores 1209–1285]”. Coimbra, 1470. Biblioteca Nacional de Portugal. <http://purl.pt/31646>.
- Augustinus, Hipponensis. „De mendacio liber unus, In Augustini Opera. Paris, 1586. Tom. IV. 3–4.” Elérés 2019. június 7. <https://www.augustinus.it/latino/menzogna/index.htm>.
- Bánki, Éva. „Hevenesi Gábor”. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerkesztette Péter Kőszeghy, 4.:120–121. Budapest: Balassi, 2014.
- Bass, Marisa. „Justus Lipsius and His Silver Pen”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 70 (2007): 157–94.
- Basto, Artur de Magalhães. *Estudos: cronistas e crónicas antigas, Fernão Lopes e a „Crónica de 1419.”* UC Biblioteca Geral 1, 1959.
- Bellus Ibolya, ford. „Dietrich von Apolda: Szent Erzsébet élete”. In *Legendák és csodák (13–16. század) Szentek a magyar középkorból*, 2:7–90. Millenniumi magyar történelem - források. Budapest: Osiris, 2001.
- Berceo, Gonzalo de. *El latín bíblico y el español medieval hasta el 1300*. 2. Köt. I. Logroño: Gobierno de La Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 1991.
- Boissellier, Stéphane. „La ‘Vie de sainte Isabelle de Portugal’ en langue vulgaire: présentation et traduction annotée du texte original”. *Revue Mabillon* 18 (2007): 217–52. <https://doi.org/10.1484/j.rm.2.303608>.
- Brachfeld F. Olivér. *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Fordította Margit Csikós. Második, Javított. Szeged, 1994.

- Breuiariuz secü[n]duz usüz insignis monasterii s[an]cte[m] crucis colibríe[n]sis ordinis diui Augustini*, 1531. https://digitalis-dsp.uc.pt/html/10316.2/36009/item1_index.html.
- Brown Peter. *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Fordította Sággy Marianne. Budapest: Atlantisz, 1993.
- Brunel Lardeau, Geneviève. „Les saints franciscains dans les versions en langue d’oc et en catalan de la *Legenda aurea*.” In *Legenda aurea: sept siècles de diffusion. Actes du colloque international sur la Legenda aurea: texte latin et branches vernaculaires à l’Université à Montréal 11-12 mai 1983.*, szerkesztette Brenda Dunn és Geneviève Brunel Lareau, 103–115. Montréal: Bellarmin, 1986.
- Cabrol, Fernand, és Henri Leclercq. „Molanus”. In *Dictionnaire d’archéologie chrétienne et de liturgie*. Köt. 11. Paris: Librairie Letouzey, 1934.
- Capannolo, Luca. „Lo scettro deposto. Santità penitenziale e potere regale nella tradizione agiografia isabellina italo-portoghese.” PhD dissertazione, Università degli studi di Roma Tre, 2013.
- Carvalho, José Adriano de Freitas. „Ao leitor”. In *Marcos de Lisboa Crónica da Ordem dos Frades Menores, Primeira Parte*, 5–10. Porto: Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2001.
- . „Para a história de um texto e de uma fonte das Crónicas de Fr. Marcos de Lisboa: o Floreto - ou os «Floretos»? - de S. Francisco”. In *Frei Marcos de Lisboa □: cronista franciscano e bispo do Porto*, 9–57. Revista de Faculdade de Letras; Série Línguas e Literaturas, Anexo XII. Porto: Humbertipo, 2002. <http://ler.letras.up.pt/site/default.aspx?qry=id017id1213&sum=sim>.
- Castro, Aníbal Pinto de. *A coroa, o pão e as rosas, VIII. centenário do nascimento de Santa Isabel de Hungria*. Coimbra: Audiodecor, 2007.
- Cavalca, Domenico, és Domenico Maria Manni. *Volgarizzamento delle vite de’ Santi Padri. Secondo l’edizione di Firenze anno M.DCC.XXXI*. 2. kiad. Köt. 4. 4 köt. Verona: Dionigi Ramanzini, 1799. <https://books.google.hu/books?id=1w5v3x1c-O8C&vq=elisabetta&dq=Domenico%20Maria%20Manni%20vite%20di%20alcuni%20Santi&lr&hl=hu&pg=PA357#v=onepage&q&f=false>.
- Cidraes, Maria de Lourdes. „Isabel de Aragão, Rainha Santa: da História ao Mito”. *Laços XVI*, sz. 104 (2004). <http://www.aaaio.pt/public/iorev104.htm>.
- Coelho, Maria Helena da Cruz. „O reino de Portugal ao tempo de D. Dinis”. In *Imagen de la Reina Santa. Santa Isabel, Infanta de Aragón y Reyna de Portugal*, 50–83. Zaragoza: Diputacion de Zaragoza, 1999.
- Collins, David J. *Reforming Saints: Saints’ Lives and Their Authors in Germany, 1470-1530*. Oxford University Press, 2008.
- Delehaye, Hippolyte. *The Work of the Bollandists through Three Centuries, 1615-1915*. Princeton □: Princeton University Press; [etc., etc, 1922. <http://archive.org/details/theworkoftheholl00deleuoft>.
- Donovan, Stephen. „Mark of Lisbon”. In *Catholic Encyclopedia (1913)*, szerkesztette Charles George Herbermann, 9:682–683. New York: The Encyclopedia Press, 1913. <https://archive.org/details/V09CatholicEncyclopediaKOfC/page/n735>.
- Eckhardt Sándor. *Magyar humanisták Párizsban*. Minderva könyvtár 19. Budapest: Minerva Társaság, 1929.

- Emore, Paoli di. „NATALI, Pietro de”. In *Dizionario Biografico degli Italiani*. Köt. Volume 77, 2012. [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_(Dizionario-Biografico)/).
- F. Romhányi Beatrix. „Gecser Ottó: The feast and the pulpit. Preachers, sermons and the cult of St. Elisabeth of Hungary, 1235-ca. 1500”. *BUKSZ - Budapesti Könyvszemle*, sz. 25 (2013): 355–358.
- Falvay Dávid. „A Szent Erzsébetnek tulajdonított Mária-revelációk kéziratának katalógusa”. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)* 12, sz. 1 (2005): 71–88.
- , szerk. *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai*. Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009. http://opac.regesta-imperii.de/lang_en/anzeige.php?sammelwerk=%C3%81rp%C3%A1d-h%C3%A1zi+Szent+Erzs%C3%A9bet+kultusza+a+13-16.+sz%C3%A1zadban.
- . *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2012.
- . „Szent Erzsébet és a rózsacsoda Itáliában: olasz nyelvű kéziratok”. In *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században*, 123-140. Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.
- Francisco, de Assis. *Floreto*. Sevilla: Meinardo Ungut: Estanislao Polono, 1492. <http://purl.pt/31702/1/index.html#/200-201/html>.
- Freedberg, David A. „Johannes Molanus on provocative paintings. De historia sanctorum imaginum et picturarum, book II, chapter 42”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, sz. 34 (1971): 229–45. <https://doi.org/10.2307/751022>.
- Gábor, Csilla. „A szentek történetei a XVII. század magyarországi katolikus prédikációirodalmában”. In *A történetmondás rétegei a kora újkorban*, szerkesztette Csilla Gábor, 107-137. Sapientia könyvek. Kolozsvár: Scientia, 2005.
- Gábor, Csilla, Tamás Knecht, és Gabriella-Nóra Tar, szerk. *Árpádházi Szent Erzsébet: Magyar-német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép- Európában*. Kolozsvár: Verbum, 2009.
- Gabriel, Asztrik L. *El culto de Santa Isabel de Hungría en España durante la Edad Media*. Notre Dame: Medial Institute, Uiniversity of Notre Dame, 1952.
- Géczi, János. *A rózsza és jelképei, a keresztény középkor*. Budapest: Gondolat, 2007.
- Gecser, Ottó. „Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a középkori Európában”. *Vigilia* 72, sz. 7 (2007): 490–497.
- . „Aspects of the Cult of St. Elizabeth of Hungary with a Special Emphasis on Preaching, 1231- c.1500.” PhD dissertation, Central European University, 2007.
- . „Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai”. In *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században*, 105-122. Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.
- . *The Feast and the Pulpit – Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235–ca. 1500*. Spoleto: CISAM (Fondazione Centro Italiano di studi sull alto medioevo), 2012.

- Goff, Jacques Le. „The Assumption of the Blessed Virgin Mary”. In *In Search of Sacred Time: Jacobus de Voragine and The Golden Legend*, 126–128. Princeton University Press, 2014.
- Héléne, Angiolini di. „LORENZO da Ripafratta”. In *Dizionario Biografico degli Italiani*. Köt. Volume 66, 2006. [http://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-da-ripafratta_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-da-ripafratta_(Dizionario-Biografico)).
- Hevenesi Gábor. *Regi magyar szentség, avagy: Magyar-Ország bődög emlékezetü ötven szenteinek, és bődöginak le-kepzett élete, kik Sz. István király idejében Magyar-Országban vóltanak, etc. [By Gabriel Hevenesi. Translated by István Tarnóczy. With portraits.]*. Nagy-Szombatban: Hörmann János által, 1695.
- . *Régi magyar szentség: avagy ötvenöt magyar szent és bődög, valamint tiszteletreméltó képekkel idézett rövid emlékezete ...* Fordította Sinkó Ferenc. Új Ember, 1998.
- Holder-Egger, Oswaldus. „Liber cronicorum sive annalis Erfordiensis”. In *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (SS rer. Germ.)*, 724–783. 42. Monumenta Germaniae Historica. Hannoveriae et Lipsiae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1899. https://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000744_00006.html.
- Holl Béla. „Laus librorum, Válogatott tanulmányok”. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2000.
- Horváth, Emőke. „Árpád-házi Szent Erzsébet spanyolországi kultuszának egy példája”. *Debreceni Szemle* 16. évf., sz. 2 (2008): 223–29.
- Illyés, András. *A keresztyenyi életnek példaja avagy tüköre az az: a szentek elete [...] A' szent szüzekről, és özvegyekről*. 2. kiad. Köt. V. Nagyszombat, 1707. <https://bit.ly/2F2sft6>.
- J. Horváth Tamás, és Irén Szabó, szerk. *Magyarország virága, 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Középkori keresztény írók 3. Budapest: Szent István Társulat, 2001.
- Karl Lajos. „Szent Erzsébet a Dent-breviáriumban”. In *Philologiai Dolgozatok a magyar-német érintkezésekről*, szerkesztette Gragger Róbert, 30–33. Philologiai dolgozatok. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1912.
- Karthauzi Névtelen. „DICSŐSÉGES SZENT ERZSÉBET ASSZONNAK INNEPÉRŐL[1] (Részletek) (Érdy-kódex)”. Érdy-kódex. Elérés 2019. április 26. http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=403_406_Dicsoseges_Szent_Erzsebet.
- Kerny Terézia. „Hevenesi Gábor: Magyar szentség”. In *Történelem-Kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*, szerkesztette Mikó Árpád és Sinkó Katalin, 334. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3. Budapest, 2000. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_Kv_01_Kep/?pg=335&layout=s.
- Kipf, Johannes Klaus. „Montanus, Jacobus”. In *Deutscher Humanismus 1480 - 1520. Verfasserlexikon*, 2:222-239. Berlin, 2013.
- Kipf, Klaus. „Elisabeth von Thüringen und die deutschen Humanisten”. In *Elisabeth von Thüringen und die neue Frömmigkeit in Europa*, szerkesztette Christa Bertelsmeier-Kierst, 326–27. Peter Lang, 2008.

- Kittel, Harald, Juliane House, Brigitte Schultze, és Walter de Gruyter, szerk. „Legenda Aurea in translation in Medieval Europe”. In *Übersetzung = Translation = Traduction: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung = an international encyclopedia of translation studies = encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*, 2:1345–54. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007.
- Klaniczay Gábor. *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest: Balassi, 2000.
- . „Szent Erzsébet a középkori Európában”. *História*, 5–6 (2007): 55–63.
- [Koltay-]Kastner Jenő. „XVII. és XVIII. századi olaszról fordított vallásos műveink”. *Egyetemes Filológiai Közöny* 51 (1927): 24–31.
- Kónya Franciska. *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság, 2015.
- Kren, Thomas, és Scot McKendrick. *Illuminating the Renaissance: The Triumph of Flemish Manuscript Painting in Europe*. Los Angeles: Getty Publications, 2003.
- Kropf Lajos. „Árpád-házi Jolánta, Aragón királynéja”. *Századok*, 31 (1897): 221–24.
- Lábán, Antal. *Az Árpád-házi Szent Erzsébet legendák irodalmunkban*. Budapest, 1907.
- Lemmens, L. *Zur Biographie der heiligen Elisabeth, Landgräfin von Thüringen*. Mittheilungen des Historischen Vereins der Diözese Fulda, 1901. <https://books.google.hu/books?id=8JVSyGEACAAJ>.
- Lipsius, Justus. *Diva Virgo Hallensis: beneficia eius & miracula fide atque ordine descripta*. Antverpiæ: Ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1605. http://archive.org/details/gri_ilipsidivavi00lips.
- Maczák Ibolya. „Illyés András”. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, 4.:281–282. Budapest: Balassi, 2014.
- Madas Edit. „Catalogus sanctorum”. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, 2:15. Budapest: Balassi. Rekord megtekintés [ID: 3442] 2014-03-26 00:00:00. Elérés 2019. április 23. http://mamul.btk.mta.hu/MAMUL_SZERK/mamul_view.php?editid1=3442.
- . „Utószó”. *Jacobus de Voragine: Legenda aurea*. Elérés 2019. június 4. <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0112.html>.
- Maerki, Thiago. „O “pensamento analógico” nas Crônicas da Ordem dos Frades Menores, de Marcos de Lisboa”. *Cuadernos Medievales* 18, 1 (2015): 83–101.
- Magyar László András. „Hazugságtipológiák”. *Holmi* 12, 4 (2000): 446–451.
- Marcos de Lisboa. *Primeira parte das Chronicas da orde[m] dos frades Menores do seraphico padre sam Francisco seu instituidor & primeiro ministro geral que se pode chamar Vitas patru[m] dos Menores / copilada e tomada dos antigos liuros & memorias da ordem per frey Marcos*. 2. kiad. Köt. 1. Lixboa: em casa de Manoel Ioam, 1566. <http://purl.pt/14772/3/#/474>.
- „Mária mennybevétele”. In *Magyar Katolikus Lexikon*. Elérés 2019. május 31. <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20mennybev%C3%A9tele.html>.
- Montalembert, Charles. *Árpád-házi Szent Erzsébet, thüringiai hercegné életére*. Fordította Havas István. Budapest: Új Ember, 2006.

- Nunes, José Joaquim. *Crónica da Ordem dos Frades Menores (1209-1285)* □: *manuscrito do século XV, agora publicado inteiramente pela primeira vez e acompanhado de introdução, anotações, glossário e índice onomástico*. Köt. 1. 2 köt. Coimbra: Imprensa da Universidade, 1918. <https://archive.org/details/crnicaordemd01nune>.
- . „Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas”. In *Boletim da Classe de Letras*, 1293-1384. vol. XIII. Coimbra: Imprensa da Universidade, 1921.
- Ogáyar, Juana Hidalgo. „Libro de Horas de William Hastings”. *Goya: Revista de arte*. 177 (1983): 127–131.
- Oliger, Lirarius. „Revelationes B. Elisabeth. Disquisitio critica una cum textibus latino et catalaunensi”. *Antonianum*, 1 (1926): 24–83.
- Pál József, és Edit Újvári, szerk. *Szimbólumtár, Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi, 2001. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#r%C3%B3zsa.
- Prokopp Mária. „A Magyar Királyság szerepe Szent Erzsébet egyetemes tiszteletében: adalékok Szent ERzsébet ikonográfiájához”. In *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai*, szerkesztette Falvay Dávid, 153–162. Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.
- Rákóczi István. „Párhuzamos élet-rajzok: Filológiai észrevételek Árpád-házi és Aragóniai Szent Erzsébet rózsacsodáihoz”. In *A középkor szeretete: Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona születésnapjára.*, szerkesztette Gábor Klaniczay és Balázs Nagy. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1999.
- . „Vidas paralelas - ícones abracados: Achegas filológicas para o estudo do »milagre das rosas« de Santa Isabel da hungria e da rainha Santa isabel”. In *Mares Literários Luso-Húngaros*, 131–44. Edicoes Colibri, 2003.
- Rebelo, António Manuel Ribeiro. „Percurso histórico do códice seiscentista do Livro que fala da boa vida”. In *Vir bonus peritissimus aequae: estudos de homenagem a Arnaldo do Espírito Santo*, 699–706. Lisboa: Centro de Estudos Clássicos da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 2013.
- Rechberg, Brigitte. „Königstochter, Fürstin, Heilige Bemerckungen zum Drei-Kronen-Attribut dér hl. Elisabeth”. In *Elisabeth in der Kunst - Abbild, Vorbild, Wunschbild. Ausstellung im Marburger Universitätsmuseum für bildende Kunst.*, 109–134. Marburg: Elwert, 1983.
- Réthelyi Orsolya. „Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németalföldön. Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában”. In *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*, 231–243. Szentendre: Ferenczy Múzeum, 2014.
- Rexroth, Karl Heinrich. „Das Kronenattribut der heiligen Elisabeth in der Kunst des Spätmittelalters und der Renaissance”. *Hessische Heimat (Marburg)* 31 (1981): 116–21.
- Rosário, Diogo do. *Flos sanctorum, historia das vidas de Christo S. N. e de sua Santissima Mãe, vidas dos santos e suas festas repartidas pellos doze mezes, com sermões, & praticas que servem para muytas festas do anno*. Lisboa: Por Antonio Craesbeeck de Mello, 1681. <http://archive.org/details/flossanctorumhis00rosa>.

- Rusconi, Roberto. „Frei Marcos de Lisboa e le »Crônicas da Ordem de Sao Francisco«: un raccogliatore delle memorie storiche e agiografiche del francescanesimo medievale”. In *Frei Marcos de Lisboa*: cronista franciscano e bispo do Porto, 275–296. Revista de Faculdade de Letras; Série Línguas e Literaturas, Anexo XII. Porto: Humbertipo, 2002. <http://ler.letras.up.pt/site/default.aspx?qry=id017id1213&sum=sim>.
- Russo, Mariagrazia. „Isabella d’Aragona, Regina del Portogallo, »Rainha Santa«: la tradizione manoscritta e el miracolo delle rose”. In *Donne Sante Sante Donne, a cura di Associazione F.I.D.A.P.A. - sezione Viterbo*, 33–79. Viterbo: Sette Città, 2007.
- Scillia, Diane G. „Gerard David’s »St. Elizabeth of Hungary« in the »Hours of Isabella the Catholic«”. *Cleveland Studies in the History of Art* 7 (2002): 50–67.
- Seibert, Jutta. *A keresztény művészet lexikona*. Második kiadás. Corvina, 1994.
- Sobral, Cristina. „O Flos Sanctorum de 1513 e suas adições portuguesas”. *Lusitania Sacra*, 2002, 531–68.
- Solvi, Daniele. *Anonimo della Porziuncola, Speculum perfectionis status fratris Minoris. Edizione critica e studio storico-letterario*. Edizione Nazionale dei Testi Mediolatini 16. Firenze: SISMEL, 2006.
- Souza Santos, Verônica de. „As Santas Mulheres em um Flos Sanctorum em Lingoajê Portugues”. Programa de Pós-Graduação em Letras e Linguística, Universidade Federal da Bahia Instituto de Letras, 2011.
- Sz. Jónás Ilona. *Árpádházi Szent Erzsébet: Életek és korok*. Budapest: Akadémiai, 1986.
- Szilágyi Anna-Rózsika. „Illyés András legendáriuma: szöveggörnyezet, megszerkesztettség, szerzői szándék”. In *Stephanus noster Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerkesztette Jankovics József, Jankovits László, Szilágyi Emőke Rita, és Zászkaliczky Márton, 285–302. Budapest: r e c i t i, 2015. http://reciti.hu/wp-content/uploads/BI60_vn.pdf <http://reciti.hu/2015/3044>.
- Szinnyei József. „Jacobus Montanus”. In *Magyar írók élete és munkái*. Elérés 2019. május 30. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/j-8C003/jacobus-montanus-8C0A7/>.
- Szücs Kata Ágnes. „Adalékok Árpád-házi és Portugáliai Szent Erzsébet kora újkori ikonográfiájához: Johannes Molanus”. *Magyar könyvszemle* 132, 4. (2016): 385-403. <https://doi.org/10.17167/MKSZ.2016.4.385>.
- „Szűz Mária kis zsolozsmája”. In *Magyar Katolikus Lexikon*. Elérés 2019. május 28. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C5%B1z%20M%C3%A1ria%20kis%20zsolozsm%C3%A1ja.html>.
- Tátrai Júlia. „Szent Erzsébet és az Erzsébet-napi árvíz (1421) ábrázolásai a korai németalföldi festészetben”. In *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13-16. században: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai*, szerkesztette Falvay Dávid, 193–204. Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.
- Tímár Kálmán. „Adalékok kódexeink forrásaihoz (Második közlés)”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3 (1926): 169–184.
- Toipa, Helena Costa. „O milagre das rosas em De Vita et Moribus Beatae Elisabethae Lusitaniae Reginae de Pedro João Perpinhão”. *Boletim de Estudos Clássicos*, 60 (2015): 131–141. https://doi.org/10.14195/0872-2110_60_10.

- . „O Ofício à Rainha Santa Isabel, de André de Resende”. *Máthesis*, 20 (2011): 55–75.
- . „Três biografias quinhentistas da Rainha Santa Isabel”. *Humanitas* 68 (2016. december 29.): 205–27.
- Török József. *Egyetemes egyháztörténelem*. Köt. 2. 2 köt. Budapest: Szent István Társulat, 1999.
- . „Legendárium”. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, szerkesztette Kőszeghy Péter, 6:474–475. Budapest: Balassi, 2014. Rekord megtekintés [ID: 4824] 2014-03-30 00:00:00. http://mamul.btk.mta.hu/MAMUL_SZERK/mamul_view.php?editid1=4824.
- Vargha Damján. *Kódexeink legendái és a »Catalogus Sanctorum«*. A Szent István Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának Felolvasásai, 1. kötet 3. Budapest: Szent István Akadémia, 1923.
- Vasconcelos, A. de. *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa)*. Köt. II. II köt. Coimbra: Arquivo da Universidade de Coimbra, 1993.
- Viczián János, szerk. „Kisebb Testvérek Rendje”. In *Magyar Katolikus Lexikon*. Köt. 6. Budapest: Szent István Társulat, 2001. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kisebb%20Testv%C3%A9rek%20Rendje.html>.
- Villegas, Alonso de. *Flos Sanctorum, y Historia general, de la vida y hechos de Iesu Christo ... y de todos los Santos de que reza y haze fiesta la Yglesia catolica ... junto cô las vidas de los santos propios de España, y de otros Extrauagantes ... por el Maestro Alonso de Villegas...*, 1591. <http://digibug.ugr.es/handle/10481/5836>.
- Vincentius, Bellovacensis. „Liber dicesimusnonus, Cap. III.” In *Speculum historiale*, 1494. kiad., 3:384. Venetia. Elérés 2019. május 31. <http://daten.digital-sammlungen.de/0005/bsb00056728/images/index.html?id=00056728&seite=813&fip=193.174.98.30&nativo=2F&groesser=200%25>.
- Voragine, Jacobus de. „119. The Assumption of the Blessed Virgin Mary”. In *The Golden Legend: Readings on the Saints*, fordította William Granger Ryan, 77–97. Princeton: University Press, 1995.
- . „Cap. XIII. De Assumptio Bte. Marie”. In *Legenda Aurea*, [111v-116v.]. Nürnberg: [Anton Koberger], 1496. <http://purl.pt/31795/1/index.html#/226-227/html>.
- . *Legenda aurea*. Szerkesztette Giovanni Paolo Maggioni. 2 köt. SISMEL, 1998.
- . „Szent Erzsébet [november 19.]”. Fordította Edit Madas. *Legenda aurea*. Elérés 2019. április 26. <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0104.html>.
- Wadding, Lucas. *Scriptores Ordinis Minorum. Quibus accessit Syllabus illorum, qui ex eodem Ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Priores atramento, posteriores sanguine christianam religionem asseruerunt. Recensuit fr. Lucas VVaddingus*. Romae: ex typographia Francisci Alberti Tani, 1650. http://archive.org/details/bub_gb_IEjwF73xD4AC.
- Werner, Matthias, Dieter Blume, Uwe John, és Helge Wittmann, szerk. *Elisabeth von Thüringen - eine europäische Heilige, Katalog*. Imhof Petersberg Germany, 2007.